

ผมยังไม่รู้หรอก ผมยังไม่พร้อม ผมอย่างโน้นอย่างนี้ ผมรอการวิจัย อาจารย์ชเนศ ก็โกรธผมตาย ต้องตัดสินใจจากข้อมูลเท่าที่มีอยู่ เพราะฉะนั้นต้อง diagnos problem แล้วต้องวางแผน treatment อันนี้อาจจะต่างจากนักสังคมศาสตร์เพียว ๆ หน่อย เพราะถ้ายังไม่พร้อมอะไรต่าง ๆ ผมคิดว่า โจทย์นี้เป็นโจทย์เชิง development เป็นโจทย์เชิงการพัฒนาว่าทำอย่างไรชุมชนจะเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ขยายตัวให้เต็มพื้นที่โดยเร็ว โจทย์เป็นอย่างนี้เราต้องคิดถึงคนอื่น ต้องคิดถึงพัฒนาการ คิดถึงเกษตรตำบล คิดถึงครู คิดถึงธุรกิจ คิดถึงใครต่าง ๆ ถ้าเราเอาหมู่บ้านเดียวเราไม่ต้องแคร์คนอื่น เรากอดมันอยู่คนเดียว โรแมนติกอยู่คนเดียว แล้วเกลียดคนอื่นด้วย ถ้าคนอื่น จะต่างกันชะ พุทธิกรรมจะต่างกัน ขึ้นกับโจทย์ว่าเป็นอย่างไร

อีกข้อหนึ่งผมคิดว่าถ้ากลุ่มนี้เข้มแข็งขึ้น หรือว่าจะพร้อมกันไปเลย ถ้าเราบอกเราจะช่วยคนอื่น รอให้เข้มแข็งเสียก่อนก็เป็นวิธีหนึ่ง แต่วิธีหนึ่งคือช่วยคนอื่นด้วย พร้อมกับช่วยตัวเองให้เข้มแข็งขึ้นด้วยระหว่างที่ช่วยคนอื่น ผมคิดว่าต้องทำงานส่งเสริมการขยายตัวของสถาบันอื่น และสร้างนักวิจัยในกระบวนการทำงาน ของ อนุชาติ ก็พูดไปแล้วอาจจะมึนนักเรียนทำปริญญาโท ปริญญาเอกร่วมด้วย น่าจะไปทำงานร่วมกับราชภัฏในพื้นที่ที่เรากำหนด ราชภัฏเขาจะได้ทำงาน เพราะว่างานที่ควรนี้มีอีกเยอะมาก เช่นทำอย่างไรโรงเรียนซึ่งเป็นเรื่องด่วนมากเหลือเกิน ถ้าเราไม่วิจัยตรงนี้ ไม่ใช้สถาบันการศึกษาเข้ามา ประเทศเสียหายเหลือกำลัง คือจะต้องเชื่อมฐานการศึกษา เรามีโรงเรียนอยู่ 30,000 โรง โรงเรียนประถม โรงเรียนมัธยมอีก 3,000 กว่า โรงเรียนทุกโรง ขณะนี้เรียนโดยเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาความจริงเป็นตัวตั้ง ตอนนี้ สก.ตั้งโครงการเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะอันนี้ด่วนมาก ถ้าเราไม่วิจัยให้รู้ เราจะสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติไป และก็เป็นโครงการใหญ่ ศาสตราจารย์ ดร.วิสุทธิ ไบไม่ เป็นผู้อำนวยการอยู่ ผมเองเป็นประธานการอำนวยความสะดวกโปรแกรมนี้นี้ ปีนี้ได้เงินประมาณ 70 ล้าน ปีหน้าใกล้ ๆ 100 ล้าน อีกปี 100 ล้าน อีกปี 100 กว่าล้าน จำเป็นที่โรงเรียนต้องปรับให้โรงเรียนสามารถศึกษาจากความจริงในสิ่งแวดล้อมให้ได้ ให้ความหลากหลายทางชีวภาพ เราก็จะเกิดพลังทางปัญญาขึ้น ที่นี้โครงการที่กำลังจะเปิดใหม่อีก หมอวิจารณ์ ผมไปกระตุ้น และกันดั้ที่จะประชุมแล้ว คือความหลากหลายทางวัฒนธรรมในทุกจังหวัด ต้องวิจัยโดยรวดเร็ว เพราะตัวนี้เป็นทรัพยากรอีกอันหนึ่งของสังคม อย่างนี้ต้องปรับระบบการศึกษา ว่าจะศึกษาว่าจะเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ท้องถิ่นอยู่อย่างนี้ เอาความจริงเป็นตัวตั้ง ซึ่งมันต้องการการวิจัยในพื้นที่ ถ้าเราพูดให้ลึกลงไปอีก มันจะมีเรื่องเยอะ เพราะฉะนั้นตัวราชภัฏเข้ามาเขาจะสามารถส่งเสริมโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ ให้ปรับการเรียนเป็นการวิจัยไปด้วยในตัว เพราะการวิจัยนี้ต้องมาทุกระดับของการศึกษา การวิจัยต้องเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนทุก ๆ ระดับ ประถมก็วิจัยได้ มัธยมก็วิจัยได้ เพราะฉะนั้นข้อนี้คือการส่งเสริมการขยายตัว แล้วก็ทำงานร่วมกับสถาบันอื่น เช่น สถาบันราชภัฏ แล้วก็เป็นการสร้างนักวิจัย

ข้อสุดท้ายเรื่องการเผยแพร่ ก็ต้องคิดทำ นอกจากบทความต่าง ๆ ทำหนังสือ ทำวารสารของกลุ่ม นอกจากกลุ่มนี้ ก็ทำงานเป็นเครือข่ายร่วมกับธรรมศาสตร์ ร่วมกับใคร ๆ ไป ยังมีกลุ่มที่อื่นอีก อาจเป็นเครือข่ายของชุมชนวิชาการ อาจจะทำวิดีโอ จัด forum เป็นครั้งคราว จะปรึกษากัน ขนาดต่าง ๆ ขนาดกลางอาจจะจัดทุกเดือน ทุกสองเดือน ส่วนพบปะของกลุ่มก็ควรจะทุกอาทิตย์ แล้วก็อย่างนี้ พอไปได้อะไรมา เชิญ อาจารย์ยอเนก อาจารย์ชเนศ คนอื่นอีกมาวิพากษ์วิจารณ์ ก็ทำให้คุณภาพสูงขึ้น อาจจะประชุมใหญ่ปีละครั้ง แต่อันหนึ่งที่อย่าลืม บางครั้งเราประชุมกันเยอะ คนตั้งพันกว่าคน แต่ว่าประชุมกันเอง ผมเคยเป็นประธานจัดประชุมสิ่งแวดล้อม คน 1,500 คน ขาวไม่ค่อยออก ออกกันนิดหนึ่ง คอนหลังสภาพัฒน์ฯ ได้พัฒนาเทคนิคการประชุม เขาประชุมระดมความคิด ที่พระราชวังมฤคทายวัน มีคนไประดมความคิด 40 คน แต่มีสื่อมวลชน 100 คน

แล้วสื่อมวลชนร่วมด้วย ร่วมในการประชุมระดมความคิด ไปใช้ในการแถลงข่าว ได้ผลน้อยเพราะว่ามันไม่ get ไม่เข้า แต่ถ้าเราไปร่วม recommend ได้ร่วมออกความเห็น มันกลายเป็นของตัวเอง แล้วคนมันออกทุกทิศทุกทาง ว่าคนสนใจมากกว่าสภาพมันทำอะไร จะพัฒนาคน ค.ควาย ไม่ใช่แล้ว ใช้ตัว ค. คน อะไรต่ออะไรต่าง ๆ เดิมมันใช้ ค.ควาย ถือว่าคนเป็นคน บัดนี้คนจะเป็น คนแล้ว ชาติต่าง ๆ สนใจเยอะ เชี่ยวเข้ามามีติดต่อ ถามอะไรต่าง ๆ หนังสือพิมพ์ไปลง ต่างชาติก็ลง ผมคิดว่ามันต้องลงเรื่องสื่อมวลชน สื่อมวลชนนี้สำคัญ ให้สนใจให้มากเอาเขามาร่วมด้วย เขาจะได้สื่อตรงนั้นออกไป

ที่นี้ประเด็นสุดท้าย เรื่องที่เราไปได้รับความรู้เชิงวิชาการมา ต้องแปลรูปออกไปเป็นความรู้ของประชาชน ประชาชนจะได้มีความรู้หรือมีปัญหา เป็นอำนาจต่อรองทางการเมือง ผมเล่าให้อาจารย์เอก ฟังว่าผมอยากมาหลายปี แต่ยังไม่เจอนักวิจัยที่ทำ เคยคุยกับ อาจารย์เอก ตั้งหลายปีแล้วแต่เขาก็ไม่ยอมทำ LDI (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา) ไป commission คนอย่างอาจารย์รังสรรค์ได้มัย ให้เขียนหนังสือสำหรับประชาชนเล่มเล็ก ๆ สักเล่มหนึ่ง ว่าด้วยเรื่องนโยบายสำหรับคนจน ว่ารัฐบาลนี้ควรจะทำอะไรบ้างแล้วคนจนจะดีขึ้น ที่นี้รูปภาพเวลามันออกไป คนจนมันจน มันเดือดร้อนอยู่แล้ว เอาไปอ่าน อ่านแล้วก็เชิครัฐบาล เอ๊ะ มี 10 ข้อ คุณบรรหาร ทำหรือเปล่าข้อนี้ มันเป็นการเพิ่มพลังอำนาจให้กับประชาชน ถ้าวิจัยแล้ว เป็น paper ที่ไปตีพิมพ์ใน international journal of environment ซึ่งก็ดีนะ ไม่ใช่ไม่ดี ก็ควรทำ แต่ก็ควรจะแปลตัวความรู้นี้มาอยู่ในรูปที่ประชาชนเข้าใจด้วย ซึ่งตอนหลังในต่างประเทศมีคนทำกันมากขึ้น ท่านทั้งหลายอาจจะทราบ หนังสือของ สตีเวน ฮ็อกกิ้ง ซึ่งเป็นนักฟิสิกส์ชั้นนำเป็นคนแทนไอส์ไตน์อยู่ขณะนี้ สตีเวน ฮ็อกกิ้ง เขียนหนังสือชื่อ Brief History of Time แต่เขียนเป็นเชิงให้ประชาชนเข้าใจ ขายได้ 7 ล้านเล่ม เพราะฉะนั้นต้องแปลตัวความรู้นี้ไปเป็นเครื่องมือสำหรับประชาชนเพื่อจะไปเป็นอำนาจทางการเมืองอีกทีหนึ่ง ต้องขอขอบพระคุณ และต้องขอโทษที่บ้านน้ำลาย

กฤตยา: ขอบพระคุณค่ะ คิดว่าทุกคนคงฟังเพลินนะคะ อย่างตัวผู้ดำเนินรายการเองก็ฟังเพลิน แล้วก็ได้ประโยชน์มาก รู้สึกว่าเป็นสิ่งซึ่งท่านอาจารย์พูด คงจะทำให้ทุกคนหลายท่านในที่นี้มีกำลังใจทำงาน โดยเฉพาะงานด้านประชาสังคม ดิฉันสรุปอย่างนี้ว่า สิ่งที่ท่านพูดทั้งหมด การที่เราจะสร้างประชาสังคมที่อย่างรวดเร็วและเต็มพื้นที่ ให้มีชุมชนที่เข้มแข็งยั่งยืน เราต้องไม่ romanticize แล้วก็ไร้อัตตา และต้องฐานการศึกษา แล้วก็ทำงานอย่างสมานูภาพ นี่เป็นข้อสรุปก่อนท้ายที่ท่านพูด ถึงการทำงานของกลุ่ม ช่วงนี้ดิฉันขอขยายเวลาออกไปถึงประมาณสี่โมงเย็น เนื่องจากเราเริ่มช้า คงจะจบช้าไปประมาณครึ่งชั่วโมง ขณะนี้ขอเปิดเวทีเลยนะคะ ช่วงนี้เป็นช่วงของการที่จะเสวนาร่วมกับท่านอาจารย์ ก็คงจะขอความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ความเห็นอื่น ๆ ที่จะต่างหรือจะแย้ง แล้วก็รวม ๆ กันสัก 4-5 ท่าน อาจจะขอให้ท่านอาจารย์ช่วยตอบอีกสักครั้ง ขอเรียนเชิญอาจารย์สุทธิลักษณ์ก่อนค่ะ

สุทธิลักษณ์: ค่ะ พอดีฟังอาจารย์แล้วอยากเรียนถามดังนี้ค่ะ เพราะว่าเมื่อเช้านี้คุณสมบัติของการที่จะเกิด civil society ตัวเองรู้สึก ว่า ฟังจากหลาย ๆ ท่านก็ค่อนข้างยาก ตอนบ่ายนี้อาจารย์พยายามจะ focus ว่าเกิดชุมชนวิชาการเสียก่อน ที่นี้เหมือนกับเป็นการที่ว่าในสังคมไทยเราเนี่ย สิ่งแวดล้อมขณะนี้ สมมติว่าเป็นห้องนอยู่จังหวัดศรีสะเกษ สิ่งที่เรากำลังจะสร้างมันเหมือนกับเป็นดอก African Violet จะต้องอยู่ในห้องแอร์มันถึงจะ survive ได้ รู้สึกว่ามันยาก อย่างที่บอกว่าคนไทยไม่ชอบทำงาน อดทนริษยา ไม่อยากเป็นเจ้าของ มันมีเยอะมากตรงนี้เราจะทำอย่างไรในสภาวะแวดล้อมที่ดูเหมือนไม่เอื้อกับสิ่งที่ delicate นี้ เพื่อทำให้สิ่งที่มันเป็นสิ่งเปราะบางให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นได้ เรามองว่าร่วมคิดร่วมทำ คำนี้มันพูดง่าย แต่เวลาทำจริงมันยากเหลือเชื่อเหลือเกิน อยากจะให้

อาจารย์ลงรายละเอียดอีกนิดหนึ่งเพื่อให้เห็นรูปธรรมของสิ่งที่ก่อให้เกิดอันนี้ชัดเจนขึ้นอีกนิดหนึ่ง

กฤตยา: ค่ะ ขอบคุณ ไม่ทราบมีท่านอื่นอีกมั๊ยคะ ดิฉันอยากจะขอให้ช่วยกันเสนอก่อน หรือว่าตั้งคำถามก่อน เพื่อจะให้ท่านอาจารย์ตอบไปเลยทีเดียวนะ ฐิติภาคบายนี้คนกระตือรือร้นน้อยลง

มาณี: เป็นประเด็นที่เมื่อเช้านี้สงสัยและได้คุยกับ อาจารย์ทวีทอง แต่อยากจะเรียนถาม ท่านอาจารย์ประเทศ ด้วย เพื่อที่จะได้เคลียร์ยิ่งขึ้น คือมองดูแล้วว่าในแง่ของการสร้างประชาสังคม เป็นคำใหม่จริง ๆ สำหรับตัวเอง ที่มาก็เพราะคำนี้ด้วยอยากจะทราบว่าคืออะไร ที่นี้ มองดูแล้วว่า การที่จะสร้างตัวกลุ่มตรงนี้ขึ้นมา อยากเรียนถามอาจารย์ว่า ต้องอาศัย issue หรือประเด็นอะไรต่าง ๆ หรือเปล่าที่จะทำให้อันนี้ขึ้นมาได้เป็นอันที่หนึ่ง แล้วก็ชุมชนลักษณะนี้ เป็นชุมชนที่จะมีความยืดหยุ่น แล้วแต่สถานการณ์ใดเกิด ก็จะมีพลังตรงนั้นหรือเปล่าหรือว่าเป็นชุมชนที่ค่อนข้างที่จะเป็นถาวร ยังสงสัยอยู่

กฤตยา: มีท่านอื่นอีกมั๊ยคะ คราวนี้โยคะ ท่านผู้ชายข้างหน้าช่วยบอกชื่อหน่อยนะคะ

สมชาย: ครับ ผมสมชายจากสถาบันอาศิรินทร์ คือพอได้ฟังมาเมื่อครั้งที่แล้ว ก็มาวันนี้ด้วยนะครับ ก็เกิดความสงสัยว่า เรามองย้อนไปในอดีต โครงการหมู่บ้านพึ่งตนเอง หมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง หรือว่า มิनीไทยแลนด์ ของกระทรวงสาธารณสุข หรือของอะไรต่าง ๆ มันเป็นประชาสังคมหรือเปล่า หรือว่าเป็นแค่ส่วนหนึ่ง เป็น factor หนึ่งเท่านั้น หรือว่ามันเหมือนกัน อันนี้คือข้อสงสัยขอขอบคุณครับ

ปิยนุช: จากสถาบันวิจัยโภชนาการ คือจากฟัง หมอประเทศ เรื่องโครงสร้างกำหนดคุณสมบัติ อาจารย์ก็ยกตัวอย่างไม้นะคะ ว่าไม่สร้างเรือ สร้างบ้าน สร้างโต๊ะ เก้าอี้ นั่นคือเรามีจุดประสงค์ว่าเราจะเอาไม้มาทำอะไร เราจะต้องมีความรู้ก่อนที่จะมาถึงโครงสร้างว่า เราจะเอาไม้มาทำโครงสร้างอะไร แล้วเราต้องมีภาพเดียวกัน คือบ้านเป็นโครงสร้างอย่างไร เรือเป็นโครงสร้างอย่างไร ตรงนี้เราจะเอามาเข้าสู่ชุมชน ให้เขามีความรู้เหมือนกับเราได้ได้อย่างไรคะ

โสฬส: จากสถาบันวิจัยภาษาฯ ครับ คือมีปัญหาที่จะเรียนถามเรื่องการจัดระบบความสัมพันธ์ของคนไทยแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมแบบแนวตั้ง ผมเองก็ยังเห็นว่ามันมีทั้งส่วนดีส่วนเสีย ถ้าสมมติ ว่าเรามีความจำเป็นที่จะต้องจัดระบบความสัมพันธ์ของคนไทยแบบใหม่ โดยเปลี่ยนแปลงจากแนวตั้งเป็นแนวนอนเมื่อไหร่ขึ้น เราจะสูญเสียส่วนที่ดีตรงนั้น เราจะพยายามเก็บส่วนที่ดีตรงนั้นไว้ได้อย่างไรบ้าง และส่วนที่ดีที่ผมเห็นก็คือลักษณะการประนีประนอม การรอมชอม ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ของสังคมแบบแนวตั้ง ซึ่งความสัมพันธ์แบบแนวนอนอาจจะไม่มีลักษณะการรอมชอมแบบนี้มาก

กฤตยา: ขอบคุณค่ะ เดี่ยวจะเรียนเชิญอาจารย์ตอบนะคะ ทั้ง 5 ท่านที่ถามมานี้ ดิฉันสรุปได้ว่าเกิดจากความเข้าใจที่ยังไม่กระจ่างในเรื่องที่เกี่ยวกับประชาสังคม ตั้งแต่การร่วมมือ ร่วมทำ หรือว่าจะมีประเด็นอะไรที่ทำให้เกิดลักษณะชุมชนอย่างที่เรารู้ แล้วก็โครงการที่เคยทำในอดีต อย่างเช่น แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จะจัดได้ว่าเป็นประชาสังคมหรือเปล่า เราต้องมีความรู้ มีจุดประสงค์หรือเปล่าก่อนที่จะทำเรื่องนี้รวมทั้งข้อดี กลัวการสูญเสียส่วนดีของความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง ขอเรียนเชิญอาจารย์เลยนะคะ เป็นคำถามที่หลากหลายนะคะ

ประเทศ: คำถามแรกนะครับว่าจะทำอย่างไร อันนี้เป็นปัญหาใหญ่ทุกแห่ง ผมเรียนแล้วว่าถึงมีความรู้ บอกว่าทำอย่างนี้มันดีก็ทำไม่ได้เพราะภายในสภาพเดิมมันตึง มันร้อยแปด เหมือนชาวบ้าน เหมือนกับ

อาจารย์ที่สถาบันโภชนาการก็อาจจะคล้ายกัน เหมือนกัน แต่ถ้าเข้าใจตรงนี้แล้วจะทำได้ ชาวบ้าน
นี่จน จนจั่วเจีย เป็นธรรมชาติเขาจะไม่อยากมาหากัน ทุกประเทศแหละไปศึกษาดู ต้องมีคนมา
ชวน ต้องมีคนมา catalyst มาชวนประชุมกัน เขาจะไม่อยากมา ที่นี้คนชวนอาจจะต้องอดทน ใช้
เวลา 3-4 เดือน มันจะทำได้ เพราะคนไม่ค่อยมีความอดทน แต่ถ้าอดทน คนที่ถูกชวนในที่สุด
จะเห็นใจคนชวนเสมอ ถ้าคนนั้นอดทน ต้องมีชั้นดีธรรม ตรงนี้จะเกิดขึ้น เช่น ที่บ้านท่านางแนว
อ.แวงน้อย จ.ขอนแก่น ซึ่งเป็นครูประถม เอ๊ะ! ชาวบ้านลำบากเหลือกำลัง เรามาประชุมกันดู
หน่อยนะ ชาวบ้านไม่มา ก็ชวน ๆ อยู่นั่นแหละ ถ้าเราอดทน ต้องมีตัวนี้เข้ามา catalyst เพราะภายใน
เองบางทีมันชวนกันไม่ได้ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก บางส่วนได้ แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้ เท่าที่ผม
ศึกษามานี้ ที่นี้ชวนแล้วในที่สุดมา ที่สุดมาเสมอ เพราะเขาเห็นใจคนชวน ผมเปรียบเทียบเหมือน
ลือต็อกไปจับสมจิตร สมจิตรเกลียดลือต็อกว่าตัวดำ หน้าตาไม่สวย เอาน้ำใส่สาดจากหน้าต่าง ลือ
ต็อกก็ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเห็นใจ เอ๊ะ! คนนี้อุตสาหมาจัง เพราะฉะนั้นต้องมีคนอย่างนั้นไปช่วย
แล้วก็คนจะกลัว ผมไปช่วย พยายามช่วยวัด ยังไม่สำเร็จ วัดมีชื่อเสียงถ้าบอกก็รู้หมด พระทะเล
ะเลาะกันมาก ก็จะไปชวนประชุมเพื่อทำ AIC แล้วพระองค์หนึ่งบอก แหม ถ้าคุณหมอบอกสำเร็จจะได้บุญ
มาก ท่านว่าผมทำไม่สำเร็จ เพราะว่า ทิฐิ แรงมาก ทิฐิพระ คนจะทะเลาะกันเสียจนเอื่อม จนไม่
กล้าที่จะมาประชุม ในมหิตลนี้มีภาควิชาที่ไม่กล้าประชุม เพราะมาประชุมที่ไรแล้วทะเลาะกัน
ทะเลาะกับหัวหน้าภาคด้วย มันจะกลัว เกิดความกลัว อย่างนั้นต้องมีคนที่เหมาะเข้ามาช่วยให้เกิด
การประชุม แล้วต้องมเทคนิคการประชุม เขาจะคุ้นเคยกับเทคนิคเก่า ๆ ว่า พอมาประชุมบ๊อบก็
จะกันเลย เทคนิคการประชุมไม่ใช่เรียงตามอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างนี้ไม่ได้
พอพูดทุกข์บ๊อบมันจะกันแล้ว เยอะมากมหิตลนี้ เมื่อก่อนอาจารย์ณัฐ ท่านหวังดีอยากจะทำเครื่อง
ข่ายวิชาการหลายเครือข่าย มีเครือข่ายหนึ่ง ประธานมาถึงก็ถามว่า เอาโครมมีปัญหาอะไรบ้าง ลอง
ว่ากันซิ เตียวว่ากันแล้วปัญหามันเต็มหมดเลย แล้วโทษกันไปมา ทะเลาะกันแล้วล้มเลย เทคนิค
การประชุมจะไม่ใช่ออย่างนั้น เทคนิคการประชุมต้องเอาตัวร่วมกัน อย่าไปเอาตัวต่าง ที่จริงคนนี้มี
ตัวร่วมเยอะ แต่ว่ามักไปเน้นตัวต่าง ทำให้สังเคราะห์ไม่ได้ สมมติว่า สถาบันวิจัยโภชนาการนี้มา
ประชุมร่วมกันบ๊อบ เอ๊ะ! ไหนมาร่วมกันสร้าง vision ซิว่าต้องการเห็นสถาบันของเรา เป็นประโยชน์
ต่อส่วนรวมอย่างไร สร้าง vision ร่วมกัน แล้วให้ทุกคนได้พูด คนอื่นอย่าไปว่าเขา ทุกคนต้อง
appreciate คนอื่น แล้วคนจะกล้า ไม่งั้นคนไม่กล้าพูด เพราะมันกลัวว่ากัน เพราะคนไม่เท่ากัน คน
นั้นปริญญาตรี คนนี้ปริญญาเอก คนนี้ซี 10 คนนี้ซี 5 คนต่างกัน ต้องสร้างความเสมอภาคที่ตรงนี้
ผมถึงว่าตรงนี้เป็นธรรมชาติมาก ห้ามว่ากัน ต้อง appreciate กัน ที่นี้พอแต่ละคนได้พูดมันก็สร้าง
ความรู้สึกที่ดี และมันจะมองมาคล้ายกันว่าอยากเห็นอะไรร่วมกัน พอสร้างตัวนั้นแล้ว ไม่มีการว่า
กัน appreciate กันแล้วมันเกิดพลัง

แล้วก็ตามต่อไป อันนี้อาจจะเป็นปณิธานหรือเป็นอะไรก็ได้ขององค์กรนั้นสร้างร่วมกัน ไม่
ใช้ตัวนายไปประกาศคนเดียว ถ้าตัวนายไปประกาศนโยบาย หรือประกาศอุดมการณ์ โอ้คนอื่น
บอก เอ้า! มึงประกาศก็เรื่องของมึง มึงทำเอง ฉันไม่เกี่ยว แต่ถ้าร่วมกันสร้างมันเกิด commitment
ว่าจะร่วมกันทำ ที่นี้ไม่ทะเลาะกันแล้ว แต่พูดปัญหาที่ทะเลาะกันเลย แต่ว่าในการที่ทำไปนี้มันจะ
เอาปัญหาเข้ามาในตัว integrate เข้ามาคิด ข้อ 2 ก็ถามต่อว่า เออ! แล้วที่จะบรรลุตามปณิธาน
หรือตาม vision หรือตามอะไรก็ได้แล้วแต่ ที่เราสร้างร่วมกันต้องทำอะไรบ้าง ก็คิดซิ แล้วเราก็จับมา
รวม เออ มันมีกี่ประเภท รวมกันเป็นกี่กลุ่ม สมมติได้มา 4 เรื่องที่จะต้องทำ 5 เรื่อง 3 เรื่อง 6
เรื่อง ก็แล้วแต่ อันนี้คือยุทธศาสตร์ strategy ได้ strategy ที่ช่วยกันสร้างแล้วจับแต่ละอันมา ใครจะ
ร่วมทำอันไหน ทำแผน plan of action แต่ละเรื่อง อันนี้เป็นวิธี เป็นการจัดการ ไปด้วยในตัวนะ

ครับ เป็นวิธีที่จะสร้างพลัง อยู่ในเทคนิคที่ผมบอก สร้างพลังขององค์กร AIC เป็นวิธีหนึ่ง มีวิธีอื่นๆ อีก อาจารย์คงต้องไปหาใครมาช่วย มี catalyst เข้ามา แต่ถ้าคุณเองได้ ก็คุณเอง ก็สร้างได้

คำถามที่สองว่าประชาสังคมนี้ควรจะเป็น issue อะไร ชุมชนยึดหยุ่นหรือถาวร issue อะไร นี่ตัวสมาชิกจะเป็นผู้กำหนด อย่างกำหนดเข้าไปจากภายนอก เขาจะได้เป็นคนเลือก priority เองว่า เขาสนใจเรื่องอะไร ทางราชการนี้จะกำหนดเข้าไป เช่นกรณี ปีนี้ บอกว่าจะสร้างสาม 100% ก็ เอากันใหญ่เลย แต่ว่าไม่ตรงกับ priority ของชาวบ้าน ชาวบ้านเขาบอก เขาสนใจ เรื่องสามนี้เขาไม่รู้ ไม่ ต้องมาเคี้ยวเข็ญเขาหรอก วันหลังเขารวยหน่อย เขาจะสร้างเอง แล้วจะปิดทองด้วย ตอนนี้มีปัญหา เขาอยู่ที่เขาเข้า แต่คนก็จะเอาที่เขาออก ๆ เขาเข้าคือเขาไม่มีจะกิน แต่คุณก็จะเอาแต่สาม ๆ เพราะ ฉะนั้นต้องตัวเองเป็นคนเลือกประเด็นว่าอยากจะทำเรื่องอะไร คนจนก็อยากจะแก้ปัญหาเรื่องความ ยากจน ยึดหยุ่นหรือถาวร ก็ถ้าเขาพร้อมกัน มีความสุข อันนี้ก็ยั่งยืน แล้วขึ้นกับธรรมชาติ ขึ้นกับอะไร ต่างๆ ที่จะพัฒนา ถ้าเกิดคนโลก คนโกงขึ้นมา ไลน์แตก หรือว่าการศึกษาไม่เรียนรู้ตัวความสำเร็จ ก็ทำให้แตก เพราะฉะนั้นการเรียนรู้แต่ละขั้นตอนมันจะเปลี่ยนไปเรื่อย สมมติว่าชุมชนนี้เดิมเคย จน มาบัดนี้ มีความสำเร็จ มีเงิน 20 ล้าน เป็นกองทุน แต่จัดการกองทุนไม่เป็น ชุมชนแตก เพราะ ฉะนั้นทุกขั้นตอนต้องเป็นการเรียนรู้ทั้งสิ้น การเรียนรู้ต่อเนื่อง เพราะตัวความสำเร็จก็เป็นปัญหา ตัวใหม่ได้

อาจารย์สมชาย ไข่มัย ย้อนอดีตถามว่าการพัฒนาหมู่บ้านปัญหาที่แล้วมา เรื่องการพัฒนา หมู่บ้านเป็นทางราชการไปสั่งให้เกิด คือมันไม่เกิดครับ เป็นของปลอม ไปสั่งให้ประกวด ๆ ชาติติด ไลน์นั้นไลน์นี้ ได้รางวัล นายอำเภอได้ นายอำเภอย้ายไลน์ collapse นอกจากนี้ผมไปดูมาเยอะ ไม่ใช่ ของจริง ต้องเป็นกระบวนการที่ชาวบ้านเขาสร้างเอง ถ้าเข้าใจตรงนี้จะง่ายขึ้นเยอะ ที่แล้วมาใช้ไป สอน การสอนนี้มีปัญหาเยอะ เพราะเราจะสอนความรู้สำเร็จรูป ซึ่งไม่ใช่ปัญหายั่งยืน เช่น ไป สอนว่าคนปกติได้ควรจะทำปลาตุ๋นรสเค็มมาเลี้ยง เป็นปัญหาสำเร็จรูป ไปสอนคนอีสานว่าควรไป กู้เงิน ธกส. ไปซื้อวัวออสเตอร์เลี้ยงมา เป็นหนี้ ธกส. บ้านหนึ่ง 10,000 ถึง 30,000 บาท แล้ววัว ไม่ออกลูก เขาเรียกว่าวัวพลาสติก เกิดปัญหาทางการเมือง ชาวบ้านเอาวัวมาคืน ประท้วง เขาเป็น หนี้ สามแสนนี่เป็นเรื่องใหญ่มาก เจ็บ แล้วชีวิตเขา เพราะว่าไปสอนเขา หรือว่าอีกพวกไปสอนเขา ว่า เอามะม่วงหิมพานต์ไปปลูกที่ภาคอีสาน ปลูกลงทุนเสียเวลาไปหลายปี เมล็ดลีบ ชาวบ้านเจ็บ อีกแล้ว ไม่ให้การสอน ต้องไปส่งเสริมการเรียนรู้ของเขา เรียนรู้โดยการวิเคราะห์ เขาวิเคราะห์ ปัญหา เขาวินิจฉัยปัญหา เขาวิเคราะห์ทางเลือก แล้วตัดสินใจทางเลือกที่ได้วิเคราะห์แล้วว่า ถ้าทำ อย่างนี้แล้วเขาจะได้กำไรหรือเกิดประโยชน์ ปัญหาก็เกิดยิ่งกว่าในมหาวิทยาลัยอีก เพราะเขา วิเคราะห์เป็น แล้วสิ่งต่าง ๆ มันเปลี่ยน เทคโนโลยีเปลี่ยน ราคาในตลาดเปลี่ยน แต่อะไรที่เปลี่ยน ไปนี้ จะเป็นตัวเข้าไปสู่การวิเคราะห์ เพราะฉะนั้น เขาจะเก่งมากในตอนนั้น ตัวอย่างที่บ้านท่านาง แมว ที่ครูสมที่ผมเล่าเมื่อกี้ ชาวบ้านปลูกมันสำปะหลัง ปลูกพอ แล้วจนมากเลย จนมาก เป็นหนี้ ทะเลาะกันจัวเจียว ลูกคนหนึ่งชื่อลุงสุน ทะเลาะกับเมียเป็นประจำ เพราะว่าไม่พอกิน ในบ้านเครียด มาก พระจะไปบอกว่า ใจเย็น ๆ ไว้โยม มันไม่มีกิน มันไม่อิ่ม แต่พอตอนหลัง ทำอย่างที่ว่านี้ วิเคราะห์ ปลูกพอ ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกหนึ่งปีได้ก็ก็โล เดิมไม่เคยนับ ราคาในตลาดก็ไล่ละเท่าไร ไม่เคยนับ ทั้งปีได้เท่าไร เราจ่ายอะไรไปบ้าง ต้องซื้อข้าวกิน เพราะพอ มันสำปะหลังกินแทนข้าว ไม่ได้ ซื้อข้าวเท่าไร ซื้อผักเท่าไร ซื้อไก่เท่าไร ทำบุญกับพระเท่าไร คิดหมดเป็นรายจ่ายเท่าไร แล้วกำไรหรือขาดทุน ปีหนึ่งปรากฏว่าขาดทุน รู้แล้ว ชาวบ้านรู้แล้ว วินิจฉัยปัญหา แล้วถามว่า ทางเลือกมีอะไร ตรงทางเลือกนี้จะต่างกัน แล้วแต่ภูมิประเทศที่อยู่ใกล้ภูเขา อยู่ริมทะเล ทางเลือก ไม่เหมือนกัน ความรู้ชาวบ้าน ถ้าความรู้มีมาก ทางเลือกมีมากขึ้น ถ้าความรู้มีน้อยทางเลือกจะน้อย

มาก จะต่างกันไปแล้วก็ต้องวิเคราะห์ทางเลือก เขาจะรู้ล่วงหน้าว่าถ้าเขาเลือกทางเลือกนี้จะอะไรจะเกิดขึ้น ผมเล่าให้ ดร.เสนาะ อุณาภูล พัง เพราะไปดูชาวบ้านทำ แล้วตรงกับ เดวิด ร็อกกีเฟลเลอร์ เขามาประชุมเมืองไทย ประชุมด้วยกันเรื่องคนจน เขาขึ้นพูดเป็นฉากเลย วิธีแก้ปัญหาคนจน แล้วตรงกันเปื้อนกับที่ผมไปดูมาที่บ้านทำนางแมว วิเคราะห์ปัญหา วินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก ดัดลีนใจทางเลือก ผมว่าเอ๊ะ! you เป็นมหาเศรษฐี แล้วทำไม you รู้ละเรื่องนี้ เขาบอกเขาไปใช้ชีวิตในหมู่บ้านไปทำงานกับคนจนที่อเมริกาได้ แล้วอยากให้ไปสำรวจศึกษาเอกสารดู ใต้ตรงนี้สำคัญมากคือกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่ทรงพลัง ทำให้เขาแก้ปัญหาได้ การเรียนรู้ไม่ใช่ท่องสูตร เพราะท่องสูตรแก้ความจนไม่ได้ อาจารย์หลายคนก็จน ลองไปท่องสูตรขหายจนมัย... ไม่หาย ต้องมีวิธีการเรียนรู้ที่ทรงพลังมากกว่านั้น เราพูดถึงการเรียนรู้ของชาวบ้าน ถ้าเราเข้าใจตรงนี้ การทำงานง่ายขึ้นนะครับ เราเข้าไปไม่ใช่ไปสอนเขา แต่ไปเป็น partner ในการเรียนรู้กับเขา แล้วคอยช่วยเขาว่าตัวเขาต้องการข้อมูลอะไร แล้วเรารู้มากกว่า เราดึงข้อมูลมาให้ใช้ในการวิเคราะห์ แล้วเราได้เรียนรู้วิเคราะห์ร่วมกับเขาไปด้วย ง่ายขึ้นเยอะ ไม่งั้นเราก็คงไปสอนเขาเียกจะสอนอะไร สอนแล้วมันจริงหรือเปล่า แล้วก็ไปเกิดเรื่องวุ่นวายตึกเกิดอะไรแบบนั้นอีก ถ้าจับตรงนี้ได้ ง่ายขึ้นเยอะครับ แล้วจะมีความสุข ความสำเร็จสูงมาก ยากที่จะไม่สำเร็จ เพราะเวลามีกระบวนการเรียนรู้เกิดผู้นำตามธรรมชาติ เกิดพลังการจัดการ ตัวพลังตรงนี้ เกือบจะเรียกว่าไม่มีข้อจำกัดในการแก้ปัญหา จะแก้ปัญหาความยากจนได้รวดเร็ว แก้ปัญหาสังคมต่างๆ เช่น ความรุนแรง ยาเสพติด โสเภณี เรื่องโรคเอดส์ รักษาสิ่งแวดล้อม ไม่มีวิธีอื่นเลย อันนี้ลองดูกัน กรมป่าไม้ไปวิจัยที่คอยสามหมื่นที่เชียงใหม่อยู่หลายปี สรุปไม่มีทางอื่นที่กรมป่าไม้จะรักษาป่าไว้ได้ นอกจากจะส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็ง แล้วทำการรักษา เพราะว่าพลังที่จะทำลายนี้อำนาจมันเยอะที่คอยสามหมื่น คนที่จะทำลายป่าขึ้นไปพร้อมทั้งอาวุธปืน เงิน และเครื่องมือติดต่อกัน แต่ไปเจอชาวบ้าน 10 หมู่บ้านเป็นเครือข่ายของชุมชน ทำงานเป็นชุมชน ความซื่อสัตย์ ต่อไม่ได้ เพราะชาวบ้านนั้นมีพลังทางสังคมเกิดขึ้นเป็นการป้องกันความรุนแรง ถ้าชาวบ้านอ่อนแอจะเกิดความรุนแรงขึ้น เพราะฉะนั้นที่ชุมชนมีพลังมากเวลาเกิดความเป็นชุมชนแล้วเพราะมีองค์ประกอบที่สำคัญที่ทรงพลังมาก 3 อย่างประกอบกัน

อันที่หนึ่ง คือพลังธรรมชาติ ถ้าผมพูดฝรั่งผมก็จะใช้คำว่า spirituality ที่ตรงนี้แหละเป็นพลังใหญ่ซึ่งจะเห็นชัดเจน เวลาเป็นชุมชน มิติทางจิตวิญญาณ อยู่ในนั้น สอง พลังของการเรียนรู้ สาม พลังของการจัดการ ทั้งสามอันนี้ แต่ละอันมันมีพลังมาก แต่ว่าแต่ละอันพลังยังไม่พอที่จะเผชิญกับความยาก แต่เวลามันผนวกกันทั้งสามอย่างนั้น คือ ธรรมชาติ หรือมิติทางจิตวิญญาณ การรู้ร่วมกันกับการจัดการ ตรงนี้พลังถึงเลยที่จะแก้ปัญหาทุกชนิด อยากให้ไปดูเอกสารต่างประเทศก็มีเยอะของคนหนึ่งชื่อ นอร์แมน อัสฮอฟ จากคอร์เนล นี่วิจัยไว้เยอะมากแล้วเขียนหนังสือไว้หลายเล่มอื่น ๆ อีก ผมเองไม่ใช่นักวิชาการทางนี้ แต่เท่าที่เห็นเองนี่ยังเยอะเลย ผมจึงอยากเห็นนักวิชาการไป review ความรู้ทั้งโลกเลย เรื่องโครงสร้าง ตรงจะให้ชุมชนมีความรู้เหมือนเรา เมื่อที่อาจารย์อะไรนะจากสถาบันวิจัยโภชนาการ

กฤตยา: ถามว่าโครงสร้างกำหนดคุณสมบัติแสดงว่าเราต้องมีวัตถุประสงค์ หรือมีความรู้ก่อนที่เราจะไปทำโครงสร้างหรือเปล่า

ประเวศ: แต่ว่าใช้คำว่าจะให้ชุมชนมีความรู้เหมือนเราได้อย่างไร อันนี้จะไม่ใช่ อันนี้ผมคิดว่าได้อธิบายไปแล้ว เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ แล้วชาวบ้านเขาว่าเขาต้องการแก้ปัญหาครับ มันขึ้นอยู่กับว่าเราจะเอาอะไรไปใส่เขา เช่น สาธารณสุขเอาสาธารณสุขไปใส่ ที่ผมเล่าซึ่งจะไม่สำเร็จ ต้องเป็น priority ของชาวบ้านเขา อันนี้ผมรู้มานาน ผมเคยไปทำงานในชุมชนที่สุพรรณเมื่อ 20 กว่าปี ไม่

เกี่ยวกับคุณบรรหาร ผมก็ไปทำ วันเสาร์ไปกัน เราก็รู้ว่าการเรียนนี้สำคัญ เข้าไปถามชาวบ้านว่า
อยากเรียนอะไร ชาวบ้านบอกว่าไม่รู้ว่าจะอยากเรียนอะไร แต่ว่ามันอยากรวยขึ้น เพราะฉะนั้นถึงว่า
ถ้าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เขาสามารถรวยขึ้น เขาจะสนใจที่จะทำ

อาจารย์โสฬส ถามว่า การจัดระบบความสัมพันธ์ตามแนวดั้งกับแนวนอน ผมจะใช้อย่างนี้
เรียกว่า solve ปัญหาไป ที่พูดนี้ถ้าจับได้ มันมีแนวดั้งอยู่ที่นี่ แนวนอนมันอ่อน เราก็สร้างตาม
แนวนอนให้มันเข้มแข็งขึ้นเพื่อมาถักทอกับแนวดั้ง ไม่ได้ทำลายแนวดั้ง แต่มาถักทอกันเหมือนเส้น
ผ่ามาถักทอ จึงใช้คำนี้เข้ามา ถักทอกันแล้วเราเห็นชัด พอถักทอกันพลั้งเกิดขึ้นเยอะ ราชการก็ยัง
อยู่ มีความสำคัญแล้วดีขึ้น พฤติกรรมจะดีขึ้น ธุรกิจที่มาทำงานร่วมกัน พฤติกรรมก็ดีขึ้นเวลามี
การทำงานร่วมกัน พฤติกรรมจะเปลี่ยน เรานึกถึงตัวเราเองเวลาเราอยู่คนเดียวพฤติกรรมเราเป็น
อย่าง เวลาเราต้องทำงานร่วมกัน พฤติกรรมเราเป็นอย่างมันเปลี่ยนไปแล้ว automatic ไม่ใช่ที่เรา
ไปเรียกร้องให้เขาเปลี่ยนพฤติกรรมโดด ๆ ว่าคุณนี่นะรวยให้เลิกรวยซะ มันทำยาก ไปเรียกร้องให้
เปลี่ยนมันทำยาก แต่โดยทำงานร่วมกัน ด้วยความเป็นมิตร พฤติกรรมจะเปลี่ยน โดย
นักปราชญ์ภาษาอังกฤษ เขาบอกว่า “It is very difficult to be selfish in front of the public.” ถ้า
อยู่คนเดียวในห้องแก้ผ้าก็ได้ มาอยู่ตรงนี้ใครกล้าแก้ผ้าบ้าง เพราะว่าไม่มีผู้คน เพราะฉะนั้นทำอะไร
ให้เป็น public ทำร่วมกันมันเปลี่ยนพฤติกรรมคน อันนี้ช่วยตอบคำถาม ผมพยายาม solve ปัญหา
อันหนึ่งเป็นเวลานานแล้วไม่สำเร็จเลย คือการที่คนไข้หนักแล้วไปโรงพยาบาล และโรงพยาบาล
เขาไม่รับ ไปรามาฯ ไม่รับ ผมมีคนไข้จริง ๆ ขาหัก น้ำท่วมกรุงเทพหลายปีแล้วรถเรือนมาขาหัก
ตอนตี 2 ไปรามาฯ ไม่รับ บอกว่าไม่มีเตียง แล้วจะไปที่ไหน...ไม่รู้ เรื่องของคุณ ไปวชิระฯ ก็ไม่
รับ...เรื่องของคุณ คุณไปหาเอาเอง มาศิริราชก็อย่างเดียวกัน ซื้อมะนาวไปโรงพยาบาลไม่ได้ แล้ว
เจ็บ แล้วฉีก ผมพยายามทำหลายอย่าง ผมประชุมจะเอาตำรวจเข้ามา รถตำรวจวิ่งอยู่แล้ว มีวิทยุ
อยู่แล้ว เอาวิทยุตามได้ไหม เอาวิทยุไว้ที่โรงพยาบาล วิทยุเข้าไปบอกว่ามีคนไข้ เขาก็บอก เขา
เต็ม ไม่รับ คิดจะไปฟังบาร์มีสมเด็จฯ ไปทำงานกับกาชาดตอนนั้น อาจารย์หม่อมหลวงเกษตรเป็น
เลขาธิการ ก็เชิญผู้อำนวยการ โรงพยาบาลตำรวจ ใครต่อใครมาประชุม แล้วผู้อำนวยการโรง
พยาบาลตำรวจไปแถลงข่าว อาจารย์เกษตรแกห่มน้ําสีขึ้น ไอ้นี่อยากดัง เลยไม่ทำต่อ ตอนหลังนี้
ทำไมทราบมีัยครับ เวลาคนไข้เขาบอก จส.100 จส.100 ก็ออกอากาศว่า คนซื้อฤทธยา กำลังเดิน
ทางไปโรงพยาบาลนั้น แล้วรับหมดทุกรายเลย คือทำให้เป็น public แล้วการที่ public รับรู้จะ
กำหนดพฤติกรรมให้ถูกต้องขึ้น....ก็พูดมากกว่าที่ถาม

กฤตยา: อย่างที่อาจารย์ตอบสนุกทั้งนั้นเลย คือทำให้พื้นที่สาธารณะมันเปิดมากขึ้น โดยเฉพาะตอนนี้
ประเด็นหนึ่งซึ่งอาจารย์ทำอยู่ คือเรื่องบทบาทสาธารณะกับการปฏิรูปการเมือง มีท่านผู้ใดอยากจะ
เรียนถาม หรืออยากจะแสดงความคิดเห็นอีกมีัยคะ เรามีเวลาอีกนะคะ ขอเรียนเชิญ อาจารย์ธเนศ
เลยคะ

ธเนศ: ผมก็นั่งฟังติดตามไป รู้สึกว่าน่าสนใจ อย่างที่ อาจารย์หม่อมประเวศ พูดถึงการสร้างเนื้อที่สาธารณะ
เพื่อให้คนยอมรับ ผมก็เห็นด้วยว่าจริง ที่นี้เมื่อเทียบกับแนวคิดของตะวันตกที่ผมพูดไปเมื่อเช้านี้
แล้ว อันหนึ่งที่ผมไม่ได้พูดถึงแต่มันอยู่ในบทความผมที่พิมพ์เป็นเอกสาร ก็คือโอกาสเพิ่มนิคหนึ่ง
คือการให้ความสำคัญบรรดาแนวคิดประชาธิปไตยของตะวันตก มีปัจจัยอันหนึ่งที่เขาให้ความสำคัญ
คือสิ่งที่เขาเรียกว่าบุคคล person ซึ่งต่อมาจะใช้มากขึ้นในคำว่า individual ซึ่งเราเรียกว่าปัจเจก
ชน แล้วตอนแรกที่ผมถึงเจ้าตัวบุคคลตัวนี้ สิ่งที่มาด้วย ก็คือสิทธิ ซึ่งผมแปลว่า subjective right
ซึ่งเป็นสิทธิของอัตวิสัย คือสิทธิของตัวเองเราเอง คือทั้งหมดนี้มันรวมๆ แล้ว ก็คือที่มาของแนวคิด
ของอุดมการณ์ประชาธิปไตย หรือระบบการเมืองแบบที่เรายอมรับ ซึ่งตัวนี้แหละผมก็สงสัยเหมือน

กันว่า เพราะเหตุที่ว่าเจ้าตัวบุคคลนี้แต่ละคน มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวมันเองเกิดขึ้นมาด้วยหรือเปล่า คนที่เคยไปตะวันตกจะรู้ว่าสังคมนั้น ความยอมรับในบุคคลในสาธารณะมันสูงมาก ซึ่งผมกำลังคิด อยู่ว่ามันเกิดไล่ ๆ กัน แต่ไม่ทราบว่ามีใครเกิดก่อน แต่คิดว่าการที่ public ต้องยอมรับก็เพราะว่าตัว บุคคลนี้ หรือ private มันมีพื้นที่ของมัน มันมีความยอมรับ จะเรียกว่าศักดิ์สิทธิ์

อาจารย์ธีรยุทธ เขาใช้คำว่าพระเจ้าสร้างให้สิทธิโดยธรรมชาติตัวนั้น แล้วคือ 2 ปัจจัยนี้ พอ มันประสานกันได้ ผมคิดว่าสิ่งที่เป็นส่วนรวมกับส่วนตัวมันก็สามารถที่จะดำเนินไปได้ คือแนวคิด เรื่องสังคมนี้ ผมคิดว่าของฝรั่งเราจะพบว่ามันมีการมองแบบแบ่งแยกสูงมากเลย จนกระทั่งบางครั้ง พบว่าจะเอามาใช้ไม่ได้ เราจะบอกว่าเรียนไปก็อย่างนั้น รู้ไปก็เท่านั้น อย่างแนวคิดเรื่องสิทธิ อติวิสัยตัวนี้ พอมันไปแล้วก็จะไปสู่การสร้างความรู้สึกที่เป็นปัจเจกชนเกิดขึ้น แล้วแน่นอนว่ามันก็ ย่อมมีความรู้สึกส่วนตัว ผลประโยชน์ส่วนตัวตามเข้ามา แต่ขณะเดียวกัน มีอีกกระบวนการหนึ่ง ที่ พัฒนาควบคู่กันไป คือการสร้างพื้นที่ส่วนรวม public sphere หรือว่าบริเวณที่เป็นการเมือง political sphere อะไรต่าง ๆ มันเกิดขึ้น แต่มันเกิดในระบอบของประชาธิปไตย แล้วค่อย ๆ ดำเนินไป อย่างไม่ถูกตัดตอน ถูกยึดอำนาจ ไม่ถูกเปลี่ยนรัฐธรรมนูญ กฎหมายถูกทำให้กลายเป็น อะไรที่คนไม่รู้เรื่อง ทุกอย่างมันถูกทำให้เรารับรู้ไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นส่วนที่เป็น public ของเรา มักจะกลายเป็นแดนสนธยามากกว่า อันนี้คือปัญหาอย่างหนึ่งซึ่งทำให้เราไปศึกษาทำความเข้าใจ เราใช้ความเข้าใจที่ผมคิดว่ามันน่าจะมาจากทั้งชุดของมันน้อยกว่าที่ควรจะเป็น อย่างเรื่องประชา สังคมก็เหมือนกัน ผมคิดว่ามันมี 2-3 กระบวนการที่เกิดขึ้น ในแง่ของนักปรัชญาเขาจะให้ความสำคัญ ของสิทธิปัจเจกชนที่สูงมากเลย แล้วมันจะคล้ายกับที่ อาจารย์หมอประเวศ พุด คือว่า civil society มันก็เป็น learning community ในตัวของมันด้วย แล้วเราจะรู้ว่ามันเป็นเมื่อไร ก็เมื่อเรามี ความสำนึก ผมคิดว่าสิ่งที่ เฮเกล ให้ความสำคัญของ civil society คือการ induce ปัจเจกชน คือ การมี consciousness มีจิตสำนึกที่สูง จิตสำนึกตัวนี้คือการรับรู้ส่วนรวม ส่วนตัวต่าง ๆ แล้วมันมี เหตุมีผลของมัน rational thinking อะไรมันก็เกิดขึ้นมา แล้วอีกอันเท่าที่ผมฟังและดูจากที่คุยกัน เราพูดถึงประชาสังคมในฐานะที่เป็นของที่เราจะเอาไปให้ใคร ทำให้ใคร จะไปสร้างยังไง เราจะ เติบโตกันว่าคนไทยทำไม่ได้ คนไทยซื่อฉลาด คนไทยทะเลาะกัน แต่ถ้ากลับไปอ่านนักคิดตะวันตก เขาจะไม่พูดถึงจุดอ่อนของประชาชนเลย เขาจะทำให้เป็น concept เลยที่ว่าประชาชนมีคุณธรรมที่ มีความหมายที่ดี แล้วก็สร้างองค์รวมอันนี้ขึ้นมา ส่วนถ้ามันมีปัญหาเป็นเพราะว่า ปัญหานั้นมันเป็น เงื่อนไขสังคม เงื่อนไขระบบ เงื่อนไขต่าง ๆ ที่มันยังไม่ดี เพราะฉะนั้นต้องไปควบคุมทำลายเงื่อนไข ทางเศรษฐกิจ ทางการเมืองให้เปลี่ยนไป แล้วต้องผ่านกระบวนการศึกษา คือ ไม่ได้ผ่าโดยที่ใคร ไปบอกให้ใครทำถูกให้ได้ แต่มันต้องผ่านจากการที่สมาชิกในประชาสังคมต้องไปทำให้มันเปลี่ยน คือต้องเปลี่ยนจากเขา เพราะฉะนั้นกระบวนการศึกษาต้องเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นไปโดยธรรมชาติ ไป โดยทางการ นอกทางการ มันต้องไปอยู่ตลอดเวลา อันนี้ผมรู้สึกว่าอยากจะลองแลกเปลี่ยนดูเท่า นั้นเอง คือผมเชื่อว่าแต่ละสังคมมันมีความเป็นมาที่ต่างกัน เลยคิดว่า ถ้าเรามองด้านเดียวมองจากการ ลงไปสร้างไปทำ เรื่องประชาสังคม จะมีรูปแบบที่จะเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้เหมือนสมัยก่อนตอนที่ พวกเราเป็นนักศึกษา ไปสร้างค่ายพัฒนา ไปพัฒนาหมู่บ้านชนบท เราก็คิดแบบนั้นกันทั้งนั้น คือ เราไปสร้าง ไปเรียนรู้จากชาวบ้าน มันก็ดูเหมือนกันในส่วนหนึ่ง แต่ส่วนหนึ่งผมรู้สึกว่ามันยังเป็นการสร้างจากข้างบนลงไปสู่ข้างล่าง คือของเรามันเป็นการปฏิรูปที่ข้างบนต้องลงไปข้างล่าง คนที่ มันมากกว่า เหนือกว่า ต้องลงไปอยู่ตลอดเวลา ทำไมเราไม่เกิดอย่างที่มีกระจาย อาจเป็นเพราะ ว่าสังคมของเรา การเติบโตของเมืองเข้าสู่ศูนย์กลางอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่สังคมตะวันตก การที่ จะบอกให้ใครไปชนบทมันไม่มี เพราะทุกอย่างถูกทำให้เป็นเมืองไปโดยปริยาย มากหรือน้อยยังไม่ มีใครพูดถึงประชาสังคมในแง่ของคนออกไปอยู่ ไปทำให้คนนั้นเขาอยู่ แต่ทุกคนมันอยู่ตรงนั้น

แล้วเป็นส่วนหนึ่ง คุณอยากให้โรงเรียนดี คุณก็ไปเป็นกรรมการโรงเรียนประชาบาลก็จบ ก็ทำให้มันดีขึ้นมา ไม่มีใครบอกว่าทำไมคุณไม่ไปทำ ถ้าอยากได้ก็ทำสิครับ อย่างอาจารย์เล่าเรื่องบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ธนชาติที่ไปทำหมู่บ้านที่นาน ไปเห็นแล้วตื่นเต้นมากผมก็คิดกลับกันว่าทำไมบริษัทเงินทุนมีเงินหมื่นล้านไม่ทำปัญหาจราจรให้หมดไป เอาเงินที่มีอยู่ เอากำลังคน อะไรต่าง ๆ อย่าไปตื่นเต้นกับชาวบ้าน ผมคิดว่าการแก้ในกรุงเทพ ๆ นี่แหละทำให้หน้าเสียในคลองเจ้าพระยาหมดไปได้ไหม ผมว่าจะตื่นเต้นมากกว่ามันแปลก ผมคิดถึงประชาสังคม และกลับอยากจะทำให้คนอื่น แต่ทุกคนก็อยู่ที่มีปัญหานั้นแล้วไม่แะจะไปแก้ชาวบ้านทำไม ลองคิดเล่น ๆ ผมก็คิดแปลก ๆ ไปว่ามันมีอะไรที่มันแปลกไปไหมหรือว่าผมแปลกไปคนเดียว

กฤตยา: สิ่งที่อาจารย์เสนอคุณนะคะ รู้สึกว่าทำให้ที่เราคุยกันวันเนี้ยมากขึ้น อาจารย์โยนคำถามไว้ตอนเช้าว่า ประชาสังคมแบบไทย ๆ แล้วก็ฟังอาจารย์ตอนนี้อยู่คประหนึ่งเหมือนกับว่า สิ่งที่เกิดขึ้นยังเป็นในทางแนวตั้งอยู่ดี ไม่ได้ทำกับสิ่งที่เขามีก่อนอยู่แล้ว ไม่ทราบว่ามีท่านอื่นจะมองอย่างไรบ้างคะ ยังเหลือเวลาคงจะได้ซัก 5 นาที

สุทธิลักษณ์: ไม่ควรจะอภิปรายประเด็นนี้ต่อ แต่ควรจะยกไปว่า ความคิดเห็นของอาจารย์นี้เหมาะสมที่เราจะนำไปคิดวิเคราะห์ให้ลึกซึ้ง เพราะว่าถ้าเกิดจะทำงานให้สำเร็จ สิ่งที่อาจารย์ raise นี่เป็นสิ่งที่สำคัญ แต่ว่าอีก 5 นาที ไม่ควรจะพูดต่อ เพราะว่าถ้าพูดต่อจะเกิดอาการค้าง แล้วกลับไปนอนไม่หลับ คิดว่าอีก 5 นาที ควรจะกลับไปที่ อาจารย์ประเวศ ค่ะ เพราะอาจารย์จะต้องทำให้เรานอนหลับวันนี้ ค่ะ

กฤตยา: กลายเป็นยานอนหลับไปแล้ว ปรากฏว่าตอนท้ายมีคนยกมือ อาจารย์นัยพินิจ แล้วก็อาจารย์เนตรนภา ขอเชิญ อาจารย์นัยพินิจก่อนค่ะ

นัยพินิจ: ขออนุญาตถามคำถาม อาจารย์หมอประเวศ ตรงที่ว่า ในปัจจุบันนี้การที่จะเกิดประชาสังคมขึ้นมา มันมีกระแสที่จะต้องเกิดการเผชิญหน้ากันกับองค์กรเมื่อเช้า ที่ท่านวิทยากร 3 - 4 ท่านได้พูดถึงคือ องค์กรรัฐ องค์กรธุรกิจ องค์กรทหาร อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ก็อย่างที่คนกลัวกันว่ามันจะทำให้เกิดการนองเลือด เพราะว่ามันก็มีประสบการณ์จากพฤษภาทมิฬมาแล้วว่า เมื่อเราสามารถชี้แนะว่าผู้บริหารไม่ชอบธรรมขึ้นมาได้ยังไง ประชาชนก็ต้องลุกขึ้นมาแล้วล้มลง มันก็ต้องหมายความว่า การที่จะทำให้เกิดการพัฒนามันก็ต้องมี คนได้กับคนเสีย มี somebody win somebody loose ซึ่งการพัฒนาแบบอื่นนั้น ก็มีปรากฏขึ้นบ้างแหละ ว่ามันเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน มันเป็นเพียงชั้นกระเปาะปลากกระโดดเท่านั้นเอง แต่ว่าระยะหลังนี้มีคนที่ปราดเปรื่องเยอะเลย บอกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาได้ แล้วมันก็เป็นธรรมชาติที่สุด เพราะว่าทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนมีคอนจน คนรวย ได้ประโยชน์ร่วม ก็คือเกมซึ่ง everybody win ไม่มี ใคร win ใคร loose ผมไม่รู้ว่า อาจารย์ประเวศ จะ comment ยังไง ว่าแนวคิดเรื่องการสร้างประชาสังคมนี้ จะทำให้ไปสู่ระบบของการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยที่ไม่ต้องเผชิญหน้ากัน นำประโยชน์ขององค์กรที่มีอยู่แล้วมาใช้ นำข้อดีขององค์กรที่มีอยู่แล้วมาใช้ แล้วก็ไม่มีความเป็นที่รัฐ ซึ่งก็เป็นองค์กรที่เกิดขึ้นกับคนตาบอด ๆ อย่างพวกเรานี้เหมือนกันเป็นผู้สร้างขึ้น อย่างที่เมื่อเช้าที่ผมได้พยายามเน้น ไม่รู้ว่าผมพูดแล้วทำให้คนเข้าใจถูกหรือเปล่าว่า โครงสร้างมันก็เกิดจากคน แล้วพวกนั้นต่างจากเรา สุจินดา คราประยูร ต่างยังไงกับ ประเวศ วะสี อาจจะต่างกันเยอะ มันก็เป็น product เหมือนกัน สุจินดา คราประยูร ครั้งหนึ่งก็เป็นนักเรียนแพทย์ อาจารย์ประเวศ ครั้งหนึ่งก็เป็นนักเรียนแพทย์ แต่อาจจะต่างกันตรงที่ว่า สุจินดา คราประยูร จบ จปร. อาจารย์ประเวศ จบศิริราช เพราะฉะนั้นอะไรคือ factor ที่ทำให้คน 2 คนนี้คิดต่างกัน อะไรที่ทำให้ 2 คนนี้ในช่วงหนึ่งของกาลเวลา ต้องคิดตรงกันข้ามกัน มีทางมัยที่เราจะหลีกเลี่ยงภาวะที่ทำให้คนไทยเป็นโรคโลหิตไหลอย่างเฉียบพลันด้วยพิษตะกั่ว มีทางมัยที่

ภูมิปัญญาความรู้ที่เราได้สร้างสมกันมาในสากลนี้เนะ จะสามารถนำมาใช้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แทนที่จะเป็นบันไดปลากระโจน หรือว่าเป็นการพัฒนากระเหยิงแก๊งกอย ขอขอบพระคุณครับ

กฤตยา: ขอเรียนเชิญ อาจารย์เนตรนภา ซึ่งต้องขออนุญาตเป็นคนสุดท้ายนะคะ หลังจากนั้นจะให้ อาจารย์ประเวศ ตอบคำถามแล้วสรุปเลยคะ เชิญอาจารย์คะ

เนตรนภา: ขอบคุณค่ะ ขอพูดสั้น ๆ นะคะ คือจะพูดของที่ อาจารย์ประเวศ ได้พยายามพูดถึงว่าจริง ๆ แล้ว ธรรมชาติคือโครงสร้าง โครงสร้างคือธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมาก แล้วอาจารย์พยายามที่จะมองสังคมไทย ในแง่ของโครงสร้างว่ามีอะไรที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ที่จะทำให้เกิดประชาสังคม หรือ civil society ที่อาจารย์พยายามจะเน้นมากก็คือว่า รัฐ ประชาชน ภาคเอกชน หรือธุรกิจ ที่มันทำอย่างใดตรงภาคธุรกิจที่อาจารย์พยายามมาตลอดที่จะดึงส่วนนี้เข้ามา ก็เลยพยายามมองหาข้อสรุปว่า เอ๊ะ! สังคมไทยกับสังคมตะวันตกมันมีความต่างหรือความเหมือน ในการที่จะสร้าง ถึงส่วนนี้ซึ่งสำคัญมากเช่นเดียวกัน ที่จะเข้ามาร่วมในแง่การเป็น civil society อย่างสังคมไทยที่เห็นอย่างยกตัวอย่างที่ชัด ๆ ปัจจุบันนี้ คุณโสภณ สุภาพงษ์ บริษัทบางจากฯ หรืออย่างที่อาจารย์ได้ยกตัวอย่าง ของบริษัทธนาคารที่เขาเข้ามามีส่วนร่วมนี้ คือ เห็นประเด็นที่ชัดอยู่อันหนึ่ง คือ ทั้งสองท่านหรือ 2 บริษัทนี้ก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ร่วมกันก็คือ ที่เขาเข้ามาร่วมสนใจในปัญหาของสังคม เข้ามาร่วมที่จะแก้ไขกับประชาชน ที่เห็นชัดคือว่าตัว อาจารย์ประเวศ ซึ่งเป็นคนที่มีบารมีสูงมาก เข้าไปพูดคุย เข้าไปชวน อย่างเช่นเมื่อประมาณต้นปีที่อาจารย์ได้ชวนหลายฝ่ายเข้าไปดูงานในหมู่บ้าน ซึ่งคนเหล่านี้เมื่อไปสัมผัสกับปัญหาในแง่ต่าง ๆ แล้วก็เกิดสำนึกขึ้นมาระดับหนึ่ง ในแง่ที่ตัวเองได้กอบโกยจากสังคม แล้วก็อาจจะคืนตอบ ซึ่งตรงนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการที่จะหาสิ่งที่ดีในสังคมไทย คือหาคนที่บารมีเพียงพอที่สามารถดึงคนเหล่านี้ ก็คงต้องหาคนมีบารมีอย่าง อาจารย์ประเวศ ขึ้นมา ๆ ที่สามารถไปถึง

ที่นี้หันไปมองทางสังคมตะวันตก ในบริษัทที่ใหญ่มากในอังกฤษ เยอะแยะเลยดังหลาย บริษัทที่เขาทำงานทางด้านนี้ ยกตัวอย่างที่เห็นซึ่งคนไทยอาจจะรู้จัก คือ บริษัท Body Shop ซึ่งมาเปิด franchise แถวเซ็นทรัล เป็นบริษัทที่รวบติดอันดับของอังกฤษ เจ้าของชื่อ แอนนิตา รอทคิท กับสามีชื่อ ริชาร์ด กอร์คอน สองคนนี่เมื่อมองกลับจะเห็นว่าธุรกิจของเขา ซึ่งกำไรเป็นพันล้านแต่เขาคืนกลับให้กับสังคม ตัวอย่างเช่น มีโครงการที่เขาไปช่วยสัตว์ แล้วก็คนยากจน อย่างเช่นในสังคมอังกฤษ เขาก็เอาเงินส่วนหนึ่งที่เขาได้กำไรในแต่ละปีจัดสรรไว้ร้อยล้านให้กับ homeless โดยการหางานให้เขาทำ ตั้งบริษัทที่เรียกว่า big issue ขาย magazine ให้คน homeless ส่วนนี้มันงานทำ มิใช่ไปนั่งขอทานตามถนน ซึ่งตรงนี้เมื่อเราไปศึกษาอ่านประวัติของ แอนนิตา รอทคิท ซึ่งเขาทำขึ้นมาเองเล่มก่อนข้างหนามาก เขามีลักษณะเป็นอึปปีเมื่อตอนสาว ๆ กับสามีก็ท่องเที่ยวไปในโลก ในการที่เขาได้เห็นโลกกว้าง โลกของคนยากจน โลกของความยากลำบาก มันสร้างจิตสำนึกของเขาขึ้นมาในการที่จะเกิดความรู้สึกที่จะช่วยเหลือเมื่อตัวเองมีโอกาสดีกว่า ก็จะเห็นว่าสังคมตะวันตกกับไทย อาจจะไม่สามารถเอามาใช้ด้วยกันในแง่นี้ คือ ลักษณะที่ไปเผชิญปัญหาโดยตรงของนักธุรกิจไทยนี่ค่อนข้างยาก ถ้าไม่ถูกชักชวนจากคนที่บารมี ก็เลยอยากตั้งข้อสังเกตเอาไว้ตรงนี้ว่าการที่จะชักชวนกลุ่มธุรกิจเข้ามาคงต้องมี strategy สำหรับของไทย เฉพาะอย่าง ขอบคุณค่ะ

กฤตยา: เรียนเชิญอาจารย์คะ อาจารย์มีเวลาประมาณ 5 นาที

ประเวศ: ที่ อาจารย์นัยพินิจ ถาม ยุทธศาสตร์ใหญ่ปรับแนวคิดแบบเดิม ๆ คือ การคิดแบบแยกส่วน แบบเป็นปฏิปักษ์ คือแบบเป็นขั้ว นี่คือความคิดแบบเดิม ถ้าเราศึกษา อ้างพระไตรปิฎกอีกแล้ว วิธีคิดในพระไตรปิฎกจะไม่ค่อยเหมือนวิธีที่คิด ๆ กัน แต่ไม่ค่อยนำมาพูดกัน มักจะนำ content มาพูด วิธีคิดในพระไตรปิฎกนี้สำคัญมาก คิดแบบเชื่อมโยงไม่ได้คิดแบบแยกส่วน ไม่คิดแบบสุดโต่ง ในที่เรียกว่าธรรมจักรกับปาวณสูตร ซึ่งเป็นพระปฐมเทศนา พระพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินไปพาราณสีที่ป่าอิสิปตมฤคทายวัน และไปเทศน์ให้ปัญจวัคคีย์ฟัง เขาก็จะเริ่มตันเกือบที่จะประโยคแรก ๆ เลยที่พูดว่า “เทวะอันดัง” เทวะ อันนี้มาจากคำว่าทวิ แปลว่าสอง อันตะ อันดัง แปลว่า ส่วนสุด เทวะอันดัง ส่วนสุดทั้งสองภิกษุไม่ควรเสพ สุดโต่ง แล้วมีอีกเยอะมาก พราหมณ์ชานูโสณี ถามพระพุทธเจ้า “พระโคตมผู้เจริญยิ่งทั้งปวง มีอยู่จริงหรือหนอ” เอ๊ะ! เราฟังมันไม่สำคัญอะไร มันถามทำไมที่จริงสำคัญ สิ่งทั้งปวงมีอยู่จริงหรือหนอ “ดูก่อน พราหมณ์ ไวหารอย่างนี้ เป็นที่สุดประการหนึ่ง” พราหมณ์ถามซ้ำ “พระโคตมผู้เจริญ ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่จริงหรือหนอ” “ดูก่อน พราหมณ์ ไวหารอย่างนี้ เป็นที่สุดประการที่สอง” คือปกติคนจะคิดสุดโต่งและตายตัวนะครับ ผมต้องเผชิญกับนักข่าวเป็นประจำ นักข่าวถามว่า “อาจารย์ผิดหวังมียะ การเมืองนี้” ผมบอกไม่หรอก จันอาจารย์ก็เต็มไปด้วยความหวังชิ ผมบอกว่าเปล่าๆ

คนปกติจะคิดสุดโต่งและตายตัว สิ่งทั้งหลายนี้เชื่อมโยงเป็น dynamic วิธีคิดในพระไตรปิฎกจะเป็นอย่างนี้ ตามความจริง ตามธรรมชาติ ไม่คิดแยกขั้ว เวลาท่านอาจารย์พุทธทาสสอนคนจะเข้าใจยาก ท่านชอบพูดเรื่องความถูกต้อง บางทีท่านก็พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ right consciousness ความถูกต้อง คนก็จะคิดเป็นความดีกับความชั่วแยกกันทันที ท่านก็จะบอกไม่บวกไม่ลบ เหนือบวก เหนือลบ คนก็จะไม่เข้าใจ เพราะวิธีคิดของคนนี้คิดแบบแยกส่วน ผมคิดว่าเรื่องความคิดนี้น่าสนใจมาก เพราะความคิดนำไปสู่สิ่งต่าง ๆ มาก แล้วความคิดนี้ขึ้นกับว่าเรามี consciousness อันนี้ทางพุทธเรียกว่า วิญญาณ (consciousness) บางคนก็ใช้คำว่าจิตสำนึกบ้าง จิตวิญญาณบ้าง ผมไปเจออันนี้ไม่เห็นมีใครพูดมาก่อน ผมว่า มนุษย์นี้ สังขารใหญ่กว่าวิญญาณ ไม่ได้สมดุลกันแล้วเกิดปัญหา วิญญาณนี้เล็ก consciousness นี้เล็ก ต้องขยายตัว consciousness ให้ใหญ่ แล้วก็ไปเชื่อมโยงกับธรรมชาติ ธรรมชาติจะเชื่อมโยงไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าตัววิญญาณของเราไปเชื่อมกับธรรมชาติเป็นอันเดียวกัน ธรรมชาตินี้ยิ่งใหญ่ไม่มียี่สิบสี่ ชั่วโมงก็แปลว่าวิญญาณของเราใหญ่มาก จิตใจเราจะเป็นอิสระ วิธีคิดจะเปลี่ยนไป ตกลงวิธีตรงนี้ไม่ใช่เผชิญหน้า ไม่ใช่คิดแบบแยกส่วน ภารกิจก็คือเรา อาจารย์กับผมก็คือเดียวกัน ในที่สุดก่อน big bang นี้ พวกเราทั้งหมดอยู่ในที่เดียวกัน ใน singularity ถ้าไปไล่ตามฟิสิกส์ สรรพสิ่งทั้งมวลมาจากเอกสภาวะเดียวกันเลย ถ้าเราเข้าใจสิ่งต่าง ๆ จะไม่คิดแยกส่วน เพราะฉะนั้นยุทธศาสตร์ที่เสนอนี้ ที่ฉายแผ่นใสนี้ไม่ใช่ไปทำร้ายรัฐ แต่พยายามทำงานเชื่อมโยงกันด้วยกลียาณมิตร เพราะฉะนั้นตรงนี้จะไปสู่สิ่งที่เรียกว่า win win ทุกคนได้หมด และได้หลายอย่างการได้ทางจิตวิญญาณก็ถือว่าได้ เราอย่าไปคิดทางวัตถุอย่างเดียว ถ้าวัตถุอย่างเดียวกัน คนนี้ได้ คนนี้เสีย แต่ว่าการให้ก็คือการได้ เราได้บุญ ได้ความรู้สึกรู้ใจ ต้องคิดทั้งหมดคนจะครับ อันนั้นเป็นเรื่องสำคัญและควรจะเป็นตัวกำหนดยุทธศาสตร์การทำงานที่ตรงนั้น คือว่าเรากำลังมี crisis นี่แน่นอน เป็น social crisis วิกฤตการณ์ทางสังคม แล้วมันหาศัตรูไม่ได้ มันจะต่างจากปัญหา แต่ครั้งโบราณพม่ามาตีเรา เรารู้ว่าใครคือศัตรู ฝรั่งเศสมารุกรานเราจะยึดเป็นเมืองขึ้น เรารู้ว่าใครคือศัตรู หรือว่ามีปัญหาคอมมิวนิสต์ เรารู้ ถ้าเรา identify ศัตรูได้ เรากำหนดยุทธศาสตร์ได้ พม่ามายึดเมืองไทยได้ไม่ช้า จะต้องถูกตีแตกกลับไป ไม่ยากที่จะตีแตกกลับไป แต่วิกฤตการณ์ทางสังคมหาศัตรูไม่ได้ เพราะมันเป็นเรื่องโครงสร้าง ตรงนี้ไม่อยากให้ท้อใจ เพราะบางคนเห็นปัญหามันใหญ่ มันหนัก คือทุกคนนี้ผมคิดว่ามีความปรารถนาดี อยากเห็นสิ่งที่ถึงมาเกิดขึ้น แต่ไม่รู้จะทำอะไร มันหนัก มันใหญ่เหลือเกิน ผมอยากให้ดูสภาพความเป็นจริง

ทั้งโลก ขณะเดียวกันที่เกิดวิกฤตการณ์นี้ กำลังเกิดของใหม่เกิดขึ้นชัดเจน อันนี้เป็นธรรมดาเพราะมันไม่มีทางไปแล้วมันจะเกิดของใหม่ ผู้หญิงตั้งท้อง ปวดท้องไม่มีทางที่จะไปอีกต่อไป ลูกโตกว่านั้นก็ไม่ได้อยู่ในตัว เจ็บครรภ์เหลือเกิน crisis เกิดเด็กเกิดใหม่ขึ้น อันนี้เป็นธรรมชาติ โลกนี้กำลังวิกฤต แต่กำลังเกิดของใหม่ขึ้นชัดเจน เรามานั่งกันอยู่ที่นี่ ก็จะช่วยบอกเรา เอ๊ะ! เรามานั่งกันอยู่ทำไมทั้งวัน ไม่ได้เล่นหุ้น ไม่ได้ไปทำอะไร มานั่งกันทำไม กำลังเกิดอารยธรรมใหม่ เป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนทั้งโลก ในสมัยโบราณก็เกิดไม่ได้ เพราะว่ามันอยู่แยกกันอยู่ แต่ว่าขณะนี้โลกมันเชื่อมโยงกัน กำลังจะเกิดอารยธรรมใหม่ของโลก มีหลายวัฒนธรรม แต่อารยธรรมร่วมกัน

ในอเมริกา เมื่อเร็ว ๆ นี้คนวิจัยไปว่าเจอคนอเมริกัน แบ่งเป็น 3 ประเภท พวกหนึ่งเป็นพวกที่เรียกว่า traditionalist ชอบของโบราณ มี 50 ล้านคน อีกพวกหนึ่งเป็นพวก modernist ชอบ technology เล่นหุ้น ชอบอะไรต่อมิอะไร ของใหม่ มีประมาณ 80 ล้านคน แต่ที่เขาเจอมีวัฒนธรรมใหม่กำลังเกิดขึ้น มี 44 ล้านคน กำลังเกิดขึ้น แล้วเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเขาเรียกว่าเป็นพวก cultural creative พวกนี้ไม่ปฏิเสธ tradition ไม่ปฏิเสธวิทยาศาสตร์ สนใจเพื่อนมนุษย์ สนใจสิ่งแวดล้อม สนใจจิตใจ สนใจจิตวิญญาณ สนใจเรื่องบทบาทผู้หญิงต่าง ๆ กำลังเกิดขึ้น และเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว 44 ล้านคนละ เมืองไทยก็เกิด ผมไปตามที่ต่าง ๆ เยอะแยะ มันกำลังเกิด และกำลังจะเชื่อมโยงกัน ท่านที่อายุน้อยกว่าผมคงจะอยู่ทันเห็น อีก 20 - 25 ปีข้างหน้า จะเกิด new civilization ขึ้นทั้งโลก เพราะโลกมันตั้งตัว มันก็พัฒนากันไป คนก็ขยันแล้ว ทำงานหนักแล้ว เครียดกันไปทั้งโลกไปต่อไม่ได้แล้ววิถีเดิม หนังสือ Times ลง โครณะ โซปรา อะไร กำลังป๊อปูลาร์มาก เป็นหม้ออินเดีย เคมี มัวร์ ยังไปหาโซปรา มีมิติทางจิตวิญญาณ มีแผนปัจจุบันด้วย เพราะฉะนั้นอย่าไปท้อใจ คือถ้าเรามีความทุกข์ หรือว่าเผชิญปัญหาอะไรนี้ แต่เรามองเห็นพระอาทิตย์มันกำลังขึ้นอยู่ข้างหน้ามันพอทนได้ แต่ว่าถ้าเรามองไม่เห็นอะไรเลย ว่าตายเราต้องตกนรกไปทั้งชาติ มันหมดแรง

ลองมองภาพอันนี้ดูซิ ผมเองเห็นมาหลายปี และผมกำลังเขียนที่จริงผมพูดเรื่องที่กำลังมี humanity revolution เปลี่ยนใหม่เพราะมันเห็นชัดเจน ที่กำลังเกิดขึ้น ไม่ปฏิเสธ tradition ไม่ปฏิเสธวิทยาศาสตร์ สนใจจิตใจ สนใจจิตวิญญาณด้วยพร้อม ซึ่งที่จริงก็คือธรรมชาติ มันก็เป็นอย่างนั้น มีทั้งวัตถุ ทั้งสังคม ทั้งจิตใจ ทั้งจิตวิญญาณ อันนี้เป็นอันสุดท้ายที่อยากจะให้กำลังใจ เรา ก็ทำ สนใจในเรื่องต่าง ๆ ทั้งเรื่องวัฒนธรรม เรื่องวิทยาศาสตร์ เรื่องสังคม เรื่องจิตวิญญาณด้วย พร้อมกันไป นึกถึงคนอื่น พยายามร่วมมือกันทำอะไร ใครมีอาชีพอะไรก็ทำ เราไม่ต้องเรียกร้องน้อย ๆ แต่ว่าสำคัญ เช่นว่าใช้เวลาครึ่งเปอร์เซ็นต์ของเวลาของคุณร่วมกันทำอะไรเพื่อเพื่อนมนุษย์ได้มัย เขาจะทำได้ซะ ถ้าเราเรียกร้องมากเกินไปเขาทำไม่ได้ เช่น เขารวยแล้วคุณเรียกร้องว่าคุณเลิกรวยนี้ทำไม่ได้ แต่ว่าครึ่งเปอร์เซ็นต์ได้มัย พอร่วมกันทำแล้วเขาจะเกิดความสุขที่เขาไม่เจอมาก่อนเลย เป็นความสุขทางจิตวิญญาณ spiritual happiness แล้วเขาจะอยากทำมากขึ้น วิธีนี้ไม่ยาก และเราเห็นทั่วไป ทำไมขวัญสรวงมันไม่ไปเป็นสถาปนิกเที่ยวหาเงินร่ำรวย มันหาได้เยอะะสถาปนิก เที่ยวมาสนใจสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม เดียวก็ไปออกแบบบ้านให้อาจารย์เอกวิทย์ บ้าง ใครมั่ง โน่นนี่ มันคือวัฒนธรรมใหม่แห่งการร่วมมือ แล้วก็มีความสุข ได้ความสุขมากกว่าที่เขาจะได้เงินเยอะ ๆ อีก นี่กำลังเกิดขึ้นชัดเจน ผมกำลังจะไปพูดที่เชียงใหม่ Thai Studies Conference ตั้งชื่อไว้รุนแรงหน่อย ถึงเวลาพูดอาจจะเปลี่ยน เพราะว่าไม่ได้คิด เขาจะเอาชื่อเรื่องผมก็ให้เขาไปว่า Learning and Humanity Revolution ผมคิดว่าขณะนี้มนุษย์สะสมความรู้ไว้มากมากพอที่เราจะจินตนาการเรื่องใหญ่ เราอย่าเอาแต่ความรู้เวลามาสะสมมา อย่าเอาแต่ความรู้ ต้องเอาจินตนาการนำ พระพุทธเจ้าท่านมีจินตนาการว่ามนุษย์พ้นทุกข์ได้ ซึ่งเป็นจินตนาการที่ใหญ่มาก แต่ท่านยังไม่มีความรู้ว่าทำอย่างไร อีก 6 ปี ท่านไปลองผิทดลองดูตั้งเยอะ แปลว่าท่านไม่รู้

ไปทรมานตัวเอง ไปหา อาหารคาบส อุทกคาบส แปลว่าไม่ทรงรู้หรือแต่มีจินตนาการใหญ่กว่ามนุษย์พันทุกซ์ได้ ถ้าจินตนาการมาก่อนแล้วมันถึงความรู้เต็มที่ ถ้าเราเอาเฉพาะความรู้ เรามองไอน์สไตน์ก็ทำไม่ได้ ไอน์สไตน์ก็ทำไม่ได้ เพราะความรู้ที่มีอยู่บอกกว่าทำไม่ได้ แต่จินตนาการต้องมาก่อน แล้วมันถึงตัวปัญหาขึ้น ไอน์สไตน์จึงบอกว่า “Imagination is more important than knowledge.” เพราะฉะนั้นต้องมีจินตนาการ ขณะนี้ผมกำลังส่งจินตนาการให้ท่านว่ามนุษย์ทั้งโลกพันทุกซ์ได้ ผมมีความเชื่ออย่างนั้นจริง ๆ เรามีวิธีเรียนรู้ที่จะช่วยกัน ให้มนุษย์ทั้งโลกนี้พันทุกซ์ได้ ขอบคุณครับ

กฤตยา: ขอบพระคุณท่านมาก คิดฉันจะพยายามสรุปสั้น ๆ เป็น 3 ประเด็นดังนี้ คือว่านอกจากท่านพยายามสร้างจินตนาการให้พวกเรา เพื่อจะไปสร้างความรู้ และยังสร้างศรัทธาในการที่เราจะทำงานร่วมกัน แล้วก็สร้างปัญญาจากการทำงานร่วมกัน แค่ม่าฟังในวันนี้ หนังสือหลายเล่มซึ่งคิดฉันไม่เคยคิดจะอ่าน เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น ท่านก็สามารถจะพลิกแพลงทำให้ตัวเองอยากอ่านหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาอย่างฉับพลัน รวมทั้งหนังสือภาษาอังกฤษ และหนังสืออีกหลายเล่มที่ท่านพูดถึง ต้องขอขอบพระคุณอาจารย์มากนะคะ อยากจะขอให้พวกเราช่วยปรบมือให้อาจารย์หน่อยค่ะ กำลังใจจากวันนี้คงยังไม่หมดไป ไฟที่ท่านอาจารย์ จินตนาการที่ท่านอาจารย์สร้างกับเราด้วยกันคงจะส่งต่อกันไป รายการภาคบ่ายคงจะยุตินะคะ ส่งคืนให้กับ อาจารย์อนุชาติ เลยค่ะ

อนุชาติ: ท่านที่ยังไม่ลงทะเบียน หรือให้ที่อยู่ที่เราสามารถติดต่อได้ กรุณาให้รายละเอียดตรงนี้ด้วย จะมีนักศึกษาที่นั่งอยู่ข้างหน้า เพราะว่าอีกประมาณ 3 อาทิตย์ เราจะถอดเทปแล้วสรุปการอภิปรายในวันนี้ ไปให้กับท่าน เพื่อจะเป็นการจุดประกายอย่างต่อเนื่อง อีกประการคือ จะส่งข่าวให้ท่านทราบว่า จะมีการจัดพูดคุยในเรื่องอะไร คือไปอย่างไร และก็สิ่งที่อยากจะเรียนฝากไว้ตรงนี้คือ ท่านใดมีความคิดเห็น หรือว่าอยากจะเข้ามามีส่วนร่วมทั้งในเชิงการวิจัย การพูดคุย แม้กระทั่งการเข้ามาช่วยกันระดมความคิด ช่วยกันจัด ลงมือกระทำ ก็ยินดีได้ตลอดเวลา มีหลายท่านที่ได้มีส่วนช่วยเหลืออยู่ การประชุมวันนี้อย่างน้อย ๆ จะทำให้ อาจารย์สุทธิลักษณ์ ได้นอนหลับมีความสุขมากขึ้น กับทุก ๆ ท่านด้วย แต่ว่าคงจะให้นอนได้วันละไม่เกิน 6 ชม. เพราะว่่านักวิชาการไม่ควรนอนเกิน 6 ชม. ต้องลุกขึ้นมาช่วยกันทำงานนะคะ เพื่อสร้างสรรค์ชุมชนทางวิชาการที่มหาวิทยาลัยของเรา ที่ศาลายาของเรา มีนักศึกษาอีกจำนวนมากที่อยากจะเข้าร่วมกับเรา ก็เป็นภารกิจที่พวกเราจะต้องช่วยกันสานต่อนะคะ และสุดท้ายนี้ ในนามขององค์กรร่วมจัดทั้งหมดนะคะ ขอขอบพระคุณคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ ที่กรุณาให้ใช้สถานที่ ขอขอบคุณท่านวิทยากรทุกท่าน ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ที่ช่วยกันคิดสร้างสรรค์งานนี้ขึ้นมา ขอขอบใจนักศึกษาทุกท่านที่ช่วย support ในหลาย ๆ เรื่อง และท้ายที่สุดขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่ได้สนับสนุนงบประมาณในการจัดในวันนี้ด้วย แล้วก็หวังว่าคงจะมีโอกาสร่วมและทำงานกันต่อไป ขอคุณมากครับ

**อนุทินการเดินทางของความคิด:
จาก "รัฐ" สู่ "อารยสังคม" และ "พลเมือง"**

**อเนก เหล่าธรรมทัศน์
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**

เอกสารประกอบการสัมมนา Salaya Forum

"ประชาสังคม...กับอนาคตของสังคมไทย"

วันที่ 4 กันยายน 2539

**ณ ห้องประชุมคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ศาลายา นครปฐม**

โดย

**โครงการศึกษาและส่งเสริมศักยภาพชุมชน มหาวิทยาลัยมหิดล
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข**

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

**อนุทินการเดินทางของความคิด:
จาก "รัฐ" สู่ "อารยสังคม" และ "พลเมือง"**

อเนก เหล่าธรรมทัศน์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผมรับปากกับคณะผู้จัดการประชุมว่าจะเขียนงานสั้น ๆ ให้สัก 10 หน้า ที่แรกตั้งใจจะเขียนเป็นงานวิชาการชิ้นเล็ก ๆ ทำนองเค้าโครงความคิด เพื่อจะได้นำไปเพิ่มเติมและปรับปรุงให้เป็นงานวิชาการที่สมบูรณ์ภายหลัง แต่เวลาผ่านไปไวเหมือนติดปีกบิน เส้นตายของการส่งงานมาถึงเร็วมาก เผลอไปชั่วประเดี๋ยวก็หมดเวลาคิดและเขียนเสียแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นคือความคิดของผมเองก็ใช้ว่าจะถึงขั้นตกผลึกแล้ว คิดไปคิดมาจึงตัดสินใจเขียนเป็นเชิงบันทึกและแง่คิดส่วนตัวดีกว่า ว่าทำไมจึงสนใจแนวคิดเรื่อง civil society และ citizenship และแนวคิด 2 เรื่องนี้จะมีประโยชน์อย่างไร จะโยงไปสู่แนวคิดอื่น ๆ ในแวดวงวิชาการและในสังคมไทยอย่างไร จะโยงไปสู่แนวคิดอื่น ๆ ในแวดวงวิชาการและในสังคมไทยอย่างไร จะมีข้อเสนอทางการวิจัยและการเคลื่อนไหวอย่างไรบ้าง เพื่อให้แนวคิด 2 เรื่องนี้แพร่หลายและส่งผลต่อการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการเมืองสังคมของไทย

เช่นเดียวกับนักรัฐศาสตร์ที่สนใจด้านการเมืองเปรียบเทียบทั่วไปในช่วงกว่า 10 ปีที่แล้วเมื่อครั้งผมทำปริญญาเอกก็ได้รับแนวคิดของรัฐศาสตร์อเมริกาที่สนใจเรื่อง "รัฐ" อเมริกาตื่นเด่นกับแนวคิดเรื่องความเป็นอิสระของรัฐ แม้ในประเทศตะวันตกซึ่งสังคมมีความเข้มแข็งมาก รัฐก็ยังสามารถทำอะไรหลาย ๆ อย่างที่ผืนสังคมได้ หรือสามารถริเริ่มอะไรหลายอย่างที่เป็น การนำหน้าสังคมหรือภาคเอกชน ทั้ง ๆ ที่สังคมเสรีนิยมประชาธิปไตยนั้นเห็นว่าสังคมต้องนำรัฐสังคมต้องกำกับควบคุมรัฐ ในช่วงนั้นงานวิชาการประเภทรัฐขบเกี่ยวกับสังคม รัฐกับสังคมเป็น 2 ขั้วอำนาจที่ต่อสู้ขัดแย้งกัน มีผู้แพ้ผู้ชนะปรากฏอยู่มากมายในโลกวิชาการภาษาอังกฤษ ผมตื่นเต้นกับกระแส "ค้นพบรัฐ" ไปกับเขาสักกระยะหนึ่ง ก็กลับมาคิดว่าในประเทศโลกที่สามรวมทั้งประเทศไทย การค้นพบว่า "รัฐ" นั้นสำคัญ, รัฐนั้นมีมหิทธิานุภาพ สามารถชี้นำกำกับควบคุมสังคมได้ไม่ใช่เรื่องแปลก มันเป็นความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน สิ่งที่น่าสนใจกว่า น่าตื่นเต้นกว่า คือการค้นพบ "สังคม" (ในความหมายของภาคประชาชนหรือภาคเอกชนที่ไม่ใช่ ส่วนของรัฐ) และการได้พบว่า "สังคม" ของโลกที่สามกำลังเติบโตขยายตัวและเป็นอิสระจากรัฐมากขึ้น ๆ ต่างหาก..จึงเป็นเรื่องน่าที่ตื่นเต้น

นั่นแหละเป็นเหตุให้ผมสนใจเรื่องสมาคม, กลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคม พยายามศึกษาว่ากลุ่มในสังคมโดยเฉพาะกลุ่มสมาคมธุรกิจ-หอการค้า-สมาคมการค้าต่าง ๆ เข้มแข็งเติบโต ต้องการอิสรภาพจากรัฐและท้าทายอำนาจรัฐได้มากน้อยแค่ไหนจนจนถึงกับทำให้ระบอบมาดยาริปไตยของไทยเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้หรือยัง ผล

ของการศึกษากลายมาเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ซึ่งนำเสนอมหาวิทยาลัยโคลัมเบียแห่งนิวยอร์ก และต่อมาก็ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่โดยสำนักพิมพ์ในสหรัฐและสิงคโปร์

ผมกลับมาทำงานเมืองไทยไม่นานก็เกิดการรัฐประหาร 23 กุมภาพันธ์ 2534 (รชช.) แต่ก่อนหน้านั้นผมก็ครุ่นคิดเรื่องปัญหาความล้มลุกคลุกคลานของประชาธิปไตยไทยอยู่แล้ว ในช่วงที่รัฐบาลชาติชายจะล้มนั้น รัฐบาลประชาธิปไตยถูกวิจารณ์เรื่องไร้ความสามารถและคุณธรรมอย่างหนัก ช่วงนั้นมีงานวิจัยและรายงานในหน้าหนังสือพิมพ์มากมายที่พูดถึงปัญหาการซื้อเสียง ผมเริ่มก่อความคิดเรื่องคนชั้นกลางล้มรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของคนในชนบทในช่วงนี้เอง ซึ่งต่อมาความคิดนี้ก็พัฒนาเป็นหนังสือเรื่อง “สองนคราประชาธิปไตย” ในหนังสือนี้สิ่งที่ผมคิดยังไม่ทะลุก็คือทำอะไรจะทำให้ชาวชนบทหลุดจากการขายเสียงหรือหลุดจากพันธนาการของระบบบุญคุณระบบอุปถัมภ์ ผมเขียน “สองนคราประชาธิปไตย” จบตั้งแต่ช่วงปลายปี 2537 แต่ประเด็นเหล่านั้นก็ยังค้างคาอยู่ในใจมาตลอด

ผมละสายตาจากงานวิชาการของอังกฤษ-อเมริกาหันมาดูงานของนักคิดนักเขียนไทยบ้าง ก็พบว่ามีงาน 3 แนวที่เป็นที่พึงได้ แนวที่หนึ่งได้แก่ งานของนักกฎหมายมหาชน ซึ่งนำโดย ดร.อมร จันทรสมบูรณ์, แนวที่สองได้แก่ งานของนักคิดสายวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งนำโดย นพ.ประเวศ วะสี, ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ศ.เสนห์ จามริก, แนวที่สามคือ งานของนักคิดสายประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเช่นงานของ อาจารย์แก้วสรร อติโพธิ์

1) งานของนักกฎหมายมหาชนนั้นเรียกขานกันเองว่า “รัฐธรรมนูญนิยม” แต่ผมมองว่าเป็น legal-rational แบบหนึ่ง คือเน้นว่าสถาบัน-สิ่งแวดล้อมกำหนดพฤติกรรมของนักการเมือง ข้าราชการและประชาชน แต่เรื่องนักการเมือง-ข้าราชการ-ประชาชน ล้วนฉลาด-มีเหตุมีผล แต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ส่วนตนก่อน พฤติกรรมการเมืองที่ดูว่าเบี่ยงเบนไม่ถูกทำนองคลองธรรมนั้น ที่จริงก็เป็นเพราะกติกา-กฎหมาย-สถาบัน การเมืองที่ดำรงอยู่ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นได้รับ “รางวัล” ส่วนพฤติกรรมที่ถูกต้องที่เราต้องการเห็นนั้นเกิดขึ้นได้ยากเพราะกติกา-กฎหมาย-สถาบันในความเป็นจริง “ลงโทษ” พฤติกรรมเหล่านั้น ภารกิจของนักปฏิรูปในสายตาของนักกฎหมายมหาชนเหล่านี้คือการรื้อสร้าง-ปรับเปลี่ยนรัฐธรรมนูญ เพื่อให้โครงสร้าง-กติกา-สถาบันที่ออกแบบใหม่นี้ “ชักนำ” ให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ (และต่อไปก็จะรวมถึงการเกิดทัศนคติ) ที่ถูกต้องและจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของระบอบประชาธิปไตยด้วย มองในแง่นี้หลักคิดของพวกนี้กับหลักคิดของนักเศรษฐศาสตร์นีโอ-คลาสสิกก็ไม่ต่างกัน คือมองว่าคนเป็นมนุษย์ที่เห็นแก่ตัว แต่คิดด้วยเหตุด้วยผลได้ หน้าที่ของนักวิชาการจึงเป็นการออกแบบระบบหรือสร้างแรงจูงใจที่ทำให้คนเอาความเห็นแก่ตัวไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมด้วย และทำอย่างไรจะทำให้คนเห็นแก่ตัวแบบคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมและผลประโยชน์ระยะยาวของตัวเองด้วย (ให้คำนึงถึง enlightened self-interest ไม่ใช่ short-sighted, selfishness) โดยทั่วไปผมก็คิดคล้ายกับนักกฎหมายมหาชนกลุ่มนี้ หลายท่านเรียกงานของผมว่าเป็น institutionalism ซึ่งก็จริงจริง ดังจะเห็นว่าใน “สองนคราประชาธิปไตย” ผมก็

เสนอให้ใช้ระบบการเลือกตั้งแบบเขตใหญ่--ระดับประเทศไปเลย, ถ้าเป็นไปได้--และใช้ระบบเลือกเป็นพรรค ทั้งนี้เพื่อให้พรรคและนักการเมืองที่ชนชั้นกลางขึ้นขอมมีโอกาส “แจ้งเกิด” ทางการเมืองง่ายขึ้น และเพื่อให้พรรคการเมืองที่เน้นทางนโยบายมีโอกาสได้รับการเลือกตั้งเข้ามาในสภาผู้แทนราษฎรบ้าง ถ้าจะมีอะไรที่ขาดไปในพวก “รัฐธรรมนูญนิยม” อยู่บ้างก็คือ ประการที่หนึ่ง พวกนี้เน้นเรื่องการกระจายอำนาจและการปฏิรูประบบราชการน้อยมาก โดยเฉพาะการปฏิรูประบบราชการดูเหมือนจะไม่ได้พูดอะไรเลย แต่มีได้หมายความว่าพวกนี้จะไม่รู้เกี่ยวกับปัญหา 2 ข้อนี้เพียงแต่ให้น้ำหนักน้อยไป ประการที่สอง พวก “รัฐธรรมนูญนิยม” เน้นเรื่องกลไกกติกาสถาบันทางการเมือง แต่ประชาธิปไตยทางการเมือง หรือรัฐประชาธิปไตย คงอยู่ได้ยากหากไม่มีสังคมที่เป็นประชาธิปไตยด้วยปัญหาก็คือว่าจะออกแบบกลไก-กติกา สังคมและการเมืองอย่างไร จึงจะได้มาซึ่งสังคมประชาธิปไตย?

2) งานของพวกพัฒนธรรมชุมชนนั้น ผมไม่เห็นด้วยอยู่หลายข้อ แต่ผมเห็นว่าพวกเขาเน้น “อดีต” “ชนบท” และ “ความเป็นไทย” เป็นทางออกมากไป ในความเห็นผม คนและสังคมใน “อดีต” และ “ชนบท” ไม่ได้สมัครงานกลไกและเชิดชูเสรีภาพและสติปัญญาอะไรมากนัก สิ่งที่พวกพัฒนธรรมชุมชนเห็นเป็นชุมชนชนบทหรือชุมชนในอดีตที่รักใคร่กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ คล้ายมากกับสิ่งที่ตะวันตกบรรยายเกี่ยวกับเมืองและประชาธิปไตยในเมือง หรือสาธารณรัฐแห่งนครรัฐ (City Republic) ที่เกิดในยุคกลาง และเป็นอิสระทำทนายอำนาจรัฐศักดินา พูดอีกแง่หนึ่งพวกพัฒนธรรมชุมชนเห็นหมู่บ้านเป็น “Village republic”, “Villaged democracy” ซึ่งผมไม่เห็นด้วย ผมกลับเห็นระบบไพร่--ความสัมพันธ์เชิงตั้ง--ความสัมพันธ์แบบสูง-ต่ำ-ผู้ใหญ่-ผู้น้อย ดำรงอยู่หนาแน่นในชุมชนชนบทและชุมชนในอดีตของไทย ผมคิดว่าพวกพัฒนธรรมชุมชนต่อต้านตะวันตก, ต่อต้านสมัยใหม่มากเกินไป ในขณะที่ผมไม่มีความรู้สึกเช่นนั้น ผมเห็นอะไรหลายอย่างของตะวันตกดีกว่าไทย ผมเห็นว่าสมัยใหม่โดยทั่วไปดีกว่าสมัยเก่า, ดีกว่าอดีต ผมเห็นว่าพวกพัฒนธรรมชุมชนพูดถึงสังคมสมัยใหม่-สังคมตะวันตกอย่างบิดเบือน พวกเขาวาดภาพของความชั่วร้ายเลวทรามของสังคมตะวันตก ไม่ใช่ว่าสังคมตะวันตก-สังคมสมัยใหม่ไม่มีจุดอ่อน ข้อบกพร่อง แต่พวกพัฒนธรรมชุมชนเอาความเป็นจริงของสังคมตะวันตก-สังคมสมัยใหม่ (ซึ่งย่อมต้องมีด้านลบ) ไปเปรียบเทียบกับสังคมไทย-สังคมอดีตในอุดมคติ (ซึ่งย่อมไม่มีด้านลบเลย และเพราะฉะนั้นจึงไม่มีอยู่จริง) จุดอ่อนของพวกพัฒนธรรมชุมชนคือทุกอย่างที่ไม่ดีอยู่ในขณะนี้เพราะเราพัฒนา เป็นเพราะเราได้รับความคิดตะวันตกเข้ามา ทางออกคือต้องฟื้นฟูความเป็นไทย ผมกับเพื่อนบางคนอดคิดไม่ได้ว่าพวก “พัฒนธรรมชุมชน” กับพวก “เอกลักษณ์ไทย” คล้ายกันจึงในแง่นี้ พวกพัฒนธรรมชุมชนอยากหยุดปัจจุบัน อยากหยุดการพัฒนา อยากลงจากรถไฟที่กำลังวิ่งออกจากอดีต ผมกลับคิดตรงข้าม ผมไม่ขอนั่งรถไฟที่วิ่งคืนสู่อดีต สู่ความเป็นไทยแห่งอดีตของพวกพัฒนธรรมชุมชน ไม่ใช่ว่าความเป็นไทยไม่ดี อดีตใช้ไม่ได้ แต่ว่าลูกตมนาฬิกาของพัฒนธรรมชุมชนแกว่งหนีออกจากด้านที่นิยมและคลั่งไคล้ฝรั่ง-สมัยใหม่ผ่านจุดกลางไปสู่ด้านที่นิยมไทย-นิยมอดีตมากเกินไป คล้าย ๆ กับพวกนารอดนิคส์ (Narodniks) ของรัสเซียเมื่อ

ปลายศตวรรษที่ 19 ไม่มีผิด ผมคิดว่าอาศัยแต่การฟื้นฟูความคิดและประสบการณ์แบบไทย ๆ อย่างเดียว เพื่อที่จะจัดการกับวิกฤตต่าง ๆ ในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะลัทธิความคิดและประสบการณ์แบบ “ไทย ๆ” “ไทยแท้” นั้น เป็นจิตสำนึกหรือบทสรุปของสังคมเกษตรกรรม เรายังไม่เคยมีสังคมไทยที่เป็นสังคมอุตสาหกรรม สังคมไทยอุดมคติที่พวกวัฒนธรรมชนพูดถึง จริง ๆ คือสังคมไทยที่เป็นเกษตรกรรม ทว่าปัญหาจำนวนมากที่เรากำลังขบคิดกันอยู่เป็นปัญหาของสังคมเมือง-สังคมสมัยใหม่-สังคมอุตสาหกรรม และจะชอบหรือไม่ก็ตามสังคมไทยกำลังคลี่คลายไปสู่ความสมัยใหม่-ความเป็นอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น ๆ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องหยิบยืมความคิดตะวันตก, ความคิดต่างชาติ, ความคิดของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้ หน้าที่เราคือรังสรรค์ความคิดสมัยใหม่ให้มีความเป็นไทย หรือสร้างความคิดไทยให้เป็นความคิดที่สอดคล้อง/รับใช้สังคมอุตสาหกรรม/สังคมสมัยใหม่ให้ได้มากขึ้น มิฉะนั้นความคิดวัฒนธรรมชนจะนำเราไปสู่การรังเกียจเมือง การไม่สนใจปัญหาของเมือง มองเมืองและภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ในทางลบไปหมด ผมคิดว่า “เมือง” ไม่ใช่สิ่งที่เลวร้าย มีเมืองที่น่าอยู่มีเมืองที่เป็นประชากรและสนามฝึกประชาธิปไตยได้ ที่สำคัญคือ มีความคิด-อุดมคติ-ทฤษฎี ที่จะทำให้เมืองและชีวิตสมัยใหม่มีความสุข-น่าอยู่ได้

โดยสรุป: ผมลงความเห็นว่ สำนักวัฒนธรรมชนคิดโน้มเอียง แบ่งขั้ว แบ่งค่าย ไม่สมดุลย์ หากการเสนอแนวคิดนี้ทำไปเพื่อแก้ไขความเอนเอียงในอดีตของโลกวิชาการและโลกแห่งการปฏิบัติซึ่งละเอียดชนบทและเกษตรกรรมมาก ผมก็เห็นด้วยและรับได้ แต่ถ้าเสนอในแง่เป็น “อะไร” ที่ถูกต้องกว่า เป็นอะไร “จริงกว่า”, “ดีกว่า” อย่างนี้ผมไม่เห็นด้วย ในระยะหลัง ๆ ผมเห็นท่านอาจารย์ประเวศพูดถึงการไม่มองอะไรเป็นขั้วเป็นฝ่าย เป็นค่ายมากไป ผมดีใจมากและเชื่อว่าหากใครอื่น ๆ จะทำตามคำแนะนำของท่าน เราจะมีสติมากยิ่งขึ้นในการแก้ปัญหา และลดทิวี่ว่าเราถูกต้องกว่า เราเป็นฝ่ายธรรมะยิ่งกว่าอีกฝ่าย อย่างน้อยก็ไม่ผูกขาดความดี ความถูกต้องแต่ฝ่ายเดียว บางครั้งผมฟังพวกวัฒนธรรมชนพูดเสร็จก็อดเปล่งวาจาว่า สาธุ หรือ เอเมน ไม่ได้

อย่างไรก็ตาม พวกวัฒนธรรมชนเปลี่ยนผมได้หลายอย่าง โดยเฉพาะทำให้ยอมรับความคิดเรื่อง “ชุมชน” เข้ามาในสมองด้วย สิ่งที่ผมชอบเกี่ยวกับชุมชนก็คือ ประการแรก มันเป็นการเสนอ/ตอกย้ำให้เรา “คิดใหม่” (reconceptualize) ต่อการเมือง คำว่า “การเมือง” ที่ใช้ในแวดวงรัฐศาสตร์ปัจจุบันและที่ใช้กันอยู่ในหมู่นักการเมืองตลอดถึงประชาชนทั่วไปนั้น มันหมายถึงการแย่งกันใช้อำนาจของส่วนรวมไปรับใช้ผลประโยชน์ของส่วนตนหรือของเฉพาะส่วน นอกจากนั้นมันยังหมายถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างประชาชนกับนักการเมืองในรูปของคะแนนเสียงแลกกับเงินทองในรูปของการซื้อเสียงโดยตรง หรือในรูปของคะแนนเสียงแลกกับนโยบาย และโครงการที่นำผลประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่มมาให้กับประชาชนผู้ลงคะแนนเสียง การเมืองของชุมชนที่พวกวัฒนธรรมชนเสนอนั้น กลับตรงกันข้ามคือ เป็นการร่วมกันคิดร่วมกันทำเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เป็นการเมืองเพื่อความสมัคสมานมากกว่าเพื่อการแข่งขันแตกแยกขัดแย้ง เป็นการเมืองเพื่อระดมอำนาจและทรัพยากรในชุมชนเพื่อชุมชน หรือพูด

ง่าย ๆ ว่าเป็นการเมืองเพื่อให้คนและชุมชนพึ่งตนเอง ไม่หวังพึ่งคนอื่น โดยเฉพาะนักการเมืองและผู้มีอิทธิพล

และสิ่งที่วิเศษที่สุดของวัฒนธรรมชุมชนก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์รัฐและระบบราชการ การสอนให้พึ่งรัฐและระบบราชการให้น้อย การปลุกเร้าให้เห็นความสำคัญของชุมชนและเกิดความภาคภูมิใจที่จะให้ชุมชนทำอะไรเองให้มาก ๆ โดยไม่ต้องหวังพึ่งและรอคอยรัฐ การปลุกเร้านี้ทำกันถึงระดับเกือบ ๆ จะเป็นการปลุกฝังอุดมการณ์ หรือทำให้ “ชุมชน” และการพัฒนาที่นำโดย “ชุมชน” ซึ่งก็คือ “สังคม” เป็นอุดมการณ์อย่างหนึ่ง

3) แนวคิดที่สามในแวดวงวิชาการไทยที่ผมได้เรียนรู้ คือแนวคิดที่ว่าด้วยประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ผมหมายถึงข้อเสนอแนะต่าง ๆ เช่น ประชาพิจารณ์ หรือการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้ประชาชนลงชื่อถอดถอนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเสนอร่างกฎหมายบางอย่างได้ด้วยตัวเองรวมถึงการให้ประชาชนลงประชามติรับรองกฎหมายสำคัญ ๆ ผมเห็นว่าข้อดีของการให้คนมีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตยโดยตรงมากขึ้น ก็คือมันเป็นการให้การศึกษาทางการเมืองที่ดียิ่งกว่าโรงเรียนประชาธิปไตยใด ๆ และยังทำให้ประชาชนสามารถควบคุมตัวแทนของตัวเองได้ถนัดยิ่งขึ้นและได้ตลอดเวลาด้วย บทบาทของประชาชนจะไม่สิ้นสุดแค่เมื่อเสร็จสิ้นการเลือกตั้ง ปัญหาก็คือประชาชนต้องมีทักษะต่อการเมืองแบบที่พวกวัฒนธรรมชุมชนพยายามสร้าง คือ ต้องเห็นปัญหาให้ทั่วด้าน ต้องเห็นภาพรวม ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นการได้เปรียบของคนที่ชอบการเมือง ชอบเคลื่อนไหวทางการเมือง และมีการจัดตั้งดีกว่าใคร ๆ

จำต้องให้เกียรติพวกทางการเมืองวัฒนธรรมชุมชนเป็นอย่างยิ่งว่า มีความคิดริเริ่มหรือพึ่งตัวเองในการสร้างความคิดสูงกว่าใคร ๆ เพราะเมื่อผมไปอ่านหนังสือฝรั่ง ไม่นานก็พบที่มาหรือต้นธารของความคิดสายตระกูล “รัฐธรรมนูญนิยม” และ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” แต่เมื่อทำเช่นเดียวกันเพื่อหา “ต้นแบบ” ทางความคิดของ “วัฒนธรรมชุมชน” กลับหาได้ยากกว่า อย่างไรก็ดี ในที่สุดผมก็ได้แนวคิดจากตำราฝรั่งหลาย ๆ เรื่องที่ช่วยให้เข้าใจ หรือเพื่อที่จะเอามาวิวาทะกับสามแนวคิดในแวดวงวิชาการไทยที่กล่าวมาได้มากขึ้น ดังต่อไปนี้ :

แรกสุด ก็คือแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ ซึ่งแพร่หลายในช่วงปลายศตวรรษที่ 19-ต่อต้นศตวรรษที่ 20 อันได้แก่งานของ Harold Laski และ G.D.H. Cole เป็นต้น ถ้าพูดแบบ Robert Nisbet พวกนี้เป็น conservative radical คือ ด้านหนึ่งเป็น radical หรือเป็น socialist ไม่ชอบทุนนิยม ไม่ชอบปัจเจกชนนิยม ซึ่งเป็นรากฐานของสังคม-เศรษฐกิจสมัยใหม่ แต่ในอีกด้านหนึ่งพวกเขาก็เป็น conservative เพราะมองย้อนไปหาของดีในอดีต (ยุคกลาง) ต้องการรื้อฟื้นสถาบันในอดีตมารับใช้ปัจจุบัน โดยหลักใหญ่ใจกลางแล้ว พวกพหุนิยมแบบอังกฤษ โจมตีว่ารัฐสมัยใหม่ผูกขาดอธิปไตย ไม่ยอมแบ่งอำนาจกับกลุ่มชุมชน, และสถาบันทางสังคมไม่เหมือนรัฐในยุคกลาง ซึ่งแบ่งอำนาจให้เมืองอิสระ, มหาวิทยาลัย, สมาคมอาชีพ, วัด-โบสถ์ ในการปกครองสังคมร่วมกัน การเกิดรัฐสมัยใหม่ก็คือการขยายอำนาจรัฐ ขยายอาณาบริเวณที่

รัฐจะแทรกเข้าไปทำการด้านต่าง ๆ แทนสังคม และชุมชนหรือครอบครัวมากขึ้น ๆ เช่นเข้าไปในเศรษฐกิจ-ธุรกิจ, เข้าไปในวัฒนธรรม-การศึกษา, เข้าไปในการเลี้ยงดูเด็ก-คนแก่-และรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย ในขณะที่รัฐสมัยใหม่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ๆ (คนจำนวนมากขึ้น ๆ มีสิทธิเลือกตั้งที่ทั่วถึงและเท่าเทียมกันยิ่งขึ้น ๆ) มันก็กลับ “เผด็จอำนาจ” มากขึ้น ๆ เพราะไปแย่งอำนาจจากสังคม-ชุมชน-ครอบครัวยิ่งขึ้น ๆ เช่นกัน พวกพหุนิยมแบบอังกฤษนี้ต้องการลดขนาดรัฐ, ลดบทบาทรัฐ, ลดอำนาจหน้าที่รัฐ และในทางตรงข้ามให้รับรองสิทธิและความชอบธรรมของกลุ่ม-ชุมชน-สถาบันทางสังคมมากขึ้น, ให้บทบาทและอำนาจหน้าที่แก่ภาคสังคม/ภาคประชาชนมากขึ้น ๆ โปรดสังเกตว่าพวกพหุนิยมแบบอังกฤษไม่ได้พูดถึงปัจเจกบุคคล ไม่ได้เสนอให้เอาอำนาจจากรัฐไปให้ปัจเจกชน จริง ๆ แล้วนักคิดตระกูลนี้นอกจากไม่ชอบ “รัฐนิยม” แล้วก็ไม่ชอบ “ปัจเจกนิยม” ด้วย ในแง่นี้แนวคิดของพวกพหุนิยมอังกฤษจึงคล้ายกับพวกวัฒนธรรม ชุมชนในปัจจุบันของไทยมาก

ผมเกิดความคิดในระหว่างอ่านงานของพวกพหุนิยมแบบอังกฤษว่า คนไทยไม่รังเกียจรัฐ, ไม่กลัว-ไม่เบียดรัฐเข้ามาทำอะไรต่ออะไรแทนสังคมและชุมชน เล็ก ๆ คนไทยชอบรัฐอุปถัมภ์ คนไทยไม่เรียกร้องให้สังคม-ชุมชนทำอะไรเองมาก ๆ คนไทยชอบ good government ไม่ว่า good government นั้นจะเป็น self government / self-governance หรือไม่ แม้แต่ฝ่ายซ้ายหลัง 14 ตุลา ก็คิดแบบนี้ ฝ่ายซ้ายเรียกร้องให้รัฐมีบทบาทด้านสร้างความเป็นธรรม แก่ความยากจน ช่วยเหลือชนชั้นล่าง พวกเขายกให้รัฐบาลทำอะไรหลายอย่างที่ไม่เคยทำ โดยเฉพาะทำอะไรให้หลายกลุ่มที่ไม่เคยทำให้ ฝ่ายซ้ายของไทยในอดีตมองว่ารัฐและการยึดหรือการใช้อำนาจรัฐเป็นกุญแจที่จะนำไปสู่สังคมที่ดีและเป็นธรรม ความคิดที่อยากมีรัฐที่ดี มีความสามารถ, ซื่อสัตย์สุจริต, และเป็นธรรม ไม่ใช่ความคิดใหม่สำหรับคนไทย แต่ความคิดเรื่องมีรัฐเล็ก ๆ มีรัฐที่ไม่จู้จี้จ้าน แต่มีสังคมและชุมชนที่มีบทบาทมาก ๆ เป็นอิสระมาก ๆ ช่วยตัวเองมาก ๆ ต่างหาก เป็นเรื่องใหม่-เข้าใจยาก-ไม่น่าเชื่อ สำหรับประชาชนไทย คนไทยและสังคมไทย-ผมสรุปแตกต่างจากฝรั่งในรอบสองสามร้อยปีมานี้มาก ในอดีตฝรั่งเองก็อาจมีความคิดรัฐอุปถัมภ์ แต่ผมคิดว่าไม่หนาแน่นเท่าเรา เพราะสังคมฝรั่งโดยเฉพาะ (Anglo-Saxon) ตั้งแต่ยุคกลางแล้ว ที่สังคมและชุมชนมีอำนาจและบทบาทเคียงคู่กับรัฐในการดูแล-แก้ไขปัญหาของส่วนรวม ประชาธิปไตยถึงได้เกิดยาก อยู่ยาก ในบ้านเรา เพราะหลักคิดที่ให้คนพึ่งตนเอง เป็นอิสระจากผู้อื่น และให้สังคม-ชุมชนขึ้นนำกำกับรัฐ ไม่ใช่อะไรที่เกิดได้ง่ายในสังคมที่หวังพึ่งพิงรัฐ และถูกกำกับดูแลเบงการโดยรัฐเสมอมา แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจับจุดได้ถูกในแง่นี้ และคงจะช่วยลด “รัฐนิยม” ในหมู่คนไทยไปบ้าง

เพราะติดใจการวิพากษ์ “รัฐนิยม” และใฝ่ใจใคร่รู้ว่าจะสร้างภาคสังคมและชุมชนได้อย่างไร ผมจึงใฝ่หาความรู้จากงานที่ว่าด้วยอารยสังคม (civil society) (ประชาสังคม/อารยสังคม) พยายามทำความเข้าใจก่อนว่ามันหมายถึงอะไรผมพบว่าวิวัฒนาการเชิงความหมายของคำว่าอารยสังคมสะท้อนวิวัฒนาการเชิงสถาบันของอารยสังคมได้ดีทีเดียว กล่าวคือ ใน

เบื้องต้นมีการใช้คำว่า อารยสังคม ในความหมายเช่นเดียวกับรัฐหรือรัฐบาลในปัจจุบัน อารยสังคม คือสภาวะที่มีการปกครอง มีกฎหมาย มีชื่อมีแปะ ต่างกับ state of the nature หรือสภาวะที่มนุษย์อยู่ตามธรรมชาติ มีแต่ตนเอง, ครอบครัว, เครือญาติ คำว่า อารยสังคม ในความหมายอย่างที่ใช้กันทุกวันนี้ เริ่มก่อรูปในฐานะปฏิกิริยาตอบสนองการเกิดขึ้นของคำว่ารัฐ ในยุคศตวรรษที่ 15 สังคมและรัฐที่เคยร่วมกันปกครองดูแลส่วนรวม เริ่มแยกออกจากกัน รัฐก่อรูปชัดเจนและแยกตัวเองออกจากสังคม พยายามผูกขาดอำนาจในการประกอบสาธารณกิจ เกิดแนวคิดเรื่องอธิปไตย คืออำนาจที่ไม่มีใครมาแบ่งไปได้ เป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนจากยุคกลางสู่ยุคสมัยบูรณาญาสิทธิราชย์ในตะวันตก ตั้งแต่นั้นมา อารยสังคมก็มีความหมายเฉพาะตัวไม่ซ้ำซ้อนกับรัฐ แต่อย่างไรก็ตาม ความหมายของอารยสังคมมักจะเกี่ยวโยงไปถึงรัฐเสมอไม่ว่าทางใดก็ตาม ในความหมายที่พวกเขานิยมใช้อารยสังคมคือ องค์กร สมาคม สถาบัน ชุมชน ที่ไม่ใช่รัฐ, ไม่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ, เป็นอิสระจากรัฐพอสมควร, ไม่ยอมและไม่ชอบให้รัฐครอบงำ ในประชาธิปไตยอุดมคติของพวกเขานิยมเน้นเพียงให้อารยสังคมชี้นำกำกับควบคุมรัฐ และการยอมรับของอารยสังคมเป็นที่มาของความชอบธรรมของรัฐ อย่างไรก็ตาม ในอารยสังคมนี้ทั้ง องค์กร สมาคม สถาบัน ชุมชน ที่ทำเพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะตน และส่วนที่ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วย นอกจากนั้นพวกเขานิยมยังย้ำว่าภายในอารยสังคมนั้น ต้องมีความหลากหลายขององค์กร และมีความเป็นอิสระจากกันและกันพอสมควร โดยนัยนี้ความหมายของอารยสังคมย่อมแตกต่างจาก society หรือสังคม เพราะอารยสังคมเป็น society แบบหนึ่งเท่านั้น ในสังคมศักดินาหรือสังคมแบบโซเวียต อาจมี society แต่ไม่มีอารยสังคม เพราะ society นั้นไม่มีความเป็นอิสระ/ไม่ถูกปล่อยให้มีอิสระ/ปรารถนาความเป็นอิสระ อันที่จริงคำว่าอารยสังคมมาใช้กันในความหมายเช่นนี้ไม่เฉพาะหลังจากที่มีรัฐที่ก่อรูปและมีบทบาทอำนาจเฉพาะตัวชัดเจนแล้วเท่านั้น ยังมาใช้กันแพร่หลายเมื่อเกิดสังคมเมือง-ชนชั้นกลาง-ตลาดและทุนนิยมแล้ว ด้วยว่าในระยะแรกนั้นกลุ่มที่จะมีความสามารถและปรารถนาที่จะเป็นอิสระจากรัฐได้ก็คือพวกชนชั้นกลางที่เป็นอิสระชนในเมืองเท่านั้น ในภาษาเยอรมันจึงใช้คำที่แปลเป็นภาษาอังกฤษได้ทั้งคำว่า civil society และ bourgeois society ในเวลาเดียวกัน

คราวนี้มาดูความหมายของอารยสังคมในแบบ Hegel Hegel พูดถึง อารยสังคมในความหมายที่รวมเอา สมาคม ชุมชน สถาบัน ฐานันดร กลุ่มอาชีพ ฯลฯ ที่อยู่ระหว่างรัฐและครอบครัวเข้าด้วยกัน กลุ่มหรือองค์กรที่ประกอบกันเป็นอารยสังคมนั้น อาจเป็นกลุ่มแบบจารีตดั้งเดิม หรือจะเป็นกลุ่มสมัยใหม่ เกิดจากการรวมตัวแบบคนสมัยใหม่ก็ได้ แต่ Hegel ไม่มองรัฐกับอารยสังคมในลักษณะเป็นขั้วตรงข้าม หากมองว่าอารยสังคมจะพัฒนาไปเป็นรัฐได้ หรือมองว่าอารยสังคมเป็นรัฐในขั้นแรกแบบหยาบ ๆ ยังไม่สมบูรณ์ เพราะยังไม่มีมิติด้านความคิดจิตสำนึก

ในความหมายของ Marx อารยสังคมหมายรวมถึงเศรษฐกิจการเมืองแบบระบบตลาดและชนชั้นต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคมด้วย สำหรับ Gramsci อารยสังคมไม่ได้หมายถึงชนชั้นต่าง ๆ และเศรษฐกิจการเมืองแบบระบบตลาดเท่านั้น หากย้าให้รวมเอาระบบความ

คิดและวัฒนธรรมของชนชั้นต่าง ๆ เข้าไปในนั้นด้วย อย่างไรก็ตาม อาจสรุปได้ว่าในสายปึก ข่ายสำนักศิษย์ของ Marx และ Gramsci นั้น ย้ำความแตกต่าง, การเป็นปฏิปักษ์, ความขัดแย้งทางชนชั้นภายในอารยสังคม ขณะที่พวกเสรีนิยมหรือเสรีนิยมปึกข่ายมักจะมองความกลมกลืน ความกลมเกลียวภายในอารยสังคมเป็นหลัก มักจะมองความขัดแย้งระหว่างอารยสังคมทั้งหมดกับรัฐมากกว่าความขัดแย้งภายในอารยสังคมเอง

ผมเลือกรับคำจำกัดความอารยสังคมแบบเสรีนิยมมาใช้โดยพื้นฐาน ในแง่นี้ผมเห็นว่าความขัดแย้งแตกต่างในอารยสังคมไม่ควรถือเป็นหลัก หากควรกระตุ้น-ส่งเสริมให้อารยสังคมมีความสมัคสมาน กลมเกลียว (โดยไม่ละเลยความขัดแย้ง การถกเถียง และการประสานงาน-ประสานความคิด) หากควรย้าเรื่องอารยสังคมต้องทำตัวเป็นอิสระจากรัฐ, ฟังตนเองให้มาก, ไม่ใช่เรียกหาแต่รัฐอุปถัมภ์

นัยทางทฤษฎีของอารยสังคมกับ “ชุมชน” ของกระแสวัฒนธรรมชุมชน มีส่วนที่ร่วมกันและต่างกันอยู่ ส่วนที่ร่วมกันคือ

(1) ปฏิเสธปัจเจกชนนิยม (Individualism) สุดขั้ว ต้องการให้มนุษย์ร่วมแรงร่วมใจคิดถึงส่วนรวม คิดถึงผู้อื่นให้มากกว่านี้

(2) ปฏิเสธ “รัฐนิยม” (statism) ไม่ชอบให้รัฐมีบทบาทมากเกินไป อยากให้ชุมชน, ภาคเอกชน, และกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมีบทบาทช่วยตัวเอง และช่วยกันรับผิดชอบส่วนรวมให้มากขึ้น แทนที่จะอาศัยแต่รัฐ ทั้งนี้ก็ด้วยความเชื่อว่ารัฐและระบบราชการไม่มีประสิทธิภาพประสิทธิผล และด้วยความเชื่อว่าการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อส่วนรวมของประชาคม-สังคม-ชุมชนเป็นเรื่องดี เป็นเรื่องของการมีเสรีภาพ เป็นเรื่องของการฝึกให้คนเป็นพลเมืองที่ดี

ส่วนข้อที่แตกต่างกัน ในความเห็นของผมคือ

(1) แม้ว่าทั้งอารยสังคมและชุมชน สามารถใช้ครอบคลุมได้ทั้งสภาพสังคมเมืองและสภาพสังคมชนบท แต่อารยสังคมมีจุดหนักที่การรวมกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ของคนในสังคมเมือง-สมัยใหม่ ส่วนชุมชนเป็นการรวมกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของคนในชนบท อารยสังคมเน้นความสัมพันธ์และความร่วมมือของ “คนแปลกหน้า” หมายถึงคนที่ไม่ได้อยู่ในแวดวงใกล้ชิดสนิทสนมทางสายเลือด-เครือญาติ-ถิ่นฐานบ้านเรือน ส่วนชุมชนนั้นเป็นความสัมพันธ์ของ “คนใกล้ชิด” คือ คนในแวดวงเล็ก ๆ และชิดเชื่อกันทางสายเลือด-เครือญาติ-ถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นหลัก

(2) แม้ว่าทั้งพวกอารยสังคมและชุมชนจะชอบให้คนรักใคร่ปรองดอง และเห็นแก่ส่วนรวม แต่พวกอารยสังคมไม่ต่อต้าน “ปัจเจกชนนิยม” จะเห็นว่า Tocqueville, Hegel

และ Durkheim ซึ่งล้วนแต่เห็นว่าด้านส่วนรวม-สังคมเป็นเรื่องหลัก แต่ก็เห็นว่าการรวมกลุ่ม-การดำรงอยู่ของกลุ่มต้องอยู่บนฐานที่ว่า คนในกลุ่มมีความเป็นตัวของตัวเอง ความมีอิสระที่จะเข้าและออกจากกลุ่มหรือสังคมของปัจเจกชน Hegel มองว่าความเป็นปัจเจกชนและความเป็น

สังคมดำรงอยู่ด้วยกัน แยกกันได้ออกก็ไม่มีอีกอันหนึ่ง ในขณะที่คน ๆ หนึ่งเป็นปัจเจกชน เขาก็เป็นสมาชิกของสังคม-ส่วนรวมไปในเวลาเดียวกัน ถ้าไม่มีสังคมที่ยอมรับให้คนอยู่อย่างปัจเจกชน ลัทธิปัจเจกชนนิยมก็ไม่อาจมีอยู่ Hegel เรียกร้องให้เราเอาทั้งปัจเจกชนและสังคมส่วนรวม เอาทั้งผลประโยชน์เฉพาะส่วนและผลประโยชน์ส่วนรวม ในทำนองเดียวกับ Tocqueville ก็ชี้ว่าผลประโยชน์ส่วนตัวหรือผลประโยชน์เฉพาะส่วนนั้นมีกันได้ ขอเพียงให้ผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะส่วนนั้น “เรื่องปัญญา” (Enlightened self-interest) คือคิดถึงและไม่ขัดกับผลประโยชน์ส่วนรวม หรือเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่มองในระยะยาว ไม่ใช่ผลประโยชน์เฉพาะหน้าสั้น ๆ เท่านั้น

ผมเห็นด้วยกับแนวคิดของ Tocqueville และ Hegel ที่กล่าวมาข้างต้น และเห็นว่าแนวคิดอารยสังคมที่ตีความแบบนี้ มีประโยชน์กับสังคมไทยตรงที่ช่วยให้เราคิดถึงการสร้างกลุ่ม-ส่วนรวม-สังคม ในเขตเมืองบ้าง ไม่ใช่คิดแบบแยกขั้วว่า ถ้าเป็นชนบทสร้างสิ่งเหล่านี้ได้ แต่ถ้าเป็นเมืองจะมีแต่ปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งเมื่อคิดแบบนั้นก็ทำให้เห็นเมืองและสังคมสมัยใหม่เป็นเรื่องชั่วร้าย ไม่น่าเป็น ไม่น่าไปเสียหมด สู้อยู่กับชนบท อยู่กับเกษตรกรรม อยู่กับอดีต อยู่กับความเป็นไทยในอุดมคติอย่างเดียวดีกว่า ผมอยากบอกว่ามีแนวคิดทางสังคมที่ย้ำว่าสังคมโดยเฉพาะสังคมเมือง ก็สามารถสร้างความเห็นแก่ส่วนรวม ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนและจิตใจที่พึ่งตนเอง พึ่งสังคมกันเอง มากกว่าพึ่งพิงรัฐ ขึ้นต่อรัฐไปเสียหมด มีแนวคิดทางสังคมที่ไม่ปฏิเสธทั้งปัจเจกชนนิยมและสังคมส่วนรวม หากเห็นว่าสองสิ่งนี้ประสาน-ประนีประนอมกันได้

ส่วนตัวและส่วนรวมที่ประสานกันได้ เป็นเรื่องถูกต้องควรทำอย่างยิ่ง แต่ทำได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะสร้างจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมและเปลี่ยนความเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัว/เฉพาะส่วนทั่ว ๆ ไป ให้เป็นส่วนตัว/เฉพาะส่วนที่ “เรื่องปัญญา” ด้วยได้อย่างไร สิ่งเหล่านี้เป็นหัวใจของการสร้างอารยสังคม ผมพยายามไขปริศนาทำนองนี้ โดยการอ่านงานของพวก civic republicanism ซึ่งข้อเสนอของพวกเขาล้ำพวกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แต่พวกนี้มีทฤษฎีที่ลุ่มลึกน่าสนใจ โยงไปถึงยุคกรีกและประชาธิปไตยนครรัฐในยุคกลางของตะวันตกสิ่งที่สำคัญเป็นหลัก 2-3 ประการของพวก civic republicanism ก็คือ

(1) ความคิดเรื่อง citizenship ย้ำเรื่องสมาชิกของระบอบประชาธิปไตย (สาธารณรัฐ) ต้องภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง (citizens) พลเมืองคือผู้มีศักดิ์ศรี เป็นผู้ที่เท่าเทียมกับผู้อื่น ไม่ปรารถนาจะไปครอบงำใคร แต่ก็ไม่ต้องการให้ใครครอบงำงานหรืออุปถัมภ์ค้ำจุน พลเมืองไม่ใช่ไพร่ พลเมืองไม่ใช่ราษฎร ไพร่คือผู้ที่ยอมรับสถานภาพสูง-ต่ำ, บงการ-รับใช้, อุปถัมภ์-รับใช้เชื้อพ้องระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย เห็นตัวเองเป็นผู้น้อย, ผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์เสาะแสวงหาผู้อุปถัมภ์-เจ้านาย ส่วนราษฎรคือผู้ที่ยอมรับอำนาจและกฎหมายของผู้ปกครองแต่ไม่สนใจการปกครองตนเอง หรือการมีส่วนร่วมในทางการเมือง-การปกครอง

(2) ความคิดเรื่องการเมือง คือคุณธรรม (Virtue) คือ กิจการเพื่อส่วนรวม การเมืองมิใช่เรื่องของการแบ่งผลประโยชน์ส่วนรวม หรือการแย่งกันใช้แย่งกันหาอำนาจของส่วนรวมเพื่อ

เอาไปหาผลประโยชน์/รับใช้ผลประโยชน์ส่วนตัว/เฉพาะส่วน จะเป็นอย่างนั้นได้ต้องมีการปลูกฝังบ่มเพาะคุณธรรมต่อการเมือง-ส่วนรวม (Civic Virtue)

ความคิด civic republicanism นี้เข้าใจกันว่าเป็นความคิดในสมัยที่เกิดประชาธิปไตยในนครรัฐในยุคกลาง นักคิดสำคัญก็คือ แม็คเคียเวลลี ซึ่งได้แรงบันดาลใจและแนวคิดและประสบการณ์ของการปกครองแบบสาธารณรัฐในยุคกรีกและโรมัน แนวคิด Civic republicanism นี้ต่อมาถูกกลบไปด้วยความคิดเสรีนิยมแบบปัจเจกชนนิยม ซึ่งเน้นว่าการเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหา/แบ่งสรรผลประโยชน์ ละเลยการเมืองในความหมายของการทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อส่วนรวม สันนิษฐานว่าการเมืองไม่ใช่เฉพาะการแบ่งสรรผลประโยชน์ แต่เป็นเรื่องของการสร้างคุณธรรม คุณค่าเพื่อผู้อื่น และเพื่อส่วนรวมด้วย ความคิด civic republicanism นี้ได้รับแรงหนุนจากกระแส communitarian movement ซึ่งกำลังแพร่หลายพอสมควรในอเมริกาในขณะนี้ พวก communitarian เช่น Etzioni ย้ำเตือนว่าการเมืองแบบที่จะเอาแต่สิทธิ จะเอาแต่ประโยชน์ เน้นแต่ประโยชน์เฉพาะส่วน/เฉพาะกลุ่มนั้น จะไปไม่รอด ทางรอดของอเมริกาต้องสร้างภาคสังคม-ภาคชุมชน-ภาคเอกชนที่เข้มแข็ง คนอเมริกันต้องหันไปหาเรื่องจริยธรรม-ศีลธรรมมากขึ้น ต้องหันไปสู่การรู้จักหน้าที่ การปฏิบัติหน้าที่ อเมริกาต้องเชิดชู การทำงานเพื่อชุมชน-สังคม-ประเทศชาติให้มากขึ้น การศึกษาของอเมริกาต้องทุ่มเทไปที่การสร้างความเป็นพลเมือง (citizenship training) ที่มีคุณธรรมเพื่อส่วนรวม (Civic education)

ล่าสุด ความคิดผมก็เดินทางมาถึงเรื่อง “เมือง” เอง การที่ผมสนใจเรื่อง citizens citizenship และ civic republicanism ทำให้ผมสะดุดกับคำว่า “เมือง” เพราะแนวคิดและที่มาของคำเหล่านั้นที่ผมสนใจมาจาก “เมือง” (City) ทั้งสิ้น ผมเคยทราบว่ “เมือง” ของไทยกับของฝรั่งไม่เหมือนกัน “เมือง” ของฝรั่งบอกถึงเสรีภาพและอารยสภาพ (สภาพที่มีกฎหมาย มีชื่อมีแป, มีการให้เกียรติกันและกันในหมู่พลเมือง) ในยุคกลาง “เมือง” จำนวนมากของตะวันตกเป็นกำเนิดของทุนนิยม เป็นเกาะเล็ก ๆ ของประชาธิปไตยในวงล้อมของมหาสมุทรแห่งเผด็จการศักดินา เป็นเกาะเล็ก ๆ ของการปกครองท้องถิ่น ในมหาสมุทรของการปกครองของศักดินาและกษัตริย์ เป็นที่อยู่ของพลเมืองจำนวนน้อยนิด ในยุคที่ประชาชนชนบทที่แวดล้อมอยู่เป็นไพร่หรือราษฎร เวลานี้ผมจึงหันมาอ่านงานประเภท “เมือง” บทบาทของเมืองในการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคม-การเมือง “เมือง” ในฐานะการปกครองท้องถิ่น, การปกครองท้องถิ่นที่มีจิตวิญญาณแบบ “เมือง” ในปลายยุคกลาง, ผมสนใจว่าจะสร้างเมืองอย่างไร จึงจะเกิดพลเมือง, ความเป็นพลเมือง จะเปลี่ยนชนบทให้เป็นเมือง “ประชาธิปไตย”, เมืองที่เป็นการปกครองตนเอง, เมืองที่มี “อารยสังคมในระดับท้องถิ่น” มาก ๆ ได้อย่างไร?

สรุปได้ว่า ถ้าเราจะลดความสำคัญของรัฐแล้วหันไปสู่ “อารยสังคม”, “เมือง”, และ “ความเป็นพลเมืองมากขึ้น” เราต้องคิดและค้นคว้าวิจัยในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

(1) จะสร้างอุดมการณ์ “อารยสังคม” ขึ้นมาได้อย่างไร จึงจะทำให้รัฐต้องยอมหดตัว และปรับเปลี่ยนบทบาทเสียใหม่ เพื่อเปิดช่องให้อารยสังคม อุดมการณ์ “อารยสังคม” นี้ใช้เสริม หรือแทนอุดมการณ์ “เพื่อชาติ” หรือ “ชาตินิยม” ได้ ข้อดีของอารยสังคมในฐานะอุดมการณ์ไม่ ย้ำชาติและเชื้อชาติ ซึ่งอาจเป็นเรื่องดีในยุคนี้ อารยสังคมเน้นการเป็นอิสระและการพึ่งตนเอง ซึ่งดีกว่า “ชาตินิยม” ที่ใช้ ๆ กันอยู่ในประเทศไทยในแง่นี้ เพราะ “ชาตินิยม” หรือ “ชาติ” ใน ฐานะที่เป็นอุดมการณ์อยู่ขณะนี้มีลักษณะพึ่งพิงรัฐ, เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ, อยู่ใต้รัฐเสียมากกว่า

ในฐานะอุดมการณ์ยังมีข้อดีอีกอย่างคือ มันเน้นปัจเจกชนด้วยและไม่ได้เน้นแค่ผล- ประโยชน์ส่วนรวมและปฏิเสธการแข่งขันหรือความขัดแย้ง ซึ่งโดยนี้มันสอดคล้องกับความเป็น จริ่งและชีวิตสมัยใหม่มากกว่า แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น ขออย่าอีกที่ว่าประเด็นที่สำคัญและเร่งด่วนที่ สุด ยังเป็นเรื่องการปลูกฝังให้คำนึงถึงและอุทิศตนเองเพื่อชุมชน-สังคม-ส่วนรวม

(2) จะสร้างอุดมการณ์ “พลเมือง” อย่างไร ความลำบากอยู่ที่คนไทยไม่ค่อยรู้สึกถึง ความแตกต่างของคำว่า ประชาชน ราษฎร ไพร่ และพลเมือง การศึกษาที่มีอยู่ก็ไม่ชี้ให้เห็น ความแตกต่าง และไม่เฉลิมฉลองการหลุดจากไพร่มาเป็นพลเมือง จริง ๆ แล้วไม่เข้าใจกันด้วย ชี้ว่าที่ว่าครั้งหนึ่งคนไทยอยู่กันอย่างไรวั้นนั้น หมายความว่าอยู่อย่างไร ความรู้สึกของชาวบ้าน ไทยโดยทั่วไปที่ต้องการพึ่งตัวเอง หยิ่งทรนงในศักดิ์ศรี ต้องการให้คนอื่นปฏิบัติอย่างเท่าเทียม ก็ไม่ค่อยมี ตรงกันข้ามชาวบ้านไทยชอบให้คนอื่นอุปถัมภ์ ชอบมีผู้ใหญ่ไว้พึ่งพิง ชาวบ้านไทยไม่ เดือดร้อนลำบากใจที่จะอยู่ใต้การอุปถัมภ์คำชูของผู้อื่น และ

(3) จิตวิทยาและวัฒนธรรมของคนไทยเป็นอย่างไรจึงทำให้ไม่ชอบรวมกลุ่ม และเมื่อ รวมกลุ่มก็จะอยู่กันได้ไม่นาน ทำไมคนไทยจึงขัดแย้งและแตกคอกันได้ง่าย ความไว้วางใจ “คนแปลกหน้า” ในหมู่คนไทยมีมากหรือน้อย ทำไมคนไทยจึงไม่ค่อยเชื่อว่ามีคนที่จะทำ ประโยชน์ให้สังคม-ชุมชน-ส่วนรวมได้ ทำไมคนไทยจึงรวมกลุ่มแบบ patron-client ในแนวตั้ง ได้ดีกว่าการรวมตัวแบบคนที่เท่าเทียมกัน สังคมไทยจะจัดให้มี civic education and citizenship training เพื่อให้คนไทยมีทัศนคติและทักษะในการทำงานเพื่อสังคมและส่วนรวม มากขึ้นดีขึ้นได้อย่างไร

(4) จะแก้ไขกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ของรัฐอย่างไรแค่นั้น จึงจะทำให้ชุมชน- กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมีส่วนร่วมและบทบาทในการบ้านการเมืองมากกว่านี้ จะสร้างแรงจูงใจทาง ภาษีอากรให้ภาคเอกชนจัดตั้งกลุ่ม/สมาคมต่าง ๆ หรือบริจาคเงินสนับสนุนที่จะปฏิรูปการปก ครองท้องถิ่นซึ่งใกล้ชิดประชาชนมากที่สุด ให้เปิดช่องให้ประชาชนและองค์กรของชุมชนเข้ามา มีส่วนในการปกครองและบริหารของรัฐให้มากขึ้นจะตั้งชมรมผู้อาศัยในละแวกเดียวกันได้ไหม ตั้งสมาคมการค้า-หอการค้าของสายงานเดียวกันได้ไหม จะให้การงานทุกด้านขององค์กรปก ครองท้องถิ่นมีคณะกรรมการบริหาร ซึ่งมาจากภาคเอกชน-ภาคสังคมได้ไหม?

แนวคิดเรื่อง ภาติรัฐ-สังคม (Corporatism) ซึ่งเป็นความร่วมมือ-การทำงานร่วมกัน ระหว่างภาครัฐและภาคสังคม-ภาคเอกชนก็ดี แนวคิดเรื่อง Less government, but more

governance ซึ่ง Governance นี้ก็หมายถึงการที่รัฐและสังคมร่วมกันดูแล-บริการสาธารณะกิจที่ดี, แนวคิดของ ศ.ชัยอนันต์ เรื่องประชา-รัฐกิจ ซึ่งเป็นรัฐและประชาชนเป็นพันธมิตรร่วมกันในการปกครอง-การบริหารเพื่อส่วนรวมที่ดี อาจช่วยตอบคำถามข้างต้นเหล่านี้ได้ไม่มากนักน้อย

ประชาสังคม: พัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เอกสารประกอบการสัมมนา Salaya Forum

"ประชาสังคม...กับอนาคตของสังคมไทย"

วันที่ 4 กันยายน 2539

ณ ห้องประชุมคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ศาลายา นครปฐม

โดย

โครงการศึกษาและส่งเสริมศักยภาพชุมชน มหาวิทยาลัยมหิดล
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ประชาสังคม: พัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในทศวรรษปีค.ศ.๑๙๘๐ เป็นต้นมา ในวงการปัญญาชนทั้งในสถาบันการเมืองและนอกสถาบันการเมือง เริ่มมีการพูดและถกเถียงถึงมโนทัศน์เก่าอันหนึ่งกันใหม่อย่างคึกคักและค่อยๆ กว้างขวางขึ้น กระทั่งมาถึงปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่าวาทกรรมเรื่องนี้ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ทางสากลไปแล้ว รวมทั้งในสังคมไทยด้วย มโนทัศน์หรือคำศัพท์ที่ว่านี้ได้แก่คำว่า“civil society” หรือในภาษาไทยว่า“ประชาสังคม” หรือ“สังคมประชา” หรือ“สังคมพลเมือง”หรือ“สังคมราษฎร์” ในคำแปลภาษาไทยนั้นจะมีความไม่สะดวกตรงการแปลความหมายของคำว่า civil ให้เป็นภาษาไทยที่เข้าใจง่ายและตรงความหมายเดิม เนื่องจากความแตกต่างในความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และสังคม

“ประชาสังคม”เป็นที่รู้จักและสร้างความหมายใหม่มากขึ้นภายหลังการพังทลายของค่ายสังคมนิยมหลังม่านเหล็กและการเปลี่ยนจากระบอบเผด็จการรูปแบบต่างๆ ไปสู่ระบอบปกครองที่เป็นหรือใกล้เคียงประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมมากขึ้น เช่นกรณีพฤษภาเลือดในกรุงเทพฯ เป็นต้น การนำมโนทัศน์ประชาสังคมมาใช้ใหม่ จึงให้น้ำหนักไปที่“ลักษณะตรงข้ามและดำรงอยู่เหนือรัฐ” ประชาสังคมในทรรศนะนี้จึงเป็นสิ่งที่มีความเป็นอิสระในระดับหนึ่งจากรัฐ ประชาสังคมใหม่นี้ประกอบไปด้วยมิติด้านต่างๆ ของชีวิตสังคม ซึ่งรัฐไม่อาจควบคุมหรือละเลยไปจนหมดสิ้นได้ ในขณะที่มโนทัศน์เก่าดั้งเดิมของประชาสังคมซึ่งเป็นวาทกรรมสำคัญทางการเมือง ของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ นั้น มีความหมายเดียวกับคำว่า“สังคมการเมือง” หรือ political society¹ อันเป็นกำเนิดของการสร้างทฤษฎีการเมืองประชาธิปไตยขึ้นมา

ข้อนำสังเกตของการศึกษาและใช้มโนทัศน์ประชาสังคมใหม่โดยเฉพาะในประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตกนั้น จะเห็นการเน้นและให้ความสำคัญต่อมิติของลักษณะตรงข้ามกับรัฐค่อนข้างสูง จนอาจกล่าวได้ว่าวาทกรรมประชาสังคมในยุคโลกาภิวัตน์หรือโลกาณูวัตน์นี้ ก็คือแนวความคิดการเมืองที่ตรงข้ามรัฐหรือมีที่มาจากสภาวะด้านตรงข้ามกับรัฐเป็นสำคัญ ดังนั้นการจะเข้าใจว่านักคิดไทยและปัญญาชนไทยคิดและเข้าใจเรื่องประชาสังคมว่าคืออะไรจึงต้องไปเข้าใจว่ารัฐในความรู้ของสังคมไทยคืออะไร แล้วจากนั้นก็มองเห็นสภาวะและด้านที่ตรงข้ามกับรัฐซึ่งได้แก่“ประชาสังคม”

¹ ความหมายและประวัติทางความคิดของ“ประชาสังคม” สรุปความจากบทความของ Charles Taylor “Modes of Civil Society” in Public Culture Vol. 3, No. 1: Fall 1990, pp.95-118.

จอห์น ล็อกเขียนถึงมโนทัศน์ประชาสังคมในนิพนธ์เรื่อง The Second Treatise of Government (c. 1681) โดยมีจุดประสงค์ที่ต้องการค้นคว้าคำว่า“อำนาจการเมือง” (political power) คืออะไร อำนาจของกษัตริย์ที่มีเหนือข้าราชการบริหาร พ่อเหนือลูกเมีย นายเหนือทาส ล้วนเป็นอำนาจของคนเหนือคนอื่นที่มีฐานะต่ำกว่า แต่เขาคิดว่าอำนาจเหล่านั้นย่อมแตกต่างจาก“อำนาจการเมือง” เพราะเขาคิดว่าอำนาจการเมืองหมายถึง “สิทธิในการออกกฎหมายซึ่งมีโทษถึงตายและลดหลั่นกันไปตามความหนักเบา ในการกำกับควบคุมและรักษาทรัพย์สิน (property) และในการใช้กำลังของชุมชน ในการบังคับใช้กฎหมายดังกล่าว และในการป้องกันชุมชนอิสระ(commonwealth)² จากภัยอันตรายของภายนอก โดยทั้งหมดนี้ก็เพื่อ ส่วนรวมที่ดี หรือเพื่อคุณความดีที่ เป็นของส่วนรวม(public good)นั่นเอง” ในที่นี้การสร้างจินตนาการเรื่องประชาสังคมของจอห์น ล็อกจึงเป็นผลมาจากความต้องการเสนอแนวคิดและตรรกเหตุผลใหม่ว่าด้วยอำนาจการเมืองนั่นเอง ซึ่งในระยะยาวอำนาจการเมืองใหม่นี้ก็คือ อำนาจที่เป็นของสังคมหรือพลเมือง ไม่ใช่อำนาจเด็ดขาดที่ได้มาด้วยกำลัง ด้วยประเพณี ศาสนาหรือวิญญูหรือการอ้างอิงกันต่อๆมาดังที่สืบทอดกันมาในสังคมฟิวดัลฝรั่ง

ก่อนพูดถึงประชาสังคม ล็อกอธิบายถึงภาวะธรรมชาติซึ่งมนุษย์ทุกคนต่างมีเสรีภาพอย่างเต็มที่ภายใต้ขอบเขตของกฎทางธรรมชาติ ในภาวะธรรมชาติดังกล่าวคน ทุกคนจึงใช้กำลังที่ตนมีในการรักษาตนเองและทำลายผู้อื่นเพราะไม่มีใครมีอำนาจอัน ชอบธรรมที่คนอื่นจะฟังพาและเรียกหาได้ ภาวะธรรมชาติจึงนำไปสู่ภาวะสงคราม ของมนุษย์ในธรรมชาติ การหลีกเลี่ยงภาวะด้านลบของธรรมชาติจึงต้องเข้าไปอยู่ ในสังคมการเมืองหรือประชาสังคมเท่านั้น ในทรรศนะของล็อก ประชาสังคมหรือสังคมการเมืองได้แก่สังคมหรือชุมชนอิสระซึ่งมนุษย์จำนวนหนึ่งตกลงใจและด้วยความ ยินยอม(consent)เข้ามาอยู่ร่วมกันภายใต้ความผูกพันของประชาสังคม ด้วยจุดหมายในความสบาย ความปลอดภัย อยู่ร่วมกันอย่างสันติกับคนอื่น ๆ และเชื่อมั่น ในความมั่นคงของทรัพย์สินทั้งหลายของพวกเขา

เงื่อนไขในการเข้ามาทำสัญญาเพื่อสร้างประชาสังคมการเมืองคือการที่ทุกคน ยอมสละเสรีภาพส่วนบุคคลและอำนาจที่มีอยู่ในภาวะธรรมชาติ ให้กับชุมชนทำให้ชุมชนนั้นมีอำนาจเป็นหนึ่งเหนือสมาชิกทั้งหมด ทำให้ชุมชนนั้นสามารถ กระทำการ และใช้อำนาจบังคับได้ตามเจตนารมณ์และมติของเสียงข้างมาก ชุมชนที่ว่านี้ก็คือสังคม การเมืองหรือประชาสังคม สมมติฐานอีกข้อของล็อกในการที่ทำให้มนุษย์ต้องการ เข้ามาทำสัญญาสังคมกัน ได้แก่การที่มนุษย์ในภาวะธรรมชาติเป็นเสรี เท่าเทียมกัน และเป็นอิสระ ไม่มีใครอาจแยกเขาออกจากทรัพย์สินของเขาและบังคับเขา ให้อยู่ใต้อำนาจการเมืองโดยปราศจากการยินยอมของเขาได้ แนวคิดที่ว่าด้วย

² ล็อกใช้ศัพท์ Commonwealth ในความหมายของชุมชนที่เป็นอิสระเสรี (independent community) ซึ่งมาจากศัพท์ละติน civitas เพื่อให้แตกต่างจากคำว่า“ชุมชน”ธรรมดา (community) ซึ่งไม่มีนัยยะทางการเมืองอะไร กับคำว่า“เมือง”(city)

ประชาสังคมของลัทธิจึงให้ความสำคัญกับความเป็นอิสระของสังคมและความสำคัญของสังคมเหนือรัฐ (ซึ่งเขาหมายถึงรูปแบบการเมืองอันครอบคลุมถึงอำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหาร) อิทธิพลของแนวความคิดการเมืองของลัทธิได้แก่การอธิบายว่า สังคมมีความชอบธรรมในการโค่นล้มทำลายรัฐ(บาล) ถ้าหากว่ารัฐไม่ปฏิบัติตัวให้ถูกต้องตามสัญญา(กฎหมาย)คือขาดความชอบธรรม ทั้งนี้เพราะสังคมประชาสามารถ เรียกคืนเสรีภาพ อันเป็นสิ่งที่พวกเขามีอยู่ก่อนแล้วตามภาวะธรรมชาติกลับคืนมา ได้ทุกเวลานาที ทำไมสิทธิและอำนาจของมนุษย์ในภาวะธรรมชาติจึงมีความสำคัญที่คนรุ่นหลังกระทั้งรัฐจะต้องให้การยอมรับด้วยเล่า คำตอบก็คืออาศัยศรัทธาความ เชื่อของคนยุโรปนั่นเอง กล่าวคือปัจจัยที่ทำให้ภาวะธรรมชาติของมนุษย์ในธรรมชาติและความคิดของลัทธิมีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยอมรับกันได้ในโลกตะวันตกนั้น ก็เนื่องมาจากว่าภาวะธรรมชาติและคุณสมบัติที่มนุษย์ได้รับมานั้น ล้วนมาจากการ ให้และรับรองด้วย“พระเจ้า”(God)ของคริสตศาสนิกชน

ประเด็นซึ่งผมคิดว่าน่าสนใจในโน้ตชนประชาสังคมของจอห์น ล็อกได้แก่ประการแรก เขาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องอำนาจการเมือง ตรงกันข้ามแรงผลักดันและปัจจัยที่ทำให้เขาคิดค้นสร้างประชาสังคมขึ้นมาก็เพราะต้องการทำความเข้าใจกับปัญหาอำนาจการเมืองซึ่งเขาหมายถึง“สิทธิในการออกกฎหมาย”เพื่อสังคมของส่วนรวม ผมคิดถึงประเด็นนี้เพราะในความรู้สึกของผมต่อมโนทัศน์ประชาสังคมในไทยนั้น พยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้มโนทัศน์และการปฏิบัติเรื่องประชาสังคมเป็นเรื่องของ อำนาจการเมืองไม่ว่ามากหรือน้อยก็ตาม กระทั่งเป็นเขต “ปลอด”การเมืองซึ่งมี นโยบายถึงความ“บริสุทธิ์”ทางสังคมด้วย

ประเด็นที่สองคือการที่ล็อกและประชาสังคมของเขาไม่ยอมรับการที่คน ๆ หนึ่งหรือสถาบันหนึ่ง จะจะมีอำนาจสูงสุดทางการเมืองเหนือบุคคลอื่น ๆ ทั่วไป กล่าวอย่างเจาะจงก็คือล็อกพยายามเสนอทฤษฎีที่ปฏิเสธความชอบธรรมของอำนาจการเมืองในมือของ ศาสนจักร(พระสันตปาปา)และในมือของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutism) หากแต่เสนอให้อำนาจการเมืองเป็นของคนทุกคน สถาบันเช่นรัฐบาลได้อำนาจจากการยินยอมมอบให้ของพลเมือง แนวคิดอันนี้เชื่อมโยงไปถึงความคิดอีกอันว่าด้วยความเท่าเทียมกันของคน

ประเด็นที่สามคือการให้ความสำคัญต่อคนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เป็นบุคคลซึ่งเท่าเทียมและมีเสรีภาพตามธรรมชาติตั้งอยู่ภายในกรอบของ กฎแห่งธรรมชาติ (ล็อกรู้ดีว่าคนเราเกิดมาไม่เท่ากันในทางสรีระและทางสติปัญญา เขายังเห็นด้วยว่าผู้หญิงยังไม่ควรมีสิทธิเท่าเทียมชาย เช่นเดียวกับเด็กและทาสทั้ง ชายและหญิง) ประเด็นนี้สำคัญมากในทฤษฎีความคิดการเมืองตะวันตก เพราะนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าลัทธิปัจเจกชนนิยม และเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติทางเศรษฐกิจ การเมืองของระบบทุนนิยม ในทางประวัติศาสตร์ การเกิดขึ้นของบุคคลหรือเอกชน เป็นผลจากพัฒนาการของระบบฟิวดัลยุโรปและการที่อำนาจการเมืองดำรงอยู่คู่กันระหว่างอำนาจทางโลกของกษัตริย์กับอำนาจทางธรรมของศาสนจักร จนมีคำพังเพยกล่าวว่า การแบ่งแยกอำนาจและทรัพย์สินนั้น ส่วนไหนที่เป็นของพระเจาก็ให้มอบแก่พระเจ้า ส่วนไหนที่

เป็นของซีซาร์ก็มอบให้แก่ซีซาร์ไป ทำให้เกิดความคิดในทางศาสนาว่าศาสนจักร(Church)นั้น เป็นอาณาเขตของความเป็นอิสระ(จากอำนาจรัฐ) อาศัยความคิดเรื่องสภาวะธรรมชาติและฐานะของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ทำให้ลัทธิเสรีนิยมออกมาได้ว่าสังคมก็เป็นสิ่งที่มิชอบรัฐบาล และสังคมเป็นผู้ก่อตั้งรัฐบาลเพื่อมาทำหน้าที่แทนประชาชน แนวคิดและความเชื่ออันนี้กลายมาเป็นรากฐานให้แก่สิ่งที่เรียกว่า“สิทธิอัตวิสัย” (subjective rights) ซึ่งในทางประวัติศาสตร์สมัยฟิวดัลเป็นสิทธิที่เกิดจาก หน้าที่ของเจ้านายในการคุ้มครองปกป้องไพร่หรือชาวนาในที่ดินของนาย เพื่อแลกกับความจงรักภักดีและการเป็นลูกน้องรับใช้เจ้านายในกิจการต่าง ๆ เดิมนั้นในระบบฟิวดัลมีพันธสัญญาว่านายจะต้องให้การอุปถัมภ์ไพร่ กลายเป็นว่าไพร่ได้รับประโยชน์จากการมีพันธสัญญาแบบศักดินา จนเกิดหลักคิดทางกฎหมายที่รับรองสิทธิทางอัตวิสัยของคนภายใต้การอุปถัมภ์ เนื่องจากเจ้านายต้องรู้จักการทำให้ลูกน้องยอมรับและประนีประนอม เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะพัฒนาการของศาสนจักรคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกนำไปสู่การสร้างทิวอำนาจและศูนย์กลางขึ้นระหว่างอำนาจทางโลกกับ อำนาจทางธรรม

ตรงนี้อาจกล่าวได้ว่า มีการพัฒนาแนวคิดจากสิทธิของไพร่(ซึ่งเป็นสิทธิแบบผู้รับ) มาสู่แนวคิดของสิทธิอัตวิสัยซึ่งเป็นสิทธิเชิงบวก เป็นการอ้างถึงอำนาจในตัวบุคคล ซึ่งไม่ใช่การยอมรับ จากความเมตตาหรือพันธสัญญาของผู้เป็นนาย จุดนี้สำคัญเพราะผมคิดว่าในประวัติศาสตร์ระบบศักดินาไทยก็มีพันธสัญญาผูกพันกันระหว่างเจ้านายกับไพร่ทาส เกิดเป็นหน้าที่และสิทธิพึงพาซึ่งกันและกันระหว่างคนสองกลุ่มใหญ่ที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่พัฒนาการสังคมและการเมืองไทยแม้ผ่านการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ การก้าวกระโดดจากแนวคิดของสิทธิไพร่มาสู่ “สิทธิอัตวิสัย” นั้น ยังไม่ได้เกิดขึ้นอย่างทั่วไป กล่าวคือคำว่า“คน”ในสังคมไทยแม้ ในปัจจุบันนี้ก็ยังต้องมีคำคุณศัพท์นำหน้าหรือตามหลังอยู่ตลอดเวลา ว่าเป็นคน “ของใคร”หรืออยู่ตรงไหนของบันไดสังคม จึงจะทำให้ผู้อื่นรู้จักและปฏิบัติต่อได้ถูกต้อง จะพูดว่าการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดในทางโลกทรรศน์จากความเป็น“ไพร่”มาสู่ความเป็น“พลเมือง”ยังไม่มีพลอย่างแท้จริงก็คงได้³

³ ดูการอธิบายถึงความล้มเหลวของกระบวนการแปลงไพร่ให้เป็นพลเมืองใน เสน่ห์ จามริก การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๙๘. เสน่ห์ชี้ให้เห็นว่า สัมพันธภาพแบบ“หัวหน้า-บริวาร” เป็นแบบแผนที่ต่อเนื่องมาจากค่านิยมประเพณีของสังคมราชการในอดีต การ“แปลงไพร่มาเป็นพลเมือง”ในสมัยการปฏิรูปของรัชกาลที่ ๕ มิได้ทำให้สัมพันธภาพเช่นนี้เสื่อม คลายลงไป นอกจากแปลงฐานะความเป็นบริวารของบรรดามูลนายเดิม ซึ่งมีอยู่กระจ่ายไปทั่วทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้กระชับรวมอยู่ที่ศูนย์อำนาจอันหนึ่ง อันเดียวกันของ“ราชการ” การเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัย เมื่อมองในแง่ของพัฒนาการ ทางการเมืองแล้ว กลับเป็นการทำให้คนในชนบทตก อยู่ในฐานะเบี้ยล่างและล่างหลัง

แนวคิดที่สองซึ่งอธิบายเรื่องประชาสังคมแตกต่างจากแบบแรกเป็นแนวคิด ของมอง เทสกีเออร์ ที่สำคัญเขาไม่ได้มองว่าสังคมก่อนเกิดการเมืองมีความสำคัญเหนือกว่ารัฐ มองเทสกีเออร์เห็นว่าทั้งสังคมและอำนาจทางการเมืองต่าง มีความสำคัญพอกันและดำรงอยู่คู่ กัน ไม่มีใครเกิดก่อนและสร้างอีกฝ่ายหนึ่ง การที่สังคมมีหน้าที่ต่อต้านระบบสมบูรณาญาสิทธิ ราชย์เพราะพลเมืองผู้รักชาติต้องการปกป้องรักษาสีทธิทางกฎหมายของพวกเขาซึ่งถูกฉีกรอน ไป ด้วยอำนาจผูกขาด จึงนำไปสู่การ ก่อตั้งและเคลื่อนไหวผ่านองค์กรมวลชนและสมาคมต่าง ๆ เขามีความเห็นที่ว่าสังคม และรัฐต่างดำรงอยู่ในดุลยภาพของ การสร้างสรรค์ซึ่งแต่ละฝ่ายไม่ สามารถทำลายอีก ฝ่ายลงไปได้ เพราะนั่นเท่ากับเป็นอวสานของทุกฝ่าย

การแยกให้เห็นพัฒนาการและที่มาทางความคิดการเมืองของนักคิดตะวันตกต่อ มโน ทัศน์ประชาสังคม ได้ให้ข้อคิดสำหรับยุคปัจจุบันว่า การให้ความหมายแก่ประชาสัง คมนั้น ในที่ สุดแล้วขึ้นอยู่กับว่าผู้ใช้และศึกษาต้องการจะไปบรรลุเป้าหมายอะไร เพราะเมื่อมองกลับไปใน อดีตของประวัติศาสตร์ภูมิปัญญายุโรป ก็สามารถค้นพบกำเนิด และความหมายของประชา สังคมที่แตกต่างและขัดกันได้ ตัวอย่างแนวคิดข้างต้นนี้ทำให้นักคิดเรื่องประชาสังคมยุ โรปนั้น มีสมมติฐานของความขัดแย้งหรือภาวะที่เป็นปฏิปักษ์กับสภาวะที่ดำรงอยู่ก่อนหน้า มโนทัศน์ประชาสังคมจึงเป็นส่วนหนึ่งของความคิดการเมืองทั้งชุดที่ต้องการนำเสนอระบอบการ เมืองและสังคมแบบใหม่ ซึ่งต่อมาจะปรากฏออกมาในสองรูปแบบใหญ่ของระบอบประชาธิปไตย เสรีนิยมและในอีกรูปแบบที่เป็นด้านแย้งของประชาธิปไตยเสรีคือสังคมนิยม

ข้อสังเกตอันหนึ่งสำหรับผู้ที่ยอมรับและเห็นด้วยกับความหมายของประชาสังคมแบบลิดค ก็คือการทำให้สังคมหรือในภาษาของลิดคก็คือสังคมก่อนเกิดการเมือง อันได้แก่สัง คมในภาวะ ธรรมชาติหรือสังคมในอุดมคติก็ได้ เป็นสังคมที่ไม่มี‘การเมือง’ หรือบริสุทธ์จากการเมือง ทำให้ คนที่ไข่มโนทัศน์ประชาสังคมที่มองว่า‘สังคม’ มีความเหนือกว่า‘รัฐ’ไม่ว่าในทางจริยธรรมหรือ ทางการเมือง สามารถสร้างความ ชอบธรรมต่าง ๆ นานาให้แก่‘สังคม’และองค์กรทางสังคมที่ไม่ ใช้องค์ของรัฐและรัฐบาล ได้อย่างเต็มที่ ประชาสังคมจึงทำหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อนำพาให้มนุษย์ไปบรรลุ จุดหมาย ในอุดมคติที่ต้องการได้ในนาม ของ‘เจตจำนงทั่วไป’ของ ‘ชาติ’ และหรือ‘ประชาชน’ ในขณะเดียวกันแนวคิดแบบนี้ก็เปิดช่องให้แก่ความคิดการเมืองอื่น เข้ามาใช้ประโยชน์ของภาวะ ปลอดการเมืองของสังคมได้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการอ้าง จริยธรรมของตลาด ความก้าวหน้าของ เศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศ ความมั่ง คั่งของชาติ ทั้งหมดนั้นล้วนปรากฏตัวออกมาในฐานะ ของสิ่งสูงสุดในสังคม ได้เหมือนกัน ดังที่เอนก เหล่าธรรมทัศน์กล่าวไว้ว่า ‘มนุษย์ไม่เคยถึงกับ ฆ่ากันตายเป็นเบือเนื่องจากความเห็นแก่ตัว มีแต่โง่งกันบ้างเบียดเบียนกันบ้าง แต่มนุษย์ฆ่ากัน ที่ละสิบสิบล้านคน ภายใต้อำนาจ‘ความดี’ เขาคิดว่าเขากำลังทำเพื่อชาติ ทำเพื่อประโยชน์สูงสุด’

ในความสัมพันธ์ทางอำนาจกับกลุ่มข้าราชการและกลุ่มพ่อค่านายทุน ซึ่งค่อย ๆ เติบโตรับการ ขยายตัวของเศรษฐกิจการเมืองไทยนับแต่นั้นมาโดยลำดับ

⁴ แนวคิดของชาร์ลส์ เทย์เลอร์ในเรื่องประชาสังคมสำหรับยุคปัจจุบันจึงเป็นเพียงการมองว่าประชาสังคมเป็นปริณิชนิตซึ่งแทรกซึมอย่างลึกซึ้งเข้าไปในอำนาจการเมือง แล้วทำให้การเมืองแยกเป็นส่วน เลี้ยวและลดการรวมศูนย์อำนาจนั้นลงไปเสีย⁵

ข้อวิพากษ์ต่อมโนทัศน์ประชาสังคมแบบล๊อคนั้นได้แก่การที่มีผู้สร้างจินตนาการ เรื่องลักษณะอุดมคติของสังคมหรือประชาสังคมที่ตรงข้ามกับรัฐหรืออำนาจการเมือง มากเกินไป การอ้างถึงกำเนิดของประชาสังคมว่าเป็นการเข้ามาทำพันธกรณีต่อกัน ทางอำนาจและการปกครองก็เป็นจินตนาการโดยแท้ ซึ่งไม่อาจหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของที่โนมายืนยันได้ การแบ่งแยกระหว่างสังคมกับรัฐจึงไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นการสร้างทางทฤษฎี

อย่างไรก็ตามจุดที่ร่วมกันในแนวคิดประชาสังคมแบบล๊อคและมองเตสกีเอร์ได้แก่ประเด็นว่าด้วยสิทธิอัตวิสัยของบุคคล (subjective rights) ซึ่งเป็นปัจจัย ที่นำไปสู่การแยกแยะและประสานเข้าด้วยกันระหว่างสังคมกับรัฐ นาคิดว่านักคิดตะวันตกไม่ว่าฝ่ายไหนต่างยอมรับความสำคัญของสิทธิอัตวิสัยนี้ ซึ่งผูกพันกับการดำรงอยู่ ของชุมชนและเกิดขึ้นมาในระบบฟิวคัลเป็นความสัมพันธ์ที่พึ่งพากันระหว่างเจ้านายกับไพร่ ล๊อคมองว่าสิทธิของบุคคลมีที่มาจากภาวะธรรมชาติซึ่งพระเจ้าได้สร้างให้มนุษย์ สิทธิในตัวเองของมนุษย์นี้เองที่ทำให้เขาสามารถเข้ามาทำสัญญาสร้างสังคมการเมืองที่มีความหมายขึ้นมาได้ มองเตสกีเอร์มองว่าพลังที่รองรับสิทธิอัตวิสัยนอกจากที่มาจากศาสนาและระบบฟิวคัลไปถึงการเกิดเมืองที่ปกครองตนเอง อย่างอิสระขึ้นในปลายสมัยฟิวคัลแล้ว ที่สำคัญคือสิ่งที่เรียกว่า“คุณธรรม”(vertu) คือจิตใจที่รักปิตุภูมิ เป็นจิตใจของพลเมืองซึ่งละอายเมื่อต้องทำตามคำสั่งอื่นใด ที่ต่ำต้อยกว่าคุณธรรมของพวกเขา และผู้คนซึ่งปกป้องกฎหมายจากการประทุษร้ายจากภายในและภายนอกอย่างสุดชีวิต ทรรศนะเหล่านี้ต่างยอมรับและให้ความสำคัญต่อการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของเอกชนในสังคมการเมือง ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นอย่างเป็นแก่นเป็นสารในโลกที่กำลังเปลี่ยนเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ สิทธิของอัตวิสัยและการที่สิทธิเหล่านี้ เป็นรากฐานของชุมชนจึงเป็นประเด็นหัวใจ ของแนวคิดและมโนทัศน์ประชาสังคมของยุโรปเมื่อสมัยเริ่มใหม่และเริ่มศตวรรษที่สิบเก้า

⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ “สัมพันธ” ใน ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ ทศวรรษนักคิดในสังคมไทย เอกสารประกอบการนำเสนอในที่ประชุมวิชาการประจำปีของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข เรื่อง“ปฏิรูปเพื่อสุขภาพ ยุทธศาสตร์ใหม่สู่การพัฒนาแบบ” วันที่ ๑-๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙, หน้า ๕๐.

⁵ ข้อสรุปนี้ได้มาจากPrasenjit Duara, Rescuing History From the Nation: Questioning Narratives of Modern China (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995), 149.

อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่และขัดแย้งกันระหว่างประชาสังคมกับรัฐ จะถูกคลี่คลายไปโดยนักคิดในยุคต่อมาคือในศตวรรษที่ ๑๙ และนักคิดสำคัญที่น่า กล่าวถึงคือเฮเกล(1770-1831) ผู้ซึ่งพัฒนามโนทัศน์เรื่องประชาสังคมกับรัฐ ไปในอีกขั้นและมิติ อันเป็นปฏิกิริยาต่อพัฒนาการและผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อสังคมและมนุษย์สมัยใหม่ ซึ่งมีกำเนิดมาจากการปฏิวัติศาสนาของลูเธอร์และจากการปฏิวัติฝรั่งเศส

ในปรัชญาว่าด้วยสิทธิ เฮเกลเสนอว่ามนุษย์ไม่เคยรู้จักตัวเองในฐานะที่เป็นบุคคล (persons) และเป็นประธาน(subjects)มาก่อน มโนทัศน์ที่ว่านี้เป็นสิ่งใหม่และจำกัดในบางภูมิภาคประเทศอีกด้วย เฮเกลกล่าวว่าในตะวันออกโบราณนั้นคนที่มีเสรีภาพมีเพียงคนเดียว ในขณะที่สมัยกรีกมีคนบางคนเริ่มตระหนักถึงเสรีภาพ มีแต่สมัยใหม่นี้เท่านั้นที่คนเยอรมันทั้งปวงรู้ว่าพวกเขามีเสรีภาพ แน่นอนว่าเขาเห็นว่ามโนทัศน์นี้เป็นผลิตผลเฉพาะของวัฒนธรรมตะวันตกที่มีมาจากการประเพณีของชีวิตทางจริยธรรมของกรีกและจิตวิญญาณของศาสนาคริสต์นิกายลูเธอรัน แต่ในอดีตมโนทัศน์ความเป็นบุคคลยังไม่เกิดตราบเท่าที่ยังมีระบบทาสและทาสีและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจยังอยู่ใต้การกดขี่ของระบบฟิวดัล หรือจากการที่รัฐยังอยู่ใต้อำนาจของศาสนจักรหรือตกเป็นทาสีส่วนตัวของคหบดีหรือครอบครัวหนึ่ง กระทั่งถึงยุคสมัยใหม่นี้เท่านั้นจึงทำให้เกิดความคิดเช่นนี้ขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพราะรัฐสมัยใหม่ประกอบไปด้วยสถาบันหนึ่งซึ่งแตกต่างจากอดีต เฮเกลเรียกสถาบันนี้ว่า"burgerliche Gesellschaft" (civil society) ก่อนหน้านี้นี้คำว่าประชาสังคมใช้ในความหมายเดียวกับคำว่ารัฐ โดยมีความหมายถึงอาณาเขตของพลเมือง (citizen, Burger, cives, citoyens) ซึ่งตรงข้ามกับ"สังคมธรรมชาติ"(natural society) อันหมายถึงครอบครัว เมื่อเฮเกลใช้มโนทัศน์ประชาสังคม เขาก็ใช้ในความหมายที่ต่างจากทั้งครอบครัวและต่างจากรัฐ ในทรรศนะของเขา ประชาสังคมเป็นอาณาบริเวณที่ปัจเจกชนดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นบุคคลและเป็นประธาน ในฐานะที่เป็นเจ้าของและผู้ทรงสิทธิในการใช้ทรัพย์สินส่วนตัว และในฐานะที่เป็นผู้เลือกกิจกรรมในชีวิตให้แก่ตนเอง โดยกำหนดหมายจากความต้องการและความบังเอิญในทางอัตวิสัยและในผลประโยชน์ของอัตวิสัย ดังนั้นในประชาสังคมจุดหมายแรกของคนคือเรื่องส่วนตัว เป็นเรื่องเฉพาะและเป็นสิ่งที่เกิดโดยบังเอิญได้ ไม่ใช่เรื่องที่เป็นจุดหมายของชุมชน ไม่ใช่เรื่องที่มีความรู้สึกร่วมกันกับผู้อื่นเหมือนในครอบครัว หรือไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดย ผ่านเหตุผลดังเช่นในรัฐ

กล่าวอีกอย่างก็ได้ว่า ประชาสังคมในความคิดของเฮเกลได้แก่อาณาบริเวณของเศรษฐกิจการตลาด ปัจเจกชนมีเสรีภาพในการดำเนินการตามความอิสระของบุคคล และได้รับผลอันนั้นสมกับที่เขาเป็นประธาน ก็ต่อเมื่อเขา(เธอ)อาศัยตนเองในการดำรงชีวิตและสวัสดิการของชีวิต ตรงนี้เห็นได้ว่าเฮเกลรับเอาตรรกะของความเหนือกว่าของระบบทุนที่มีต่อระบบฟิวดัลในการสร้างหลักการสมัยใหม่ของเสรีภาพในปัจเจกชน

ในขณะเดียวกันประชาสังคมที่ว่านี้ก็ไม่ใช่เพียงแค่เหมือนกับระบบตลาดเท่านั้น ข้อที่แตกต่างกันก็มีเหมือนกันคือ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของประชาสังคม ปัจเจกชนก็มีอัตลักษณ์ทาง

อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่และขัดแย้งกันระหว่างประชาสังคมกับรัฐ จะถูกคลี่คลายไปโดยนักคิดในยุคต่อมาคือในศตวรรษที่ ๑๙ และนักคิดสำคัญที่น่า กล่าวถึงคือเฮเกล(1770-1831) ผู้ซึ่งพัฒนามโนทัศน์เรื่องประชาสังคมกับรัฐ ไปในอีกขั้นและมีมิติ อันเป็นปฏิกิริยาต่อพัฒนาการและผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อสังคมและมนุษย์สมัยใหม่ ซึ่งมีกำเนิดมาจากการปฏิวัติศาสนาของลูเธอร์และการปฏิวัติฝรั่งเศส

ในปรัชญาว่าด้วยสิทธิ เฮเกลเสนอว่ามนุษย์ไม่เคยรู้จักตัวเองในฐานะที่เป็นบุคคล (persons) และเป็นประธาน(subjects)มาก่อน มโนทัศน์ที่ว่านี้เป็นสิ่งใหม่และจำกัดในบางภูมิภาคประเทศอีกด้วย เฮเกลกล่าวว่าในตะวันออกโบราณนั้นคนที่มีเสรีภาพมีเพียงคนเดียว ในขณะที่สมัยกรีกมีคนบางคนเริ่มตระหนักถึงเสรีภาพ มีแต่สมัยใหม่นี้เท่านั้นที่คนเยอรมันทั้งปวงรู้ว่าพวกเขามีเสรีภาพแน่นอนว่าเขาเห็นว่ามโนทัศน์นี้เป็นผลิตผลเฉพาะของวัฒนธรรมตะวันตกที่มีมาจากประเพณีของชีวิตทางจริยธรรมของกรีกและจิตวิญญาณของศาสนาคริสต์นิกายลูเธอรัน แต่ในอดีตมโนทัศน์ความเป็นบุคคลยังไม่เกิดทราบเท่าที่ยังมีระบบทาสและทรัพย์สินและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจยังอยู่ใต้การกีดขวางของระบบฟิวดัล หรือจากการที่รัฐยังอยู่ใต้อำนาจของศาสนจักรหรือตกเป็นทรัพย์สินส่วนตัวของคนๆหนึ่งหรือครอบครัวหนึ่ง กระทั่งถึงยุคสมัยใหม่เท่านั้นจึงทำให้เกิดความคิดเช่นนี้ขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพราะรัฐสมัยใหม่ประกอบไปด้วยสถาบันหนึ่งซึ่งแตกต่างจากอดีต เฮเกลเรียกสถาบันนี้ว่า“burgerliche Gesellschaft” (civil society) ก่อนหน้านี้คำว่าประชาสังคมใช้ในความหมายเดียวกับคำว่ารัฐ โดยมีความหมายถึงอาณาเขตของพลเมือง (citizen, Burger, cives, citoyens) ซึ่งตรงข้ามกับ“สังคมธรรมชาติ”(natural society) อันหมายถึงครอบครัว เมื่อเฮเกลใช้มโนทัศน์ประชาสังคม เขาก็ใช้ในความหมายที่ต่างจากทั้งครอบครัวและต่างจากรัฐ ในทรรศนะของเขา ประชาสังคมเป็นอาณาบริเวณที่ปัจเจกชนดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นบุคคลและเป็นประธาน ในฐานะที่เป็นเจ้าของและผู้ทรงสิทธิในการใช้ทรัพย์สินส่วนตัว และในฐานะที่เป็นผู้เลือกกิจกรรมในชีวิตให้แก่ตนเอง โดยกำหนดหมายจากความต้องการและความบังเอิญในทางอัตวิสัยและในผลประโยชน์ของอัตวิสัย ดังนั้นในประชาสังคมจุดหมายแรกของคนคือเรื่องส่วนตัว เป็นเรื่องเฉพาะและเป็นสิ่งที่เกิดโดยบังเอิญได้ ไม่ใช่เรื่องที่เป็นจุดหมายของชุมชน ไม่ใช่เรื่องที่มีความรู้สึกร่วมกันกับผู้อื่นเหมือนในครอบครัว หรือไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดย ผ่านเหตุผลดังเช่นในรัฐ

กล่าวอีกอย่างก็ได้ว่า ประชาสังคมในความคิดของเฮเกลได้แก่อาณาบริเวณของเศรษฐกิจการตลาด ปัจเจกชนมีเสรีภาพในการดำเนินการตามความอิสระของบุคคล และได้รับผลอันนั้นสมกับที่เขาเป็นประธาน ก็ต่อเมื่อเขา(เธอ)อาศัยตนเองในการดำรงชีวิตและสวัสดิการของชีวิต ตรงนี้เห็นได้ว่าเฮเกลรับเอาตรรกของความเห็นอกเห็นใจของระบบทุนที่มีต่อระบบฟิวดัลในการสร้างหลักการสมัยใหม่ของเสรีภาพในปัจเจกชน

ในขณะเดียวกันประชาสังคมที่ว่านี้ก็ไม่ใช่ว่าเพียงแต่เหมือนกับระบบตลาดเท่านั้น ข้อที่แตกต่างกันก็มีเหมือนกันคือ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของประชาสังคม ปัจเจกชนก็มีอัตลักษณ์ทาง

สังคมซึ่งขยายความด้วยคำว่า Burger ซึ่งไม่ใช่หมายถึงพลเมือง หากหมายถึงชาวเมืองหรือ
 กระฎุมพี (bourgeois)⁶ กระฎุมพีของเฮเกลมีอะไรมากกว่าการเป็นเพียงสัตว์เศรษฐกิจที่คิดแต่
 เพียงผลประโยชน์ส่วนตัว เขาเชื่อว่าคนในระบบตลาดซึ่งเป็นระบบสมุหนิยม(collective) จะมี
 พฤติกรรมที่เป็นสมุหแบบเป็นเหตุเป็นผล (collective rationality) ได้ ความจำเป็นภายใน
 (inner necessity) ของมนุษย์ในการดำรงชีวิตทั้งทางกายและ ทางสังคม ก่อรูปเป็นพื้นฐานอย่าง
 ไร้จิตสำนึกให้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่แท้จริงระหว่างประชาชน และนำไปสู่การเกิด“หลัก
 การสากล”ในประชาสังคมขึ้นมา ทำให้เกิดการสมานฉันท์กับหลักการปัจเจกชนเสรี ประชา
 สังคมจึงไม่ใช่เป็นเพียงผลทางธรรมชาติของความมีเสรีของคนและผลประโยชน์ส่วนตัว(อย่าง
 เป็นไปเอง) หากแต่มันเป็นรูปแบบที่แท้จริงของสังคม ที่เขาเรียกว่า“ครอบครัวสากล”(universal
 family) ซึ่งสร้างข้อเรียกร้องของส่วนรวมต่อสมาชิกและมีความรับผิดชอบร่วมกันต่อสมาชิกทั้ง
 มวลด้วยเช่นเดียวกัน

ในฐานะที่เป็นสมาชิกของประชาสังคม ปัจเจกชนต้องมีหน้าที่ในการสนับสนุนพวกเขา
 กันเองโดยผ่านแรงงาน (การทำงาน) ของแต่ละคนซึ่งจะเป็นผลดีต่อส่วนทั้งหมด ในทำนอง
 กลับกันประชาสังคมก็ต้องอาศัยการทำงานของปัจเจกชนในลักษณะที่จะทำให้เกิดความมั่นคง
 เกิดมีวิถีชีวิตที่น่านับถือและสนองความปรารถนาของตัวตน (self) ทั้งนี้ประชาสังคมต้องมี
 ภาระในการให้การศึกษาแก่ปัจเจกชนในการเป็นสมาชิกประชาสังคม และรับผิดชอบไม่ให้
 ปัจเจกชนตกไปอยู่ในความยากจน ไม่ว่าจะด้วยตัวเขาเองหรือด้วยความบังเอิญของระบบตลาด
 คนจนในประชาสังคมจึงเป็นเหยื่อของความผิดในสังคม ไม่ใช่เพราะโชคหรือดวงไม่ดี

แม้จะเห็นว่าระบบตลาดมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล แต่เฮเกลก็มองเห็นสภาพความขัด
 แย้งอย่างเป็นระบบหรือในโครงสร้างระหว่างผลประโยชน์ของผู้ผลิตกับของผู้บริโภค ดังนั้นกิจ
 กรรมของประชาสังคมจึงต้องมีการควบคุมอย่างมีสำนึกถ้าจะทำให้มีความยุติธรรมและมั่นคง
 เขาเห็นว่าทั้งการให้รัฐเป็นผู้ดำเนินการเศรษฐกิจด้วยเดียว กับการปล่อยให้ปัจเจกชนมีเสรีภาพ
 ในการค้าอย่างเต็มที่ล้วนเป็นสองชั่วที่อันตราย เฮเกลเสนอให้ประชาสังคมเดินทางสายกลาง
 เพื่อจะสร้างความมั่นคง ในที่สุดความรับผิดชอบในการดูแลและควบคุมประชาสังคมให้ดำเนิน

⁶ Partha Chatterjee แห่งศูนย์ศึกษาสังคมศาสตร์ กัลกัตตา อินเดีย วิจาร์ณบทความประชา
 สังคมของชาร์ลส์ เทย์เลอร์ พร้อมกับเสนอแนวคิดของเฮเกล เขามองเห็นต่างไปว่าประชาสังคม
 ของเฮเกลนำมีความใกล้เคียงกับครอบครัวแบบสากล เพราะเฮเกลถือเอาครอบครัวต่างๆเข้ามา
 ไว้เป็นฐานในประชาสังคม บรรดาครอบครัวเหล่านี้อยู่ใต้การนำของผู้ปกครองหรือหัวหน้า เรียก
 ว่า “burgher, the bourgeois” นั่นคือคำว่า“กระฎุมพี”ในที่นี้กลับมีความหมายถึง หัวหน้าครอบ
 ครัวที่อยู่ในประชาสังคม ดู “A Response to Taylor’s Modes of Civil Society” Public Culture
 Vol.3 No. 1 Fall 1990, P.126.

ไปอย่างราบรื่นก็ตกไปอยู่ในมือของรัฐ บทสรุป(synthesis)ของเฮเกลในปรัชญาของเขาจึงต้องรอคอยบทอ่านที่ราติคัลของคาร์ล มาร์กซในไม่กี่ทศวรรษต่อมา

ข้อคิดจากมโนทัศน์ประชาสังคมของเฮเกลในที่นี้ได้แก่ ประการแรกเฮเกลไม่เห็นด้วยกับแนวคิดสัญญาสังคมหรือการที่คนมาทำสัญญากันเพื่อสร้างสังคมการเมืองขึ้นมา การทำสัญญาทำให้สังคมนั้นขาดมิติทางจิตใจ มีแต่กฎหมายและอำนาจเท่านั้นที่ผูกมัดคนไว้ด้วยกัน เฮเกลจึงสร้างปัจเจกชนนี้เสียใหม่ให้ดำรงอยู่ในชุมชน มีความเป็นชุมชนซึ่งเขาจำลองมาจากลักษณะของครอบครัว ลักษณะเด่นของครอบครัวคือการมีความรักเป็นเครื่องเชื่อมโยงคนไว้ด้วยกัน ในจินตนาการของเฮเกลเขามองถึงอนาคตของประชาสังคมว่าจะทำหน้าที่เสมือน ‘ครอบครัวที่เป็นสากล’ ในทางเป็นจริงต่อมาสถาบันที่เข้ามาทำหน้าที่แทนครอบครัวสากลก็คือชาติ (nation) นั่นเอง และชาติหรือชุมชนสมัยใหม่(ในจินตนาการ)ก็อาศัยกลไกเครื่องมือของรัฐประชาชาติมาช่วยบังคับสร้างระเบียบของชาติขึ้นมา ตรงนี้อาจถือว่าเป็นจุดอ่อนของเฮเกลได้ที่ไม่อาจหาทางออกให้แก่ปรัชญาสังคมของเขาได้ หากปล่อยให้เดินไปตามตรรกของเหตุผล ซึ่งจำต้องอาศัยสถาบันที่อยู่เหนือชุมชนและปัจเจกชนและระบบตลาด เขาหันไปให้ความหวังใหม่อันนี้แก่รัฐที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ซึ่งตอนนั้นคือรัฐปรัสเซียก่อนการรวมเป็นประเทศเยอรมนี

ในประการต่อมามโนทัศน์ประชาสังคมของเฮเกลยังถูกกำหนดด้วยความคิดเรื่องทุนด้วย เห็นได้จากการวิเคราะห์ถึงลักษณะตลาดของประชาสังคมและความเป็นเหตุเป็นผลของปัจเจกชนทั้งหลายในประชาสังคม ด้านหนึ่งเขาเห็นผลกระทบด้านลบที่กำลังเกิดจากพลังการผลิตของระบบทุนอุตสาหกรรม ในอีกด้านเขาก็เห็นโอกาสที่เปิดให้อย่างมากเมื่อเทียบกับอดีตในการที่คนธรรมดาจะได้ยกระดับพัฒนาขึ้นมาเป็นปัจเจกชนอย่างสมบูรณ์ เขาให้ความเชื่อมั่นอย่างสูงต่อเหตุผล ว่าบัดนี้ถึงเวลาแล้วที่เหตุผลเท่านั้นควรจะครองและชี้นำโลกมนุษย์ นั่นคือการมองเห็นถึงความเป็นสากลของความเป็นมนุษย์ ถึงกระนั้นเขาก็ตระหนักถึงความขัดแย้งและความต้านตั้งที่อยู่ในสังคมสมัยใหม่ด้วย ในท่ามกลางการต่อสู้ผลักดันพัฒนานี้ เฮเกลเลือกให้น้ำหนักและความสำคัญแก่ภาวะภายในของมนุษย์ นั่นคือภาวะจิตสำนึก ซึ่งเป็นทั้งกระบวนการเรียนรู้ศึกษาและปฏิบัติไปด้วย จนกว่ามนุษย์จะสามารถขจัดเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพของความเป็นมนุษย์ลงไปทีละขั้นทีละตอน เมื่อนั้นมนุษย์ก็จะบรรลุถึงซึ่งเสรีภาพอันสูงสุด กระบวนการทั้งหมดที่มนุษย์ก้าวพัฒนาไปสู่เสรีภาพจึงได้แก่ ‘ประวัติศาสตร์’ (History) ในทรรศนะของเฮเกล

ข้อคิดจากการศึกษาถึงมโนทัศน์ประชาสังคมยุโรปก็คือ การที่นักคิดเหล่านั้นให้ความสำคัญกับการเกิดและพัฒนาของบุคคลและความเป็นคน อันนี้เป็นความคิดพื้นฐานที่สำคัญมากต่อการเข้าใจประชาสังคม ในที่สุดแล้วสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นมานี้ จะต้องตอบคำถามและให้ทางออกแก่การดำรงอยู่ของบุคคลในฐานะที่เป็นปัจเจกชนที่เป็นตัวของเขาเอง หลังจากนั้นแนวคิดและหลักการอีกมากมายทางการเมืองและเศรษฐกิจก็จะตามมา กล่าวได้ว่ารัฐและชุมชนจึง

ไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของความคิดประชาสังคม สำหรับเฮเกลรัฐเป็นเพียงเครื่องมือที่จะช่วยควบคุมและนำพาช่วยเหลือให้บุคคลก้าวพัฒนาไปสู่เสรีภาพที่แท้จริง ในขณะที่ชุมชนก็เป็นอีกอาณาบริเวณซึ่งไม่ได้อยู่ทั้งในรัฐและในประชาสังคม หากในอีกระดับหนึ่งชุมชนถูกสร้างหรือจินตนากรรมขึ้นมาในรูปลักษณะของชุมชนการเมืองสากล ที่เรียกว่ารัฐประชาชาติ

ข้อสังเกตของผมต่อแนวคิดประชาสังคมในเมืองไทย ประการแรกคือการขาดปรัชญาสังคมในการสร้างมโนทัศน์ประชาสังคม กล่าวคือขาดการศึกษาค้นคว้าภูมิปัญญาและมโนทัศน์ในเรื่องและความหมายของคำว่ามนุษย์ สังคม อำนาจ ธรรมชาติมนุษย์ ธรรมชาติสังคม รัฐ อย่างเป็นระบบที่เป็นวิทยาศาสตร์ การนำเสนอมโนทัศน์ประชาสังคมของนักคิดยุโรป ไม่ได้เกิดเพราะความคิดฝันหรือจินตนาการด้วยสมองอันชาญฉลาดของคนไม่กี่คนเหล่านั้น หากที่สำคัญกว่าคือการที่ลือกมาถึงเฮเกลได้อาศัยองค์ความรู้ความเข้าใจที่นักคิดนักปรัชญาตั้งแต่สมัยกรีกมาถึงยุคกลางถึงสมัยใหม่ ทั้งยังอาศัยผลทางอ้อมจากนักคิดและความรู้ของฝ่ายศาสนาและเทววิทยาเข้าช่วย ทำให้พวกเขาสามารถนำเสนอทฤษฎีสังคมใหม่ๆได้

พูดถึงประเด็นความคิดจากฝ่ายศาสนจักร มีข้อคิดว่าปรัชญาสังคมและต่อมาคือทฤษฎีสังคมในยุโรปนั้น สามารถก้าวพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดด ด้วยการที่มีการต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเอาจริงเอาจังระหว่างความคิดทางศาสนากับความคิดทางวิทยาศาสตร์ เมื่อยุโรปสมัยใหม่ก้าวขึ้นมาบนหลักการที่เป็นฆราวาส(หรือทางโลก) จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญายุโรปได้ยกระดับจากคำสอนจากคำเทศนาและความเพ้อฝัน มาสู่การเป็นความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่นำไปสู่การปฏิบัติและการปฏิวัติสังคมได้ นั่นคือความคิดนามธรรมได้แปรเปลี่ยนไปเป็นพลังทางวัตถุ

ในประวัติทางความคิดไทยไม่มีการต่อสู้ขัดแย้งกันระหว่างความคิดทางศาสนากับทางอาณาจักร ข้อดีอันนี้มีไม่น้อย อย่างน้อยสงครามศาสนาที่รุนแรงไม่เคยเกิดขึ้นในสังคมไทย แต่ผลอีกด้านก็คือนักคิดไทยจะมีแนวโน้มของการเป็นนักศาสนาหรืออิงฐานความคิดและตรรกบนศาสนาพุทธ วิธีคิดแบบศาสนานั้นมักให้ความสำคัญกับสิ่งสมบูรณ์หรือจุดหมายสูงสุดของสรรพสิ่ง ในขณะที่วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ให้ความสนใจกับกระบวนการก่อตัวจนกระทั่งก่อรูปเป็นสิ่ง วิธีคิดแบบแรกจึงมุ่งไปที่การให้คำตอบสุดท้าย ในขณะที่วิธีแบบหลังให้คำอธิบายต่อการเกิดขึ้นของสิ่งอย่างเป็นกระบวนการและเป็นระบบ มากกว่าการมุ่งแสวงหาคำตอบสุดท้ายเป็นสำคัญ

ในกรณีเรื่องประชาสังคม นักคิดยุโรปตั้งคำถามใหม่ซึ่งต่างและตรงข้ามกับความรับรู้และความเชื่อที่มีอยู่ก่อนแล้วในทางศาสนจักรและในรัฐอาณาจักร เช่น จอห์น ล็อกเริ่มต้นงานเขียน The Second Treatise of Government ด้วยการพูดว่าตามที่เขาได้เสนอไปก่อนแล้วในบทแรกว่า แม้อัดัมจะเป็นมนุษย์คนแรก ก็ไม่มีเหตุผลและหลักฐานว่าคนรุ่นหลังต่อมาจะต้องเป็นลูกหลานของอาดัม ไม่มีความชอบธรรมที่อาดัมจะมีอำนาจเหนือคนอื่นๆ เพราะเขาเกิดก่อน หรือเพราะประเพณีความเชื่อบอกว่าเขาควรมีอำนาจเหนือคนอื่นๆได้ ซึ่งคือการเสนอว่าเขาไม่เห็นด้วยกับสิทธิอำนาจที่มาจากศาสนาและจากระบบกษัตริย์

ไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของความคิดประชาสังคม สำหรับเฮเกลรัฐเป็นเพียงเครื่องมือที่จะช่วยควบคุมและนำพาช่วยเหลือให้บุคคลก้าวพัฒนาไปสู่เสรีภาพที่แท้จริง ในขณะที่ชุมชนก็เป็นอีกอาณาบริเวณซึ่งไม่ได้อยู่ทั้งในรัฐและในประชาสังคม หากในอีกระดับหนึ่งชุมชนถูกสร้างหรือจินตนากรรมขึ้นมาในรูปลักษณะของชุมชนการเมืองสากล ที่เรียกว่ารัฐประชาชาติ

ข้อสังเกตของผมต่อแนวคิดประชาสังคมในเมืองไทย ประการแรกคือการขาดปรัชญาสังคมในการสร้างมโนทัศน์ประชาสังคม กล่าวคือขาดการศึกษาค้นคว้าภูมิปัญญาและมโนทัศน์ในเรื่องและความหมายของคำว่ามนุษย์ สังคม อำนาจ ธรรมชาติมนุษย์ ธรรมชาติสังคม รัฐ อย่างเป็นระบบที่เป็นวิทยาศาสตร์ การนำเสนอโนทัศน์ประชาสังคมของนักคิดยุโรป ไม่ได้เกิดเพราะความคิดฝันหรือจินตนาการด้วยสมองอันชาญฉลาดของคนไม่กี่คนเหล่านั้น หากที่สำคัญกว่าคือการที่ลોકมาถึงเฮเกลได้อาศัยองค์ความรู้ความเข้าใจที่นักคิดนักปรัชญาตั้งแต่สมัยกรีกมาถึงยุคกลางถึงสมัยใหม่ ทั้งยังอาศัยผลทางอ้อมจากนักคิดและความรู้ของฝ่ายศาสนาและเทววิทยาเข้าช่วย ทำให้พวกเขาสามารถนำเสนอทฤษฎีสังคมใหม่ๆ ได้

พูดถึงประเด็นความคิดจากฝ่ายศาสนจักร มีข้อคิดว่าปรัชญาสังคมและต่อมาคือทฤษฎีสังคมในยุโรปนั้น สามารถก้าวพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดด ด้วยการที่มีการต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเอาจริงเอาจังระหว่างความคิดทางศาสนากับความคิดทางวิทยาศาสตร์ เมื่อยุโรปสมัยใหม่ก้าวขึ้นมาบนหลักการที่เป็นฆราวาส(หรือทางโลก) จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญายุโรปได้ยกระดับจากคำสอนจากคำเทศนาและความเพ้อฝัน มาสู่การเป็นความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่นำไปสู่การปฏิบัติและการปฏิวัติสังคมได้ นั่นคือความคิดนามธรรมได้แปรเปลี่ยนไปเป็นพลังทางวัตถุ

ในประวัติทางความคิดไทยไม่มีการต่อสู้ขัดแย้งกันระหว่างความคิดทางศาสนากับทางอาณาจักร ข้อดีอันนี้มีไม่น้อย อย่างน้อยสงครามศาสนาที่รุนแรงไม่เคยเกิดขึ้นในสังคมไทย แต่ผลอีกด้านก็คือนักคิดไทยจะมีแนวโน้มของการเป็นนักศาสนาหรืออิงฐานความคิดและตรรกบนศาสนาพุทธ วิธีคิดแบบศาสนานั้นมักให้ความสำคัญกับสิ่งสมบูรณ์หรือจุดหมายสูงสุดของสรรพสิ่ง ในขณะที่วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ให้ความสนใจกับกระบวนการก่อตัวจนกระทั่งก่อรูปเป็นสิ่ง วิธีคิดแบบแรกจึงมุ่งไปที่การให้คำตอบสุดท้าย ในขณะที่วิธีแบบหลังให้คำอธิบายต่อการเกิดขึ้นของสิ่งอย่างเป็นกระบวนการและเป็นระบบ มากกว่าการมุ่งแสวงหาคำตอบสุดท้ายเป็นสำคัญ

ในกรณีเรื่องประชาสังคม นักคิดยุโรปตั้งคำถามใหม่ซึ่งต่างและตรงข้ามกับความรับรู้และความเชื่อที่มีอยู่ก่อนแล้วในทางศาสนจักรและในรัฐอาณาจักร เช่น จอห์น ล็อกเริ่มต้นงานเขียน The Second Treatise of Government ด้วยการพูดว่าตามที่เขาได้เสนอไปก่อนแล้วในบทแรกว่า แม้อัดัมจะเป็นมนุษย์คนแรก ก็ไม่มีเหตุผลและหลักฐานว่าคนรุ่นหลังต่อมาจะต้องเป็นลูกหลานของอาดัม ไม่มีความชอบธรรมที่อาดัมจะมีอำนาจเหนือกว่าคนอื่น ๆ เพราะเขาเกิดก่อน หรือเพราะประเพณีความเชื่อบอกว่าเขาควรมีอำนาจเหนือคนอื่น ๆ ได้ ซึ่งคือการเสนอว่าเขาไม่เห็นด้วยกับสิทธิอำนาจที่มาจากศาสนาและจากระบบกษัตริย์

ต่อนัยยะในอนาคตของมโนทัศน์ประชาสังคมในสังคมไทย ผมคิดว่าปัญหาที่นักประชาสังคมควรพิจารณา คือ จะนำเอาความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมและรัฐไทยไปประยุกต์อย่างไรกับแนวคิดประชาสังคม การเกิดขึ้นของความคิดนี้ในสมัยก่อนเป็นผลปฏิสัมพันธ์กับการเกิดและพัฒนาของระบบทุนนิยมขั้นแรกๆ บัดนี้เรามาถึงปลายศตวรรษที่ ๒๐ และบางคนเรียกระบบทุนยุคนี้ว่า "Late Capital" คือระบบทุนยุคหลัง และยังพัฒนาการของทุนในสังคมไทยด้วยยังมีความพิศดารหรือประหลาดกว่าระบบทุนที่อื่นอีก ความรู้ความเข้าใจในปัญหามิตินี้คงต้องมีอยู่ด้วย

ประชาสังคมต่อไปจะจัดการกับความสัมพันธ์กับระบบตลาดอย่างไร ก็เป็นเรื่องที่ต้องค้นคว้า เราได้เห็นบทเรียนของเฮเกลซึ่งนำเอาลักษณะสากลมาจากระบบตลาดแบบทุนนิยม และความเป็นเหตุเป็นผลของส่วนรวมจากกลไกระบบตลาด ประชาสังคมจะดำรงอยู่ในส่วนไหน และมีท่าทีอย่างไรต่อระบบตลาด

ในที่สุดประชาสังคมจะเป็นคำตอบสุดท้ายให้แก่ชุมชนหรือไม่ ปัญหานี้นักคิดไทยคงต้องศึกษาสร้างคำตอบต่อไป เพราะกำเนิดของแนวคิดชุมชนมักให้ความรู้สึกถึงชุมชนที่เป็นธรรมชาติ เป็นชุมชนที่อยู่ด้วยตัวมันเองเป็นสิ่งบริสุทธิ์ ในโลกอนาคตจะเป็นไปได้ไหม หรือจะนำเสนอภาพของชุมชนให้เป็น "ครอบครัวสากล" แบบเฮเกล ซึ่งพัฒนาไปเป็นรัฐประชาชาติได้ แต่ไม่ว่าจะมองอย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญที่แนวคิดชุมชนจะต้องคิดค้นให้ดีก็คือความสัมพันธ์ของมันกับรัฐและทุน แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นคือเมื่อชุมชนจะต้องพัฒนาก้าวหน้าต่อไป มันหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องปะทะสังสรรค์กับรัฐและทุน ซึ่งจะนำมันออกจากโลกที่เป็นธรรมชาติและที่เป็นดินแดนพระศรีอารย โปสู่โลกแห่งความเป็นจริงที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและไม่สวยงามเสมอไป

ในท้ายที่สุดมโนทัศน์ประชาสังคมขึ้นกับว่าเรามีความคิดความเชื่อที่เรียกว่าโลกทรรศน์ และปรัชญาสังคมอย่างไร.

๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๙

การศึกษาพัฒนารูปแบบและกระบวนการเคลื่อนไหว ของประชาสังคมไทยร่วมสมัย

นพ.ชูชัย ศุภวงศ์
กรมอนามัย/สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

1. เกริ่นนำ

บทความนี้ มุ่งที่จะเสนอประเด็นที่จะนำไปสู่การศึกษารูปแบบ และกระบวนการเคลื่อนไหว ตลอดจนพัฒนาการของประชาสังคมไทยร่วมสมัยในด้านต่าง ๆ โดยเริ่มต้นในการทำความเข้าใจ ความหมายและแนวคิดของ Civil society ในสังคมไทยร่วมสมัย ซึ่งมีคำหลายคำที่อยู่ในชุดความหมายเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น ความเป็นชุมชน สังคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง ประชาสังคม, Civility, Civil society, Civic tradition เป็นต้น วิธีการได้มาซึ่งความหมายและแนวคิดของ Civil society ในสังคมไทยนั้นได้มาโดยการสอบถามพูดคุยกับนักคิด ผู้นำทางสังคมที่มีความสนใจเรื่องเหล่านี้ ดังนั้นอาจมีผู้ที่เห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยก็เป็นได้ บทความนี้ได้พยายามให้ภาพของการก่อตัว การเคลื่อนไหว ตลอดจนการพัฒนาการของประชาสังคมไทยร่วมสมัย แต่ยังไม่สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นกระแสนำแห่งพัฒนาการได้อย่างเป็นรูปธรรมที่เด่นชัด ซึ่งคงต้องอาศัยการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบต่อไป นอกจากนี้ บทความได้เสนอข้อพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนาประชาสังคมไทยร่วมสมัย ตลอดจนข้อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัยในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นเพียงข้อพิจารณาเพื่อนำไปสู่การระดมความคิดอย่างรอบด้านต่อไป

2. ความหมายและแนวคิดของ Civil Society ในสังคมไทย

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่ามีคำหลายคำที่ให้ความหมายไปในทางเดียวกันกับคำว่า ประชาสังคม หรือ Civil society เช่น การให้ความหมายและแนวคิดของประชาสังคมร่วมสมัยของนักคิดในสังคมไทย อาจแตกต่างกันบ้าง แต่โดยสาระหลักแล้ว น่าจะหมายถึง การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์ หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลบซับซ้อนยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic organization) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network)

แม้ว่าพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) ได้ก่อตัวขึ้นในสังคมไทย ไม่เกินหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา แต่มีเหตุปัจจัยหลายประการในสังคมไทยที่เอื้ออำนวยต่อการหนุนเนื่องแนวคิดนี้ให้พัฒนาต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง เช่น การขยายตัวของชนชั้นกลาง การพัฒนาของกระบวนการประชาธิปไตยที่ผ่านมา สังคมไทยเข้าสู่ยุคสังคมข้อมูลข่าวสาร การติดต่อสื่อสารด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย ความไร้ประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของหน่วยงานของรัฐ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีข้อที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับพัฒนาการประชาสังคมไทยร่วมสมัยในสังคมไทย ทั้งนี้เนื่องจากสังคมไทยมีประวัติศาสตร์ และพัฒนาการต่างหากกับสังคมอื่น จึงย่อมมีเอกลักษณ์ความเป็นเฉพาะตัวของประชาสังคมแบบไทย ดังที่ได้มีการเสนอว่าเนื่องจากสังคมไทยมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงแนวดิ่งสูง แต่แนวคิดประชาสังคมร่วมสมัยมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงแนวนราบ จึงควรเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างแนวดิ่งกับแนวนราบด้วยความสมานฉันท์ ก็จะทำให้สังคมไทยทั้งสังคมมีความเข้มแข็ง สงบสุข ร่มรื่น น่าอยู่น่าอาศัย เปรียบดังผืนผ้าที่มีทั้งเส้นใยแนวดิ่งและแนวนอน ถักทอกันเป็นผืนผ้าที่มีทั้งความแข็งแรงของเนื้อผ้า และความงดงามวิจิตรตระการตา

3. พัฒนาการของประชาสังคมไทยร่วมสมัย

หากศึกษาการให้ความหมายและแนวคิดของ Civil society ในสังคมไทยร่วมสมัย ตลอดจนจนการอ่านรายละเอียด ในบทสัมภาษณ์ของนักคิดผู้นำสังคมไทยแล้ว คงไม่เป็นการง่ายนัก ที่นำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์ชี้ให้เห็นกระแสนาแห่งพัฒนาการของ Civil society ในสังคมไทยร่วมสมัย ด้วยเหตุที่เกิด Civic movement ได้มีมาช้านานในสังคมไทยในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะบางกลุ่ม หรือมีจิตสำนึกในการร่วมกันแก้ปัญหาสังคม ทั้งนี้เนื่องจากหาก Civic group ซึ่งเป็นกลุ่มคน กลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่นอกภาครัฐหรือรู้สึกถูกกีดกันจากรัฐ มีการรวมตัวขึ้น มี Civic movement เกิดขึ้น ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในชนกลุ่มน้อย เช่น คนจีนโพ้นทะเล รวมกลุ่มกันเป็นสมาคมจีน โรงเรียนจีน เป็นต้น หรือมีการรวมตัวกัน โดยมีจิตสำนึกร่วมกันในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมเดียวกัน ในลักษณะสังคมสงเคราะห์ เช่น สมาสตรี้ สภาภาษาชไตไทย มูลนิธิทางศาสนา ที่ให้บริการทางสังคมโดยการจัดตั้งโรงพยาบาล โรงเรียน หรือการรวมตัวกันของกลุ่มวิชาชีพต่าง ๆ เช่น สภานายความ แพทยสภา ฯลฯ เพื่อพัฒนาคุณภาพวิชาชีพ และควบคุมดูแลจริยธรรมแห่งวิชาชีพ โดยที่มีส่วนร่วมในลักษณะ Civic movement ในการคุ้มครองปกป้องสาธารณชน เพื่อสร้างดุลยภาพในสังคม นอกจากนี้การรวมตัวกันของพ่อค้าวานิชเพื่อต่อรองกับรัฐ ให้ลดการควบคุม เพิ่มความคล่องตัวในการทำธุรกิจ และพัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสังคม เช่น กลุ่มธนาคาร บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ ที่ดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในขณะนี้ เป็นต้น ทั้งนี้รวมถึงการมีบทบาทอย่างอิสระของสื่อมวลชนที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม บางรายการทาง

วิทยุหรือโทรทัศน์ บางคอลัมน์ในหน้าหนังสือพิมพ์ ได้ทำหน้าที่ในการตรวจสอบถ่วงดุลย์อำนาจที่ไม่ชอบธรรม เป็นปากเสียงแทนประชาชนอย่างมีพลัง เป็นต้น นอกจากนี้การรวมตัวของผู้คนในองค์กรชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในชุมชนเชื่อมโยงกับนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ข้าราชการ นักธุรกิจ ได้มีการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ มีการขยายขอบเขตไปทั่วประเทศ

จากพัฒนาการอันหลากหลายของ Civic group ต่างๆที่เกิดขึ้นข้างต้น เกิดขึ้นเนื่องจากเกิดปัญหาหรือเหตุการณ์ที่สำคัญ (critical events) ที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้า ที่ต้องอาศัยการรวมพลังของทุกส่วนในสังคมจึงจะแก้ปัญหาได้ หรือเกิดขึ้นเนื่องจากต้องการแก้ปัญหาเฉพาะเรื่อง

เฉพาะกลุ่ม Civic movement จึงเกิดขึ้นในลักษณะต่างๆกัน ในช่วงตอนของประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน จึงเป็นการยากที่จะนำการเคลื่อนไหวอันหลากหลายมารวมกัน เพื่อให้เห็นกระแสธารแห่งพัฒนาการของ Civil society ในสังคมไทยในขณะนี้ได้ จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบต่อไป

อย่างไรก็ตาม หากจับประเด็นหลักที่ว่า การก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) นั้นมีสาเหตุมาจากวิกฤตการณ์ของโลก (Global crisis) ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาเด็กและสตรี ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยชุมชน องค์กร หรือหน่วยงานภายในประเทศใดประเทศหนึ่งแล้ว หากแต่ประชาคมโลกต้องช่วยกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความสมานฉันท์ สามัคคีกัน จึงจะเยียวยาคลี่คลายปัญหาหรือวิกฤตการณ์อันสลับซับซ้อนได้ เช่นเดียวกันในระดับประเทศที่ต้องเผชิญกับปัญหาของสังคมเมืองและชนบทที่มีความสลับซับซ้อนเกินกว่ารัฐจะเข้าไปแก้ปัญหาได้โดยลำพัง หรือเกินกำลังของผู้คนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเพียงลำพังที่จะคลี่คลายปัญหาได้ เนื่องจากวิกฤตการณ์และปัญหาในสถานการณ์ปัจจุบัน ไม่เพียงแต่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อน หากยังแผ่ซ่าน (penetration) ออกไปอย่างไร้พรมแดนอีกด้วย

หากการก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) เกิดจากวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาที่สลับซับซ้อนดังกล่าวข้างต้น ก็อาจจะมองเห็นพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) ว่าค่อยๆก่อตัวขึ้นมาอย่างช้าๆในสังคมไทย ในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ต้องอาศัยการสะสมองค์ความรู้จากประสบการณ์จริง จนเห็นผลว่าแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างยั่งยืน แนวคิดดังกล่าวแม้ว่าจะค่อยๆ ก่อตัวขึ้นในสังคมไทย แต่มีเหตุปัจจัยที่ช่วยหนุนเนื่องให้แนวคิดนี้พัฒนาต่อไปได้อย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีการก่อกำเนิดของชนชั้นกลาง และขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2531 เป็นต้นมา พัฒนาการของกระบวนการประชาธิปไตยได้เปิดโอกาสให้ประชาชน สื่อมวลชน แสดงความคิดเห็นได้โดยอิสระ อีกทั้งระบบ

การติดต่อสื่อสาร โดยอาศัยเทคโนโลยีที่ทันสมัย ช่วยทำให้เกิดการรวมตัวกันอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว โดยไม่จำเป็นต้องเห็นหน้าค่าตา รวมทั้งปัญหาของประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของหน่วยงานของรัฐ เหล่านี้ล้วนเกื้อหนุนการเติบโตของแนวคิดนี้ทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป แนวคิดประชาสังคมร่วมสมัยได้ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ภายในไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ดังมีหลักฐานเท่าที่รวบรวมได้ ดังต่อไปนี้

1. ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เสนอวิธีการทำงานในลักษณะ “เบญจภาคี” (พ.ศ.2535) ได้เสนอแนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมสมานูภาพและวิชา เมื่อเดือนกรกฎาคม 2536 รวมทั้งได้เสนอแนวคิด “ความเป็นชุมชน” ในหลายปีที่ผ่านมา ตลอดจนการเสนอให้มี “ประชาคมจังหวัด” (พ.ศ.2538) ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8

2. ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้เสนอให้มี “สมัชชาจังหวัด” (พ.ศ.2538) ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ซึ่งเนื้อหาสาระของสมัชชาจังหวัดมีที่มาจากแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัยนั่นเอง

3. อาจารย์ธีรยุทธ บุญมี ได้เสนอแนวคิดสังคมเข้มแข็ง เมื่อตุลาคม 2536

4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้เสนอให้มีการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองท้องถิ่น (Local state) ควบคู่ไปกับการพัฒนาประชาสังคมท้องถิ่น (Local civil society) ในปีพ.ศ.2538

4. ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนาประชาสังคมไทยร่วมสมัย

สังคมไทยมีประวัติศาสตร์และพัฒนาการต่างกับสังคมอื่น การก่อตัวและการเคลื่อนไหวของประชาสังคม (Civic movement) ในเมืองไทย นับตั้งแต่การเกิดจิตสำนึกสังคม (Civic consciousness) การพัฒนาไปสู่การเกิดกลุ่มองค์กร (Civic organization) ตลอดจนการถักทอเป็นเครือข่าย (Civic network) รวมทั้งการก่อตัวของอุดมการณ์ร่วมของสังคม (Ideology of civil society) และท้ายที่สุด การตกผลึกเป็นเสมือนสถาบันที่คนไทยยอมรับเป็นกฎเกณฑ์แห่งวิถีชีวิต กระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้บริบทของสังคมไทย จึงย่อมมีเอกลักษณ์ความเป็นเฉพาะตัวของประชาสังคมแบบไทย ในที่นี้จะขอนำเสนอเพื่อพิจารณาในการพัฒนาประชาสังคมแบบไทยต่อไป ดังนี้

1. สังคมไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักที่แสดงความต่อเนื่องของระบอบการปกครอง มีความมั่นคง เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ เป็นสถาบันที่แน่นแฟ้นในสังคม

วัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันที่อยู่เหนือรัฐ ทุกครั้งที่มีการปฏิรูปการปกครองในสังคมไทย สถาบันพระมหากษัตริย์จะนำมาซึ่งความสันติสุข ความสมานฉันท์ ความสามัคคี และความปรองดองของคนในชาติ ดังนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จะเป็นสถาบันทางสังคมที่จะช่วยเสริมสร้างความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งทางสังคม การสร้างความเป็นชุมชนหรือสร้างสังคมเข้มแข็งโดยการขยายเครือข่ายในแนวราบอย่างเดียวอาจไม่พอ การประสานและถักทอในแนวดิ่งเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น จะทำให้มีพลังมากที่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ทางสังคมที่สลับซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างยั่งยืน

2. พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย เป็นศาสนาที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตย เอื้อต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน คำว่า “สงฆ์” แปลว่า ชุมชน คำว่า “ไตรสิกขา” เป็นหลักของการดำเนินชีวิต สิกขาเป็นภาษาบาลีตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศึกษา” เพราะฉะนั้น สงฆ์คือชุมชนของผู้เรียนรู้ เป็น learning community

นอกจากนี้ พุทธศาสนากล่อมเกล้าให้คนไทยมีอหิงสา ไม่นิยมความรุนแรง ไม่นิยมการเผชิญหน้า และมีการประสานประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างสังคมเข้มแข็งที่เป็นแนวทางการใช้ปัญญาโดยสันติวิธี และความสมานฉันท์

ทั้งนี้ ศาสนาและลัทธิอื่นๆในสังคมไทย ก็มีหลักการเช่นเดียวกับพุทธศาสนา สามารถประสานกลมกลืนกับพุทธศาสนา ซึ่งอาจพบเห็นได้ไม่ยากนักในสังคมอื่น

3. สังคมไทยมีความสามารถในการทำให้บุคคลต่างวัฒนธรรม ผสมกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมไทย เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยอย่างแนบเนียนและแนบกาย โดยปราศจากความขัดแย้ง รุนแรง ไม่มีปัญหาชนกลุ่มน้อย หรือหากมีก็น้อยมาก เมื่อเทียบกับชาติอื่นๆ ด้วยสถานการณ์เช่นนี้ จึงเอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้เข้มแข็งในสังคมไทย

4. แม้ว่าประเทศไทยถูกมองว่าเป็น “รัฐราชการ” ระบบราชการเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ภายในระบบราชการมีข้าราชการประจำที่มีความรู้ความสามารถอยู่มาก ซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ หากสามารถปรับแนวคิดของข้าราชการเหล่านี้ จะเป็นพลังที่สำคัญในการประสานงาน ดำเนินงานร่วมกันกับนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักธุรกิจ ผู้นำชุมชน ในลักษณะเบญจภาคีหรือพหุภาคี

5. ประเทศไทยมีองค์กรพัฒนาสังคมที่อยู่นอกภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรวิชาชีพ องค์กรธุรกิจเอกชน ชมรมสมาคม มูลนิธิต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งในระยะหลังได้มีบทบาททางสังคมสูงขึ้นในการพัฒนาสังคมและประชาธิปไตย ซึ่งการก่อตัวและการเคลื่อนไหวเหล่านี้ จะช่วยเสริมให้สังคมมีความเข้มแข็งเร็วขึ้น

6. สังคมไทยเป็นสังคมเปิด (open society) สื่อมวลชนและประชาชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระเสรี อีกทั้งกระแสโลกาภิวัตน์จะมีส่วนเร่งให้สังคมไทยเชื่อมโยงกับสังคมเปิดในประเทศอื่นๆ ทั่วโลกอย่างไร้พรมแดน จะเพิ่มอัตราเร่งในการสร้างสังคมให้เข้มแข็งเร็วขึ้น

อย่างไรก็ตาม หากมองในอีกมุมมองหนึ่ง ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์หรือจำเพาะของสังคมไทยอาจเป็นกระแสที่เหนี่ยวรั้งการสร้างความเป็นชุมชนหรือสร้างสังคมเข้มแข็งก็เป็นได้ ดังนี้

1. ระบบพรรคการเมือง ในสถานการณ์ปัจจุบัน แม้ว่ามีพรรคการเมืองบางพรรคได้พยายามพัฒนาไปสู่การเป็นพรรคของมวลชน แต่ในภาพรวมแล้วระบบพรรคการเมืองของไทย ยังไม่มีโครงสร้างที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง พรรคการเมืองจึงอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนเพียงไม่กี่คน คนเพียงไม่กี่คนสามารถกำหนดผู้สมัครเป็น ส.ส.ได้ทั่วประเทศ แทนที่จะกระจายอำนาจให้สาขาพรรคในท้องถิ่น ลักษณะเช่นนี้ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาพรรคการเมืองไปสู่ความเป็นสถาบันทางสังคม และไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้เข้มแข็งได้

ดังนั้น การปฏิรูปการเมืองเพื่อพัฒนาพรรคการเมืองให้เป็นสถาบันที่ยอมรับของสังคม จึงมีความจำเป็นอย่างรีบด่วน และจะนำไปสู่การปฏิรูปราชการและการกระจายอำนาจในที่สุด

2. รัฐไทย เป็นรัฐข้าราชการ ซึ่งนักวิชาการบางท่านบอกว่า พรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดคือพรรคข้าราชการ และเป็นที่น่ากังขาว่า ระบบราชการเป็นระบบที่สร้างอาณาจักร (Empire building) อาณาจักรใครของคนนั้น หวงอำนาจ แ่่งทรัพยากร (คน งบประมาณ อำนาจตามกฎหมาย) ไม่ประสานงานกัน ทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค

ระบบราชการได้แทรกซึม แผ่ซ่าน (penetration) ไปทุกหย่อมหญ้า ทำให้ภาคสังคม (ประชาชน) อ่อนแอ ไม่สามารถพัฒนาองค์กรท้องถิ่น (Local state) ให้เข้มแข็ง อีกทั้งไม่ส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กรชุมชนท้องถิ่น (Local civil society) ได้พัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ

3. ระบบการศึกษา นอกจากที่คนส่วนใหญ่ของประเทศจบเพียงชั้นประถมต้น เพียงอ่านออกเขียนได้แล้ว กระบวนการเรียนการสอนยังเน้นการท่องจำมากกว่าให้รู้จักคิด ให้มีวิจารณญาณ ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงวัฒนธรรมที่ได้สั่งสอนกันมาจากบรรพชนที่ว่า “ให้ว่านอนสอนง่าย” “เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด” เป็นต้น กระบวนการเรียนการสอนเช่นนี้ สนับสนุนส่งเสริมบ่มเพาะความคิดของไพร่ (client) คนไทยจึงมีลักษณะพึ่งพิง เชื่อง่าย ขาดการไตร่ตรอง นอกจากนี้ในขณะที่สังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสารสนเทศ ที่ท่วมท้นไปด้วยข้อมูล หากไม่มีวิจารณญาณในการรู้เท่าทัน คัดกรองข้อมูลแล้ว จะทำให้ไม่สามารถคุ้มครองปกป้องตนเองหรือนำข้อมูลไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีได้

นอกจากนี้ มีการตั้งข้อสังเกตว่าคนไทยไม่ค่อยชอบเห็นใครดีกว่าตน ชื่นชมคนเก่งที่มีความสามารถไม่ค่อยเป็น รู้สึกหมั่นไส้กันง่าย ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ว่า “จงทำดีแต่อย่าเด่น จะเป็นภัย ไม่มีใครเขาอยากเห็นเราเด่นเกิน” ลักษณะจำเพาะของคนไทยเช่นนี้ ล้วนไม่สนับสนุนการสร้างประชาสังคม

4. ความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง(hierarchy) เป็นลักษณะมูลนายกับไพร่ (Client) โดยเฉพาะสังคมในชนบทจะมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์อย่างแนบแน่น ดังนั้นคนไทยโดยส่วนใหญ่จึงยังคงมีความคิดแบบไพร่ ที่มองไม่เห็นปัญหาเชิงระบบหรือโครงสร้าง ไพร่คิดเพียงแต่ว่าที่ตนเองอยู่ไม่ดี เพราะมูลนายไม่ดี จึงโทษหามูลนายที่ดี ซึ่งตรงข้ามกับความเป็นพลเมือง (Citizen) ที่อยู่ใน ‘ประชาสังคม’ ที่มีความสัมพันธ์เท่ากันโดยพื้นฐาน

5. สื่อมวลชน ในขณะที่ระบบการเมือง และระบบราชการไม่มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อมวลชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการแสดงบทบาทนำในการตรวจสอบถ่วงดุลย์ ในขณะที่สื่อในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยยังไม่อยู่ในฐานะที่สามารถตรวจสอบถ่วงดุลย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มในการรับใช้อำนาจรัฐ อำนาจทุนมากกว่าสาธารณชน ซึ่งบั่นทอนต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม

5. ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย

ในที่นี้ขอเสนอเพื่อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย ดังนี้

5.1. ควรเริ่มต้นที่ประเด็นที่จะทำการศึกษา โดยควรพิจารณาจากวิกฤตการณ์ด้านต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ตลอดจนพิจารณาถึงปัญหาที่สลบซับซ้อนที่ยากต่อการแก้ไข โดยหน่วยงานหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงลำพัง ซึ่งวิกฤตการณ์หรือปัญหาที่สลบซับซ้อนเหล่านี้ ล้วนเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญ ในการก่อให้เกิดการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม เช่น

5.1.1. วิกฤตการณ์ด้านโรคเอดส์ นำไปสู่การดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น มีการรวมตัวของคณะกรรมการองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ (กพอ.) 51 องค์กร องค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ ภาคเหนือ 40 องค์กร ในภาคธุรกิจเอกชน ได้เกิดแนวร่วมภาคธุรกิจ 105 บริษัท ในส่วนของภาครัฐ กระทรวง ทบวง กรมต่างๆ มีการประสานการดำเนินงานมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมคิดว่าเป็นเรื่องของกระทรวงสาธารณสุข ยังมีการประสานงานร่วมมือกันทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น ในส่วนของนักวิชาการ ข้าราชการ ได้มีการรวมตัวกันเป็น ‘ชุมชนวิชาการ’ ขึ้น ดังที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดให้มีเวทีความคิด ในส่วนขององค์กรชาวบ้าน ได้มีพระ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หมอพื้นบ้าน มามีบทบาทที่องค์ประกอบที่สำคัญ

ในการแก้ปัญหาในพื้นที่ แม้กระทั่งผู้ติดเชื้อเอดส์ได้มีการรวมตัวกันเป็นชมรม เพื่อดูแลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ได้พลิกบทบาทจากเป็น “ตัวปัญหา” มาแสดงศักยภาพ เป็นทรัพยากรที่สำคัญในการแก้ปัญหา

5.1.2. วิกฤตการณ์จราจรในกทม. นำไปสู่การดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม โดยที่บริษัทธุรกิจเอกชน คือบริษัทแปซิฟิคอินเตอร์คอนมิวนิเคชั่น ได้ดำเนินการบริหารจัดการผ่านวิทยุ FM. 100 ให้ชื่อรายการว่า จส.100 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิด “ความเป็นชุมชนทางอากาศ” จนถึงทุกวันนี้

5.1.3. วิกฤตการณ์ขยะล้นเมืองเชียงใหม่ นำไปสู่การเคลื่อนไหวคัดค้านของชาวบ้าน ไม่ยอมให้เทศบาลนครเชียงใหม่นำขยะมาทิ้งใกล้ชุมชนของตนต่อไป จนต้องกองทิ้งข้างถนนส่งกลิ่นเหม็นไปทั่วเมืองเชียงใหม่ ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตในบทความ “ขยะท่วมรัฐที่เชียงใหม่” ว่าเป็น “กรณีขยะท่วมเมืองเชียงใหม่ในขณะนี้เป็นอย่างที่ตีของความอ่อนแอของรัฐและหน่วยการปกครอง ไม่ว่าจะเป็นกิจการอะไรของรัฐระดับใดก็ตาม จะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากปราศจากการตกลงและความร่วมมือของประชากรที่เกี่ยวข้อง.....”

5.1.4. ปัญหาการเกิดชุมชนแออัดในกทม. และปริมณฑล นำไปสู่การเกิดการรวมกลุ่ม องค์กร มีเครือข่ายโยงใยกันทั่วประเทศ โดยเริ่มจากการที่ชาวสลัมต้องเผชิญกับปัญหานับประการ หน่วยงานพัฒนาเอกชนได้เข้าไปประสาน ให้ชาวสลัมรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรสลัม โดยเลือกกรรมการซึ่งเป็นคนในสลัมเอง องค์กรดังกล่าวได้พัฒนาเติบโตอย่างรวดเร็วเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ในปี 2539 นักพัฒนาได้ทำงานประสานในชุมชนได้มีการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านอย่างเป็นทางการ ชื่อ “ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน (ศพช.)” ศูนย์นี้มุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การแก้ปัญหาชุมชน ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.2536 รัฐบาลได้อนุมัติงบประมาณ 1,250 ล้านบาท ตั้งเป็นกองทุนพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ขึ้น โดยอยู่ภายใต้การดูแลของการเคหะแห่งชาติ กองทุนดังกล่าวมีบทบาทในการให้เงินกู้กับคนในเมือง กู้เพื่อที่อยู่อาศัย กู้เพื่อพัฒนาอาชีพและให้เป็นเงินกู้หมุนเวียน แม้ว่าปัจจุบันการดำเนินการของกองทุนยังไม่บรรลุผลก็ตาม แต่นับเป็นครั้งแรกที่มีความร่วมมือระหว่าง ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชาวบ้าน โดยมีการระดมกำลังมาช่วยกันจัดตั้งหน่วยงานนี้ขึ้นมา

5.1.5. ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ในกรณีต่างๆ

1) กรณีป่าไม้ถูกทำลาย ได้เกิดการร่วมมือของกลุ่มอีกเมืองน่าน กับบริษัทเงินทุนและหลักทรัพย์ โดยเกิดการรวมตัวกันศึกษา เรียนรู้ และค้นหาทางเลือกใหม่ในการฟื้นฟูปลูกป่าของบุคคลจาก 5 ภาคี ซึ่งประกอบด้วย ผู้แทนจากกรมป่าไม้ ผู้แทนจากกลุ่มบริษัทเงินทุน ผู้แทนจากองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและนักวิจัยชุมชน ผู้แทนชาวบ้าน องค์กรประกอบที่สำคัญของ

นอกจากนี้ มีการตั้งข้อสังเกตว่าคนไทยไม่ค่อยชอบเห็นใครดีกว่าตน ชื่นชมคนเก่งที่มีความสามารถไม่ค่อยเป็น รู้สึกหมั่นไส้กันง่าย ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ว่า “จงทำดีแต่อย่าเด่น จะเป็นภัย ไม่มีใครอยากให้เราเด่นเกิน” ลักษณะจำเพาะของคนไทยเช่นนี้ ล้วนไม่สนับสนุนการสร้างประชาสังคม

4. ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง(hierarchy) เป็นลักษณะมูลนายกับไพร่ (Client) โดยเฉพาะสังคมในชนบทจะมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์อย่างแนบแน่น ดังนั้นคนไทยโดยส่วนใหญ่จึงยังคงมีความคิดแบบไพร่ ที่มองไม่เห็นปัญหาเชิงระบบหรือโครงสร้าง ไพร่คิดเพียงแต่ว่าที่ตนเองอยู่ไม่ดี เพราะมูลนายไม่ดี จึงโทษหามูลนายที่ดี ซึ่งตรงข้ามกับความเป็นพลเมือง (Citizen) ที่อยู่ใน ‘ประชาสังคม’ ที่มีความสัมพันธ์เท่ากันโดยพื้นฐาน

5. สื่อมวลชน ในขณะที่ยะระบบการเมือง และระบบราชการไม่มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อมวลชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการแสดงบทบาทนำในการตรวจสอบถ่วงดุลย์ ในขณะที่สื่อในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยยังไม่อยู่ในฐานะที่สามารถตรวจสอบถ่วงดุลย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มในการรับใช้อำนาจรัฐ อำนาจทุนมากกว่าสาธารณชน ซึ่งบั่นทอนต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม

5. ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย

ในที่นี้ขอเสนอเพื่อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย ดังนี้

5.1. ควรเริ่มต้นที่ประเด็นที่จะทำการศึกษา โดยควรพิจารณาจากวิกฤตการณ์ด้านต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ตลอดจนพิจารณาถึงปัญหาที่สลับซับซ้อนที่ยากต่อการแก้ไข โดยหน่วยงานหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงลำพัง ซึ่งวิกฤตการณ์หรือปัญหาที่สลับซับซ้อนเหล่านี้ ล้วนเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญ ในการก่อให้เกิดการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม เช่น

5.1.1. วิกฤตการณ์ด้านโรคเอดส์ นำไปสู่การดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น มีการรวมตัวของคณะกรรมการองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ (กพอ.) 51 องค์กร องค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ ภาคเหนือ 40 องค์กร ในภาคธุรกิจเอกชน ได้เกิดแนวร่วมภาคธุรกิจ 105 บริษัท ในส่วนของภาครัฐ กระทรวง ทบวง กรมต่างๆ มีการประสานการดำเนินงานมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมคิดว่าเป็นเรื่องของกระทรวงสาธารณสุข ยังมีการประสานงานร่วมมือกันทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น ในส่วนของนักวิชาการ ราชการ ได้มีการรวมตัวกันเป็น “ชุมชนวิชาการ” ขึ้น ดังที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดให้มีเวทีความคิด ในส่วนขององค์กรชาวบ้าน ได้มีพระ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หมอพื้นบ้าน มามีบทบาทที่องค์กรประกอบที่สำคัญ

การก่อตัวและเคลื่อนไหวของประชาสังคม (Civic movement) นอกจากเพื่อสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว โครงการนี้ได้ถือเอาชุมชนเป็นตัวตั้งในการจัดการและดำเนินการร่วมกับโรงเรียน โดยมีภาคีอื่นๆ เข้ามาให้การสนับสนุน

2) ทรัพยากรประมงชายฝั่งทะเลถูกทำลายโดยเกิดการรวมตัวเป็นสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้าน ภาคใต้ 10 จังหวัด โดยเริ่มจาก สมาคมหยาดฝน จ.ตรัง ปัจจุบันชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดตรังได้รวมตัวกันก่อตั้งเป็น ชมรมชาวประมงพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งและสิ่งแวดล้อมจังหวัดตรัง ในขณะเดียวกันก็ได้ประสานความร่วมมือกับสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ 10 จังหวัด ทั้งนี้เพื่อการร่วมมือในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืน

5.1.6. ปัญหาการเพิ่มจำนวนผู้สูงอายุ โครงสร้างประชากรในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุ อย่างชัดเจนโดยมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น ประมาณการกันว่า ปัจจุบันมีผู้สูงอายุในประเทศไทยกว่า 4 ล้านคน ดังนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกส่วนของสังคมจะให้การดูแลในด้านสวัสดิการต่อผู้สูงอายุ ทั้งในด้านที่อยู่อาศัย อาหารตลอดจนการบริการทางด้านสุขภาพ และอื่นๆ อย่างไรก็ตามการรวมตัวของผู้สูงอายุในจังหวัดอำเภอต่างๆ โดยมีรูปแบบของการดำเนินการของชมรมผู้สูงอายุ และการเชื่อมโยงกับส่วนอื่นในสังคม ทำให้สามารถดูแลตนเอง และแสดงศักยภาพในการยังประโยชน์ให้กับสังคมอีกด้วย เช่น ชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี ชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลชุมชนอุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น ลักษณะการดำเนินการเช่นนี้ หากมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของชมรมผู้สูงอายุทั่วประเทศ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเรียนรู้ซึ่งกันและกันในแนวทาง จะช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ของผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ การศึกษาการดำเนินงานของประชาสังคม ผู้สูงอายุจึงมีความสำคัญยิ่ง

5.1.7. อื่นๆ เช่น ปัญหาด้านจริยธรรมและคุณภาพของวิชาชีพ รวมทั้งการปกป้องวิชาชีพ นำไปสู่การจัดตั้งสภาวิชาชีพซึ่งมีการดำเนินงานเพื่อผลประโยชน์แห่งวิชาชีพตนและต่อสาธารณะ ปัญหาสุขภาพ ผู้ใช้แรงงาน นำไปสู่การรวมกลุ่มผู้ป่วยปัสสาวะอักเสบ ปัญหาหนี้สินและการไร้ที่ดินทำกิน นำไปสู่การรวมตัวขององค์กรทางด้านเกษตรกร ชาวไร่ชาวนา เช่น เกษตรกรรายย่อย สมาพันธ์ ชาวไร่ ชาวนา เป็นต้น ปัญหาการเอาเปรียบค่าจ้างแรงงาน ทำงานในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม นำไปสู่การรวมตัวขององค์กรผู้ใช้แรงงาน เป็นต้น

5.2. ควรมีการศึกษาทบทวนสถานการณ์ ของประชาสังคมด้านต่างๆดังกล่าวข้างต้นในข้อ 5.1. เพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ที่เป็นจริง มองภาพรวมของกลุ่ม ชมรม องค์กรต่างๆ ที่ร่วมกันแก้ปัญหา มีเครือข่ายเชื่อมโยงกันในระดับต่างๆ

5.3. ควรมีการศึกษาเจาะลึกของประชาสังคมในแต่ละเรื่อง ในประเด็นต่างๆดังนี้

5.3.1. โดยการศึกษาประวัติ และจุดเริ่มต้นในการก่อตัวของจิตสำนึกประชาสังคม

ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ในสถานการณ์เงื่อนไขใด มีกระบวนการเคลื่อนไหวและพัฒนาไปอย่างไร รวมทั้งมีเทคนิค/วิธีการในการสร้างจิตสำนึกประชาสังคมอย่างไร

5.3.2. ศึกษารูปแบบการบริหารจัดการ โดยศึกษาถึงองค์ประกอบ บทบาทหน้าที่ การบริหารจัดการ แหล่งทุน การติดตาม กำกับ ประเมินผล ขององค์กรต่างๆ ที่รวมตัวกัน

5.3.3. ศึกษาเครือข่ายที่โยงใยกันทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศ และต่างประเทศ ทั้งในระดับแนวราบ และแนวดิ่ง ศึกษาถึงจำนวน รูปแบบ การกระจายตัวขององค์กรที่ประสานเป็นเครือข่ายรวม ทั้งศึกษาให้เห็นกลไกในการติดต่อสื่อสาร

5.3.4. ควรศึกษา เทคนิค/วิธีการทำงานร่วมกันในลักษณะประชาสังคม ตลอดจนเทคนิค/วิธีการในการแก้ไขข้อขัดแย้งในการทำงาน

5.3.5. ศึกษาให้เห็นถึงปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การดำเนินงาน ที่มีประสิทธิภาพ เข้มแข็งมั่นคง และยั่งยืนของประชาสังคมในแต่ละเรื่อง/พื้นที่ รวมทั้งศึกษาปัจจัยที่นำไปสู่ความล้มเหลว เช่น ผู้นำ/ผู้บริหาร ความรู้ความสามารถของบุคลากร งบประมาณ ฯลฯ วิเคราะห์ให้เห็นถึงปัญหาอุปสรรค จุดอ่อน จุดแข็ง และโอกาสในการพัฒนาต่อไป

5.4. ศึกษาและพัฒนาคุณภาพรูปแบบของประชาคมจังหวัด อันเป็นยุทธศาสตร์หลักในแผนฯ 8 ซึ่งได้เริ่มดำเนินงานแล้วในบางจังหวัด โดยศึกษาประเด็นต่างๆ ดังที่กล่าวแล้วในข้อ 5.3 ทั้งนี้เนื่องจากประชาคมจังหวัดเป็นรูปธรรมที่สำคัญของการดำเนินการในลักษณะประชาสังคมในแผนฯ 8

5.5. ศึกษาบทบาทของสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีสารสนเทศ กับการก่อตัว และดำเนินการของประชาสังคม เช่น สื่อวิทยุท้องถิ่น ชมรมวิทยุสมัครเล่น อินเทอร์เน็ต โดยศึกษาถึง

- รูปแบบและวิธีการใช้สื่อประเภทต่างๆ ในการติดต่อสื่อสาร
- พื้นฐานของประชากร/สมาชิกในประชาสังคมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสื่อเหล่านั้น
- เพื่อดูว่าใครบ้างที่เข้าถึงสื่อและใช้ประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมในประชาสังคมลักษณะต่างๆ
- ประสิทธิภาพและปัญหาในการใช้สื่อลักษณะต่างๆ

5.6. การค้นหาคุณภาพและวิธีการในการพัฒนาบุคลากรทุกระดับ ทั้งข้าราชการ นักธุรกิจเอกชน นักวิชาการ นักพัฒนาองค์กรเอกชน ผู้นำชาวบ้าน ในเรื่องแนวคิด วิธีการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม เพื่อเพิ่มศักยภาพของบุคลากรในการดำเนินงานแบบประชาสังคม

6. บทสรุป

การศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบในเรื่องการก่อตัว และเคลื่อนไหวของประชาสังคม เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยทำการศึกษาทั้งในภาพรวมของพัฒนาการของ “ประชาสังคมไทยร่วมสมัย” และศึกษาเฉพาะเจาะลึกของการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมในแต่ละด้าน มองให้เห็นถึงเหตุปัจจัยสำคัญในการหนุนเนื่องหรือเป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการ รวมทั้งโอกาสในการพัฒนาต่อไป ศึกษาให้เห็นถึงองค์ประกอบ (components) ที่เหมาะสมของการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมด้านต่าง ๆ ตลอดจนเครือข่ายตั้งแต่ระดับรากหญ้าขององค์กรชุมชนท้องถิ่นไปจนถึงหน่วยงานระดับชาติและนานาชาติ การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ในด้านนี้ ตลอดจนการจัดให้มีเวทีนำเสนอแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในแนวราบ จะเป็นพลังที่สำคัญในการขับเคลื่อนประชาสังคมไทยให้ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคงเข้มแข็งยั่งยืนตลอดไป